[MANTIK]

[MAR]

MATERYALİST DİYALEKTİK TEORİ (MDT)

Mahmut Boyuneğmez

İÇİNDEKİLER

Önsöz ……..… 2

I. [Materyalist Diyalektik Teori] (MDT) ……..... 5

1. [Marx'ın Hegel Eleştirisi ve 'Yöntem' Konfüzyonu] ……..….. 6

2. [Marksist Materyalizmin Metodolojisi (3M)] ……..…. 19

3. [Marksist Materyalizmde Diyalektik: "Diyalektik Yöntem" Efsanesi] ……33

4. [Materyalist Diyalektik Teori] ……..…. 40

5. [Diyalektik Mantık ile Klasik Mantık Arasındaki Farklar ve İlişki] …..... 145

II. [Klasik Mantığa Giriş] ……..… 149

III. [Tartışma] ……..… 170

1. [Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm: Bir eleştiri] ...171

2. [Kaan Kangal'ın *Engels ve Diyalektik*'i] ……189

IV. [Materyalist Diyalektik Teori (MDT) Sınav Soruları] ……..200

V. [Mantıksal Formlar ve Mantık Hataları] ……..… 219

VI. [Bulanık Mantık] ……...…. 234

VII. [Sözlük] ……241

ÖNSÖZ

Marksizm bir felsefeye sahiptir: Diyalektik-tarihsel materyalizm. Bu felsefe spekülatif bir “geviş getirme” ya da bir zihin jimnastiği, salt entelektüel bir uğraş değildir. İnsan bilimlerinin geniş alanında paradigmatik bir referans çerçevesi olup, bilimsel araştırmaların bulgularından soyutlanan düşüncelerle zenginleştirilmektedir. Gerçekliğin katmanlı yapıda olduğu ve belirivermeler içermesi bu zenginleştirmelere örnektir.

Marksizmin klasik felsefeyi “aşması”, bir *aufheben*, yani koruyarak ortadan kaldırmadır. Burada reddedilen yaşamdan kopuk, kendi içine kapalı ve bağımsız bir değer atfedilen spekülatif felsefedir. Oysa diyalektik-tarihsel materyalizm, toplum/tarih bilimiyle ve komünist ufukla kopmaz bir uyum ve tümlenme içindedir.

Marksizm, diyalektik-tarihsel materyalizmle felsefi; tarihsel bir toplum teorisiyle bilimsel, komünizm perspektifiyle siyasal boyutları olan bir teorik sistemdir. Marksizm; eşitlik, özgürlük, adalet, ortaklaşma, altruizm gibi komünist değerleri, hümanist ilkeleriyle ideolojik ve kültürel boyutlara sahip komünist dünya görüşünün teorik bileşenidir.

Realist düşünceler gerçeklikten soyutlanır ve tekrar gerçekleştirilerek doğal ve toplumsal süreçler üzerinde bir denetim ve dönüştürme olanağı sunar. Gerçeklik anlaşılabilirdir ve anlaşıldığı ölçüde değiştirilebilir ya da gerçeklikteki nesnel değişim eğilimlerine öznel katkılar sunulabilir. Öte yandan anlayabilmek için gerçeklikle etkileşimde bulunmak ve pratik gereklidir. Bu epistemolojik kavrayış realizmin özüdür. Ayrıca realizm gerçekliği, kütlesiz parçacıklar, karanlık madde ve enerjiden, toplumsal ilişkiler ve emeğe kadar, fizyolojik/maddi süreçler bütünü olarak

zihinden, tüm enerji formlarına kadar, varlıkların tümünü kapsayacak şekilde tanımlar. Realizmin ontolojik kapsamı budur.

Felsefi, bilimsel, siyasal, sanatsal ve günlük yaşamdaki pratik boyutlarıyla realizm, kapitalizmden komünizme geçiş çağında komünist dünya görüşünün özünü oluşturur. Bu dünya görüşünün gerçeklik karşısındaki tutumu, devrimcidir. Çünkü öznel ve nesnel bileşenleriyle gerçeklik, devrimci ve kendini yenileyen eğilimlere sahiptir.

Diyalektik, hareketin ve oluşun mantığıdır. Diyalektik, nesneleri ve olguları donmuş, yalıtılmış ve değişmez birer "şey" olarak değil; sürekli bir akış, etkileşim ve oluş süreci içinde ele alan düşünme tarzıdır. Klasik mantık bir şeyi "A, A'dır" diyerek sabitlerken; diyalektik, her şeyin etkileşim içerisinde değiştiğini, süreçlerin karşıtlıklar barındırdığını ve bu sayede hareketin var olduğunu saptar. Bu anlamda diyalektik, gerçekliğe sadece "otopsi" yapmaz, onun "nabız atışı"nı yakalar.

Karşıtların birliği ve mücadelesi, gerçekliğin motorudur. Gerçeklikteki her birim, ilişki ve etkileşimleriyle vardır. Doğadaki karşıt süreçler ve eğilimler, toplumsal yaşamdaki üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki gerilim ya da sınıflar arası karşıtlıklar, basit bir "yan yana duruş" değildir. Bu karşıtlar birbirini hem var eder hem de uygun koşullarda çatışma ve dönüşümlere sürüklenirler. Diyalektik, karşıtlıkları ve çatışmaları bir "hata" olarak değil, değişimin, gelişimin ve yeni niteliklerin doğuşunun itici gücü olarak görür. Gerçeklik "henüz-olmayan" potansiyellerle doludur ve bu potansiyeller, karşıtların mücadelesiyle somut eğilimlere dönüşür.

Değişim her zaman doğrusal ve pürüzsüz değildir. Niceliksel birikimler (küçük adımlar, yavaş değişimler) belirli bir kritik

eşiğe, bir "düğüm noktasına" ulaştığında, sistem artık eski biçimiyle devam edemez. Bu noktada ani bir kopuş, bir niteliksel sıçrama yaşanır. Su, sadece ısınmakla kalmaz; 100°C'de nitel bir değişimle gaz formuna geçer. Toplumsal hoşnutsuzluklar sadece birikmez; belirli bir örgütlülük ve bilinç düzeyinde devrimci bir duruma evrilir. Diyalektik, bu sıçramaları yakalamanın ve bu kriz anlarını yeni bir yapının doğumuna kanalize etmenin bilgisidir.

Diyalektik, soyut formülleri gerçekliğe dayatılan bir şablon değildir. O "somut durumun somut analizi"nde yakalanır. Gerçeklik, her biri kendi özgün yasalarına sahip farklı katmanlardan (fiziksel, biyolojik, toplumsal) oluşur. Diyalektik mantık, bu katmanlardaki ve katmanlar arasındaki karmaşık etkileşimleri kavrama çabasını yansıtır.

Sevgili eşim ve oğullarıma…

Mahmut Boyuneğmez

08.02.2026

I. [Materyalist Diyalektik Teori] (MDT)

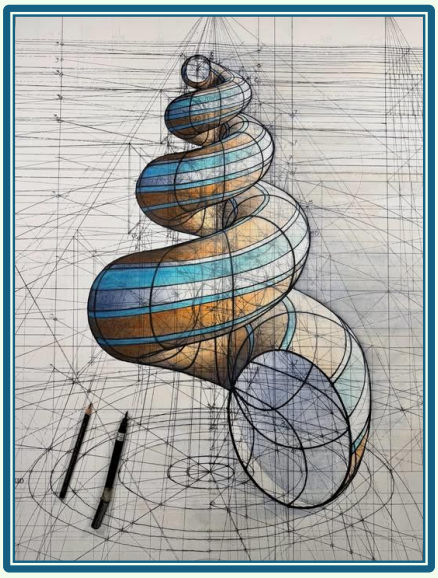

1. [Marx'ın Hegel Eleştirisi ve 'Yöntem' Konfüzyonu]

Kutsal Aile'deki "Meyve" Örneği ve *Alman İdeolojisi*'ndeki Spekülatif İnşaat

Marx, Hegel felsefesine yönelik en keskin, en eğlenceli ve aynı zamanda en yıkıcı eleştirilerini 1845-1846 yıllarında iki metinde ortaya koymuştur: *Kutsal Aile* (1845) ve *Alman İdeolojisi* (1845-46). Bu iki metin, aynı fikri iki farklı üslupla işler: biri alaycı bir karikatürle eleştiridir, diğeri soğukkanlı bir otopsi.

I. *Kutsal Aile*'deki "Meyve" Örneği

> [[Gerçek elma, armut, çilek ve bademlerden "Meyve" genel fikrini oluşturursam, daha da ileri gider ve gerçek meyveden türetilen soyut "Meyve" fikrimin benim dışımda var olan bir varlık olduğunu, armut, elma vd.'nın aslında gerçek özü olduğunu *imgelersem*, o zaman *spekülatif felsefenin dilinde* "Meyve"nin armudun, elmanın, bademin vd. "Tözü" olduğunu ilan ederim. Dolayısıyla şunu söylerim; armut için armut olmak gerekli değildir, elma için elma olmak gerekli değildir; bu şeyler için esas olan, onların duyularla algılanan gerçek varlıkları değil, onlardan soyutladığım

ve sonra onlara dayattığım öz, fikrimin özü “Meyve"dir. Bu nedenle elmaları, armutları, bademleri vd., varlığın ya da "Meyve"nin salt formları olarak ilan ederim. Duyularım tarafından oluşturulan anlayışım, elmayı armuttan ve armudu bademden ayırır elbette ama spekülatif aklım bu duyusal farklılıkların önemsiz ve konu dışı olduğunu ilan eder. Spekülatif aklım, elmada armuttakinin *aynısını* ve armutta bademdekinin aynısını, yani "Meyve"yi görür. Belirli gerçek meyveler artık, gerçek özü "töz" olan "Meyve"nin görünüşlerinden başka bir şey değildir.

Bu yöntemle bir insan, belirli bir tanım zenginliği elde etmez. Tüm bilimi, tüm minerallerin gerçekte "Mineral" fikri olduğunu söylemekle sınırlı olan bir mineralog, ancak *imgeleminde* bir mineralog olabilir. Spekülatif mineralog, her mineral için "Mineral" der ve bilimi, bu kelimeyi gerçek mineral sayısı kadar tekrarlamaya indirgenir.

Farklı gerçek meyveleri soyutlanmış tek "meyveye", yani "Meyve"ye indirgeyen spekülasyon, gerçek içeriğin bazı görünümlerini elde etmek için, bir şekilde "Meyve"den, Tözden çeşitliliğe yani çeşitli, sıradan gerçek meyvelere, armut, elma, badem vd.’na dönüş yolunu bulmaya çalışmalıdır. "Meyve" soyut fikrinden gerçek meyveler üretmek ne kadar zorsa, gerçek meyvelerden bu soyut fikri üretmek o kadar kolaydır. Gerçekten de, soyutlamadan vazgeçmeden soyutlamanın karşıtına (somut meyvelere-MB) varmak imkânsızdır.

Bu nedenle spekülatif filozof "Meyve" soyutlamasını terk eder ama spekülatif, mistik bir tarzda - ondan vazgeçmiyormuş gibi görünerek bunu yapar. Bu

nedenle, soyutlamasının üzerine çıkması gerçekte yalnızca görünüştedir. Bir şekilde şunu öne sürer:

Elmalar, armutlar, bademler ve çilekler gerçekte "Töz"den, "Meyve"den başka bir şey değilse, şu soru ortaya çıkar: "Meyve" neden bana bazen elma, bazen armut, bazen badem olarak kendini gösterir? Benim spekülatif *Birlik* kavramım, "Töz", "Meyve" niye bu *çeşitlilik görüntüsüyle* açıkça çelişmektedir?

Spekülatif filozof şöyle cevap verir; bu böyledir, çünkü "Meyve" ölü, farklılaşmamış, hareketsiz değil, yaşayan, kendini farklılaştıran, hareket eden bir özdür. Sıradan meyvelerin çeşitliliği sadece benim duyusal anlayışım için değil, aynı zamanda "Meyve"nin kendisi ve spekülatif akıl için de önemlidir. Birbirinden farklı sıradan meyveler, "tek Meyve"nin yaşamının farklı tezahürleridir; onlar "Meyvenin" kendisinin kristalleşmeleridir. Böylece, elmada "Meyve" kendisine elmaya benzer bir varoluş, armutta ise armuta benzer bir varoluş verir. Bu nedenle, artık, Töz açısından söylenebileceği gibi, armut "Meyve"dir, elma "Meyve"dir, badem "Meyve"dir demememeliyiz, daha çok "Meyve" kendini bir armut olarak sunar, "Meyve" kendini bir elma olarak sunar, "Meyve" kendini bir badem olarak sunar; elmaları, armutları ve bademleri birbirinden ayıran farklar ise "Meyve"nin kendi kendine farklılaşmasıdır ve bu durum her bir meyveyi, "Meyve"nin yaşam sürecinin farklı üyeleri haline getirir. Böylece "Meyve" artık boş, farklılaşmamış bir birlik değildir; *hepsi bir arada* bir birlik, *"organik olarak birbirine bağlı üyeler dizisini"* oluşturan meyvelerin "bütünlüğü" olarak birliktir. Bu dizinin her bir üyesinde "Meyve" kendine daha gelişmiş, daha açık bir varoluş verir, ta ki sonunda tüm meyvelerin *"özeti"* olana dek, o

aynı zamanda tıpkı onları içinden üreten olduğu gibi, kendi içinde çözüşmüş tüm bu meyveleri içeren canlı *birliktir*.

Görüyoruz ki, Hıristiyan dini Tanrı'nın yalnızca *bir* enkarnasyonunu (vücut bulma) biliyorsa, spekülatif felsefenin cisim sayısı kadar cisimleşmesi vardır, tıpkı burada her meyvede Tözün, yani Mutlak Meyvenin cisimleşmesi gibi. Bu nedenle, spekülatif filozofun ana ilgisi, gerçek sıradan meyvelerin *var oluşunu* üreterek, gizemli bir şekilde elma, armut, badem ve kuru üzüm olduklarını söylemektir. Ama spekülatif dünyada yeniden keşfettiğimiz elmalar, armutlar, bademler ve kuru üzümler, elma, armut, badem ve kuru üzüm *görünümlerinden* başka bir şey değildir, çünkü onlar zihnin soyut yaratımı olan "Meyve"nin yaşam sürecindeki uğraklarıdır ve dolayısıyla kendileri *zihnin soyut yaratımlarıdır*. Dolayısıyla bu spekülasyonda hoş olan şey, oradaki tüm gerçek meyveleri yeniden keşfetmektir ama bunlar daha yüksek mistik öneme sahip meyveler olarak, maddi dünyada değil, beyninizin eterinde büyümüş, *Mutlak Özne*'nin, yani "Meyve"nin enkarnasyonları (cisimleşmeleri) olan meyvelerdir. Soyutlamadan, zihnin doğaüstü yaratımı olan "Meyve"den gerçek doğal meyvelere döndüğünüzde, doğal meyvelere doğaüstü bir anlam verirsiniz ve onları katıksız soyutlamalara dönüştürürsünüz. O halde asıl ilginiz, onun yaşam sürecinin -elma, armut, badem gibi- tüm tezahürlerinde "Meyve"nin *birliğine* işaret etmek, yani bu meyveler arasındaki *mistik bağlantıları* göstermek, her birinde "Meyve"nin kendini *derece derece* gerçekleştirmesini ve *zorunlu* ilerleyişleri, örneğin kuru üzüm olarak

varoluştan badem olarak varoluşa ilerlemeyi göstermektir. Bu nedenle, sıradan meyvelerin değeri *artık doğal* niteliklerinden değil, "Mutlak Meyve"nin yaşam sürecinde her birinin belirli bir yer tutmasını sağlayan *spekülatif* niteliklerinden kaynaklanmaktadır.

Sıradan bir insan, elmalar ve armutlar olduğunu söylediğinde olağanüstü bir şey söylediğini düşünmez. Fakat filozof onların varlığını spekülatif bir tarzda ifade ettiğinde *olağanüstü* bir şey söyler. *Aklın gerçek olmayan yaratımı* olan "Meyve"den - ki filozof onu kendi dışında bir Mutlak Özne olarak dikkate alır, burada "Meyve" olarak temsil edilmiştir - gerçek doğal *nesneleri*, elmayı, armudu vb. üreterek, yani bu meyveleri *kendi soyut aklından yaratarak* bir *mucize* gerçekleştirir. Ve var oluşunu ifade ettiği her cisme karşılık düşen bir yaratma fiili gerçekleştirir.

Spekülatif filozofun, bu süreklilik içindeki yaratmayı ancak elma, armut vb.'nin evrensel olarak bilinen ve gerçekte var olan niteliklerini, kendi *uydurduğu* belirleyici özellikler olarak sunarak, gerçek şeylerin *isimlerini* soyut aklın ürettiğine, aklın soyut formüllerine vererek, son olarak da, bir elma fikrinden bir armut fikrine *geçtiği kendi* faaliyetini Mutlak Öznenin/" Meyve"nin *öz-faaliyeti* olarak ilan ederek başardığını söylemeye gerek yoktur.

Spekülatif tabirle bu işleme *Tözü Özne olarak*, *içsel bir süreç* olarak, *Mutlak Kişi* olarak kavramak denir ve bu

kavrayış *Hegel*'in yönteminin temel karakterini oluşturur.]][1]

Bu pasaj, Hegel'in bütün yöntemini birkaç sayfada karikatürünü çizerek anlatır ve aynı zamanda onun sırrını açığa vurur: İnsan kendi beyninde yarattığı soyutlamayı dışarıda, bağımsız bir varlık haline getirip sonra ona inanır. Hegel'in yöntemi şöyledir:

1. Normal soyutlama (herkes yapar)

Gerçek elma + armut + badem → "meyve" kavramı

2. Spekülatif ters çevirme (Hegel'in hilesi)

"Meyve" asıl töz olur → elma, armut, badem onun "görünüşü"dür
→ Artık "elma olmak elma için zorunlu değildir"; öz "Meyve"dir

3. Çeşitliliğin mistik açıklaması

"Neden farklı görünüyorlar?" sorusu → "Çünkü Meyve canlı, kendini-differentleyen bir özdür" → Elma = Meyve'nin kendini elma olarak cisimleştirmesi → Her meyve bir "enkarnasyon"dur (Hıristiyanlıkta tek İsa varsa, Hegel'de sonsuz İsa vardır)

4. Mucizevi geri dönüş

Soyut "Meyve"den tekrar gerçek meyvelere dönülür → ama artık bunlar "Mutlak Meyve"nin yaşam sürecinin uğraklarıdır → Manavdaki elma artık metafizik bir nesnedir!

Özetle: İnsan kendi soyutlamasını yaratır → sonra ona inanır → bu inanışı/tapınmayı "Tin'in kendini gerçekleştirme süreci" diye adlandırır.

---

[1] https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/holy-family/ch05.htm, Erişim tarihi: 06.02.2026

Marx ve Engels'in hedef aldığı bu spekülatif ters çevirmenin (*Umstülpung*) kökeni felsefe tarihinde, somut nesnelerin özünün idealarda bulunduğunu savunan Platoncu idealizmdir.

II. *Alman İdeolojisi*'nde Aynı Eleştirinin Sistematik Hali

Marx ve Engels, bir yıl sonra *Alman İdeolojisi*'nde ise şunları yazmıştır:

"Gerçek dünyanın Hegel'deki baş aşağı edilmiş yansıması şudur: Devlet, hukuk, ahlak, din vb. insan beyninin ürünleri olarak değil, Mutlak Tin'in kendi kendine yabancılaşmasının aşamaları olarak görünür."

"Felsefe ile gerçek dünyanın ilişkisi, onanizm ile cinsel üreme arasındaki ilişki gibidir."

"Hegel, kavramın diyalektiğini önce kurar, sonra tarihi ve doğayı bu diyalektiğe zorla uydurur. Gerçek süreçleri araştırmaz; a priori bir spekülatif inşaat (spekulative Konstruktion) yapar."

Alman İdeolojisi'nde Hegel'in perspektifini "tersyüz etme" ya da "ayakları üzerine oturtma" Marx tarafından felsefi bir manevradan öte, somut bir ihtiyaç olarak görülür: Felsefenin spekülatif temelden çıkarılıp maddi üretim ve toplumsal varoluş temeline oturtulması hedeflenir.

III. İki Metnin Karşılaştırmalı Okuması

Özellik	*Kutsal Aile* (1845) – "Meyve" Örneği	*Alman İdeolojisi* (1845-46)
Üslup	Alaycı, hiciv dolu, karikatürize	Soğukkanlı, sistematik, bilimsel

Ana hedef	Genç Hegelciler + Hegel'in yöntemi	Hegel'in yöntemi + tüm Alman ideolojisi
Ana suçlama	Soyut düşüncenin tanrılaştırılması	Gerçek dünyanın baş aşağı edilmesi (*Umstülpung*)
Kullanılan imge	Meyve → elma, armut, badem	Tin → devlet, din, hukuk, tarih
Yaratıcı olarak gösterilen	"Meyve" (Mutlak Özne)	"İdea" / "Mutlak Tin"
Gerçek yaratıcı	İnsan (gizlenmiş)	İnsan (açıkça ilan edilir)
Eleştirinin amacı	Gülünçlüğü gözler önüne sermek	Tarihsel materyalizmin temellerini atmak
En sert cümle	"Hıristiyanlıkta tek İsa varsa, spekülatif felsefede her elma bir İsa'dır"	"Felsefe ile gerçek dünya arasındaki ilişki, onanizm ile cinsel üreme arasındaki ilişki gibidir"

IV. Marksizm'de Yöntem Konfüzyonu: Hegel'in İdealist Diyalektik Yöntemi ile Marx ve Engels'in İncelediği Gerçekliğin Diyalektik Mantığı

"Konfüzyon" kelimesinin Türkçedeki en yaygın ve doğru karşılıkları şunlardır:

1. Kafa karışıklığı
2. Karışıklık

3. Karmaşa

Kelime, Latince'de "birlikte dökmek, bir araya getirmek" anlamına gelen *confundere* fiilinden gelir. Bu, "bir araya dökülüp karıştırılmış, ayırt edilemez hale gelmiş" bir durumu ifade eder.

Marksizm'de "yöntem" konusunda bir kafa karışıklığı, bilinç bulanıklığı, hatta bir sorun ve sıkıntı bulunmaktadır.

Hegel akıl yürütme süreçlerinde bahsettiğimiz ampirik somutlardan soyutlamalara ulaşma ve sonra bu soyutlamalardan "düşünülmüş somutu" değil de gerçeklikteki somut nesneleri yaratma yöntemi yanı sıra, olumlama-yadsıma-yadsımanın yadsınması idealist diyalektik yöntemini kullanır. Bu üçleme şeklindeki akıl yürütme yolu/yöntemi yanı sıra Hegel, kavramları devindirirken, kavramlardan farklı kavramlara geçerken çelişki ilkesine de yer verir. Aslında yadsımanın yadsınması ilkesi zaten çelişki oluşturma mekanizmasını barındırmaktadır. Fakat Hegel nesnel gerçeklikteki değişimi, oluşu, hareketi, nicel-nitel dönüşüm örneklerini vb. de yeri geldiğinde işlemekte, bunları felsefesinin bileşenleri kılmaktadır. Bir idealist de olsa bu tür değiniler yaptığında bir materyalist gibi konumlanır. İşte Hegel'in bu düşünceleri gerçekliğin barındırdığı diyalektik mantığa ilişkin önermelerdir. Hegel elbette tümevarım, tümdengelim, analoji, analiz ve sentez gibi düşünme yöntemlerini de kullanmıştır.

Marx ve Engels'in soyutlamalar yaparken gerçekliğin diyalektik mantığını yakaladıkları ve oluşturdukları düşüncelere ve bilgilere bu mantığı nakşettikleri, felsefelerinde diyalektik mantığın içkin olduğunu bilmek gerekir. Marx ve Engels'in kullandığı yöntemler de Hegel ya da her insan için geçerli olan tümdengelim, tümevarım,

analoji, sentez, analiz, modelleme, tasım gibi metotlardır. Fakat Hegel'in kullandığı İdea/Mutlak Tinden gerçekliğe uzanan yöntemi, yadsımanın yadsınmasını (olumsuzlamanın olumsuzlaması) ve salt düşünsel düzlemde çelişki oluşturma mekanizmasını kullanmazlar. Bunlar idealist düşünme yöntemleridir. Bunun yerine Marx ve Engels nesnel gerçekliğin, doğa/evrenin ve toplum/tarihin bağrındaki hareketi/akışı, devinimi, ilişki ve etkileşimleri, değişim ve dönüşümleri, karşıtlık ve çelişkileri, nicel-nitel dönüşümleri inceledikleri konu bağlamında soyutlarlar. Eş deyişle diyalektik-tarihsel materyalizmin ya da Marksist felsefenin dokusunda bulunan, ona içkin olan bir diyalektik mantık vardır fakat bu mantık gerçeklikteki diyalektiği yansıtır. Bu felsefenin özel olarak sahip olduğu diyalektik bir yöntem ise yoktur; Hegel'in idealist diyalektik yöntem(ler)ini barındırmaz. Tarihsel-diyalektik materyalistler, bilim insanları ya da "sıradan" insanlar gibi realist düşünme yöntemleri olan tümevarım, tümdengelim, retrodüksiyon, modelleme, analoji, analiz ve sentez, tasım gibi metotları kullanırlar.

Marx'ın *Kutsal Aile*'deki "Meyve" örneğinde ve *Alman İdeolojisi*'nde, ayrıca *Kapital*'in 2. Almanca basıma Sonsöz'ünde değindiği "yöntem", düşünsel perspektifi anlatmaktadır.

Kapital'in Sonsöz'ünde Marx şöyle yazar:

> "Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci — Hegel bunu "Fikir" ("*Idea*") adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür— gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca "Fikir"in dışsal ve görüngüsel (*Phenomenal*) biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında

> yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir.” (Marx, *Kapital 1. Cilt*)

Hegel’in idealist felsefesinde gerçeklik, İdea/Tin’in tümdengelimle oluşturduğu görünümken, materyalist perspektif nesnel ve toplumsal gerçekliğin ideal/ideolojik alemi doğurduğu şeklinde tümevarımsal bir yaklaşıma sahiptir. Burada “yöntem”, idealistler ile materyalistlerin akıl yürütürken kullandığı yaklaşımdır, perspektiftir. Elbette biz materyalistler nesnel gerçekliğin ideal/ideolojik boyutunun maddi boyutuyla karşılıklı etkileşim içerisinde ve birbirini doğuran, besleyen, yeniden üreten ve değiştiren refleksiyonlar gösterdiğini benimsiyoruz. Ve elbette nesnel ve toplumsal gerçekliğin farklı yönlerini soyutlarken oluşturduğumuz teorik içerik, gerçekliğin mantığını yansıttığı oranda diyalektik bir tarz ya da gerçekliğe diyalektik bir yaklaşım gösterir. Fakat bu içeriği oluştururken kullandığımız yöntemler tasım, tümevarım, tümdengelim, analoji, analiz ve sentez, modelleme gibi metotlardır ve klasik mantığın kurallarını tutarsızlık ve mantıksal çelişme olmaması için dikkate alırız. Bugüne kadar hiçbir Marksist gerçekte “diyalektik yöntem” adında bir yöntem kullanmamıştır. Çünkü Marksizm’in böyle bir yöntemi yoktur. Diyalektik yöntem adında bir yöntemin Marksizm’in özünü oluşturduğu, önemli olanın bu yöntemi kullanmak olduğu yolundaki yaygın kanı (doxa) bir galat-ı meşhurdur ve okurun bunu şimdi anlaması mümkün hale gelmiştir.

Özetle:

- **Hegel:** Yadsımanın yadsınması, salt düşünsel düzlemde çelişki oluşturma, Tümdengelimci (İdea'dan gerçekliğe).

- **Marx/Engels:** Realist düşünme yöntemleri (Tümevarım, tümdengelim, analoji, analiz ve sentez, modelleme vb.), Gerçeklikteki diyalektik mantığı yansıtma, Tümevarımsal yaklaşım (Gerçeklikten ideolojik/teorik aleme).

Şimdi yazdıklarımıza bir katman ekleyebiliriz. Marx, insan bilimlerinde geçerli olan, ampirik somuttan soyutlamalar yapma, soyutlanmış kavramlardan düşünsel olarak yeniden üretilmiş/düşünülmüş somuta ulaşma yöntemini şu şekilde anlatır:

> "Başlangıç noktamız olarak toplumu almak, o halde, bütünlüğün bulanık ve düzensiz bir tasavvuru olacak, bizim de buradan, daha ileri düzeyde belirlemeler yoluyla, analitik olarak gitgide daha basit kavramlara, veri alınan somutluktan hareketle gitgide saydamlaşan soyutlamalara doğru ilerlememiz gerekecektir- ta en basit karakteristiklere varıncaya kadar. O noktadan sonra ise, en sonunda yeniden topluma ama bu kez bir bütünlüğün bulanık tasavvuru olarak değil, çok sayıda belirlemeler ve ilişkilerden oluşan zengin bir bütünlük olarak topluma ulaşıncaya kadar aynı yoldan geriye dönmemiz gerekecektir. Bunlardan birincisi ekonominin yeni doğduğu sırada izlediği yoldur (…) Somut, çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için somuttur. O halde somut, gerçek hareket noktası ve dolayısıyla gözlem ve tasavvurun da hareket noktası olduğu halde, düşüncede bir hareket noktası olarak değil bir toplama ve birleştirme süreci, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır. Birinci yol boyunca, tasavvurun bütünlüğü çözülüp soyut belirlemeler şekline dönüşmüştü; ikincisinde soyut belirlemeler somutun düşünce yoluyla yeniden-

> üretilmesine doğru giderler. Bu yoldan Hegel, gerçeği, kendini kendinde toplayıp odaklaştıran, kendi derinliklerine dönen, kendi kendine, kendi devinimine kaynak olan Düşünce'nin ürünü olarak kavrama hayaline kapıldı – Oysaki soyuttan somuta yükselme yöntemi düşünce için sadece somutu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden-üretmenin yoludur. Ama somutun kendisinin oluştuğu süreç bu değildir." (Marx, Grundrisse)

Marx'ın anlattığı bu yönteme, diyalektik yöntem denebilir mi ya da diyalektik yöntem bu olabilir mi? Burada değinilen yöntemler, analiz ve sentez ile tümevarım ve tümdengelim yöntemleridir. Hegel felsefesinde tümdengelimle İdea/Tin'den gerçekliği/somutu oluşturmuştur. Marx'ın yöntemi ise tam tersidir; gerçeklik analiz edilir ve tümevarımsal yolla soyutlamalara ulaşılır. Fakat bu izlek/yol içerisinde soyutlanmış kavramlar gerçeklikte taşıdığı ilişki ve etkileşimler gözetilerek değerlendirilir, düşünülmüş somutlara, sentezlenmiş bütünlüklere de ulaşılır. Somuttan soyuta-soyuttan düşünülmüş somuta ulaşma yöntemi, aslında analiz ve sentez ile tümevarım ve tümdengelim yöntemlerinin birleşiminden oluştuğundan özel bir adlandırmayla "diyalektik yöntem" olarak nitelenmesi doğru olmayacaktır.

Sonuç

Hegel'in bütün sistemi, insanın kendi soyutlama ürününü yabancılaştırıp (işte Marx'ın Hegel'de gördüğü yöntem, yaklaşım budur) ona tapmasından ibarettir. "Meyve" örneği bunu bir manav tezgâhında gösterir; *Alman İdeolojisi* aynı mekanizmayı devlet, din, hukuk ve tarih sahnesinde sergiler.

Gerçek elmalar, armutlar, bademler vardır çünkü ağaçlar tohum verir, köylüler çalışır, iklim elverir.

Tarih vardır çünkü insanlar ekmek için üretir, daha iyi yaşamak için mücadele eder, sınıflar çatışır.

Ne “Meyve” kendini elma yapar, ne “Tin” tarihi yazar.

Yapan, her zaman etten kemikten, aç, düşünen, çalışan insandır.

Marksizm’in “diyalektik yöntemi” yoktur; gerçekliğin soyutlanan ilişki ve etkileşimlerinde, karşıtlık ve çelişkilerinde, devinim/hareket ve değişimlerde diyalektik mantık vardır. Bu mantık yakalanıp sergilenebildiği oranda teorinin gerçekliğe ilişkin diyalektik bir yaklaşıma ya da diyalektik bir tarza sahip olduğu söylenir. Marx ve Hegel’in kullandıkları, bilim insanlarının ve “sıradan” insanların kullanabilecekleri düşünme/akıl yürütme yolu/yöntemleri analiz, sentez, tümevarım, tümdengelim, retrodüksiyon, modelleme, analoji, tasım gibi metotlardır. Hegel “üçleme” (olumlama-olumsuzlama-olumsuzlamanın olumsuzlaması) olarak adlandırılabilecek idealist yöntemi de kullanmıştır. Marx ise bu yöntemi kullanmaz. Fakat gerçeklikte karşıtlık (tez-antitez karşıtlığına *benzer* şekilde) ile bu karşıtlıkların oluşturduğu bütünler (senteze *benzer* şekilde) vardır. Ve yine gelişimsel süreçlerde karşıtlıklar çelişki formunu alır ve aşılır (yadsıma yadsınır).

2. [Marksist Materyalizmin Metodolojisi (3M)]

Giriş

Belirli bir düşünce ekolünün gerçeği nasıl kavradığını ve analiz ettiğini gösteren temel kurallar bütününe "metodoloji" diyoruz. Bu yazıda Marksist materyalizmin metodolojisini inceleyeceğiz.

Marksist materyalizm, toplumsal ve doğal gerçekliğe yaklaşımını üç temel özellikle karakterize eder: Holizm (bütünlük), Diyalektik ve Tarihsellik. Bu unsurlar, yalnızca felsefi ilkeler olmakla kalmaz, aynı zamanda Marx'ın sosyal ve ekonomik analizlerinde –özellikle *Kapital*'de– kullandığı düşünme tarzının omurgasını oluşturur.

Bu yazıda şu tezi savunmaktayız: Holizm, Diyalektik ve Tarihsellik, Marx'ın kapitalizmin somut incelemesinden a posteriori (deney ve inceleme sonrası) olarak türettiği perspektiflerdir; bunlar gerçekliği incelemeye başlamadan önce zihne yerleştirilmiş a priori şablonlar değildir. Buna karşılık Marx'ın kullandığı araçlar ise, toplum bilimlerinin geniş alanında kullanılan realist ve bilimsel epistemolojik yöntemlerdir. Bu ayrım, Marksist materyalizmi, diyalektiği bir akıl yürütme şablonu olarak kullanan idealist felsefeden kesin olarak ayırır.

I. Materyalizmin Temel Aksiyomları: Realist Çerçeve

Materyalist metodoloji, varlık ve bilgiye dair iki temel aksiyom (belit) üzerinde yükselir. Bu iki ilke, Marksist analizin realist karakterini belirler ve nesnel gerçekliğe bilimsel yaklaşımın zeminini oluşturur:

A. Varlığın Önceliği (Aksiyom 1)

Birincisi, varlığın zihinden/bilinçten bağımsız olarak nesnel gerçekliği oluşturduğudur. Varlık, madde, enerji, karanlık madde ve karanlık enerji gibi formlar dâhil olmak üzere,

düşüncenin dışında olandır. Düşüncelerin yanı sıra duyumları, duyguları da kapsayan zihin/bilinç, her zaman zihne sahip/bilinçli bir varlığa ve onun çevresiyle etkileşimlerine işaret eder.

B. Bilinirliğin Kabulü (Aksiyom 2)

İkincisi ise, toplum ve zihin/bilinç dâhil nesnel gerçekliğin öğelerinin ve sahip olduğu ilişkilerin, etkileşimlerin ve değişimlerin insan aklı tarafından aslına uygun olarak/doğrulukla kavranabilir olduğudur.

Bu nedenlerle materyalizm, özü gereği bir realizm türüdür.

C. Hakikat Arayışı ve Postmodernizmin Eleştirisi

Materyalist realizm, bilgi arayışında nesnel hakikati merkeze alır. Bu bağlamda, postmodern yaklaşımların hakikati öznel deneyimlere indirgemesine karşı çıkar.

Örneğin: Kuzey yarım küre için “Ağustos yaz ayıdır” önermesi doğru iken, güney yarım küre için “Ağustos kış ayıdır” önermesi doğruluğa sahiptir. Ancak bu iki gözlemcinin farklı konumlanma noktalarından elde ettiği doğrular, hakikatin kendisi değildir. Hakikat, bu fenomenin bilimsel özüdür: Dünyanın yaklaşık 23,5 derecelik eksen eğikliği nedeniyle aynı anda farklı yerlerde farklı mevsimlerin yaşanmasıdır. Hakikat arayışı, özü bulma çabasıdır ve bilimsel faaliyetin karakteristik niteliği budur. Gerçeklik ise özneden bağımsız nesnel olarak var olandır.

Postmodern yaklaşımlar, hakikati öznel deneyimlere indirgerken; materyalizm, bu iki farklı mevsim bilgisini birleştiren nesnel gerçekliğin bilimsel olarak kavranabilirliğini savunur.

II. Terminolojik Koordinatlar

Makale boyunca dikkatle ayrılmaya çalışılan temel kavramlar ve bunların Marksist materyalizmdeki kesin konumları şunlardır:

- **Yöntem (Methode):** Araştırmacının elindeki somut epistemolojik araçlar. Tümevarım-tümdengelim, analiz-sentez, analoji, karşılaştırma, modelleme, Ollman'ın dört soyutlama süreci, hipotez kurma-deneme vb. Bunlar bilimsel-realist düşünmenin evrensel araçlarıdır; diyalektik değildir.
- **Tarz / Sunuş tarzı (Darstellungsweise):** Keşfedilen maddi diyalektiğin zihinde ve eserde yeniden üretilme biçimi. *Kapital*'de "soyuttan somuta yükselme" bir sunuş tarzıdır; araştırma sürecinin tersine çevrilmiş yansımasıdır, a priori şablon değildir.
- **Perspektif:** Kapitalizm incelemesinin a posteriori sonucu olarak analistin düşüncesine yerleşen üç temel bakış açısı:
    - Holizm (bütün/totality olarak görme zorunluluğu)
    - Diyalektik (örneğin karşıtlıkları, çelişkiyi ve etkileşimleri hareketin kaynağı olarak kabul etme)
    - Tarihsellik (gelişmiş formdan geriye doğru iz sürme)

Bunlar gerçeklikte var olduğu için keşfedilmiş ve zihne yerleşmiştir; araştırmaya önceden dayatılan şablonlar değildir.

- **Çerçeve:** Materyalist realizmin iki temel aksiyomu tarafından çizilen ontolojik-epistemolojik sınır (varlığın önceliği + bilinirlik). Bütün Marksist analizin zorunlu zemini.

- **Yaklaşım:** Yukarıdaki perspektiflerin ve çerçevenin toplamıdır; analistin gerçekliğe yönelirken aldığı genel duruş.
- **İlke:** Perspektiflerin somut analizde kendini dışa vuran zorunlu yönelimleri. Örneğin "gelişmiş formdan geriye doğru inceleme ilkesi" bir teknikten ziyade tarihsel-materyalist perspektifin analize yansımasıdır.

Kısaca:

- Diyalektik → gerçekliğin ontolojisidir
- Yöntem → diyalektiği keşfeden ve sunan araçlardır
- Perspektif/ilke/tarz → diyalektiğin keşfinden sonra analistin düşüncesine yerleşen a posteriori sonuçlardır

Bu ayrımı kaybettiğimiz anda "diyalektik yöntem" söylemiyle birlikte idealizme geri düşeriz. Marx'ta diyalektik, bizim icat ettiğimiz bir akıl yürütme şablonu değil; maddi dünyanın kendi mantığıdır.

III. Marx'ın İncelemelerinde Kullandığı Epistemolojik Araçlar

Marx'ın araştırma sürecinde kullandığı araçlar, nesnel gerçekliğin iç mantığını (diyalektiği) keşfetmeye yarayan bilimsel düşünme yöntemleridir.

A. Genel bilimsel yöntemler

- Tümevarım ve tümdengelim (klasik anlamda değil, sürekli birbirini besleyen ve diyalektik bir bütünlük içinde işleyen biçimleriyle)
- Analiz ve sentez
- Analoji, karşılaştırma ve hipotez kurma-deneme

B. Ollman'ın saptadığı ilişkisel soyutlama yöntemleri

Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı* adlı eserinde Marx'ın soyutlamalarının değişim, etkileşim ve hareket öğelerini içerdiğini gösterir. Marx, şu soyutlama yöntemlerini de kullanır:

1. **Uğrak (moment) ve biçim:** Bir süreci farklı aşamaları (uğrakları) ve bu aşamalarda aldığı farklı görünümleri (biçimleri) içinde soyutlamak.
2. **Kapsam belirleme:** İncelenen ilişkinin zamansal ve uzamsal sınırlarını belirlemek.
3. **Farklı genellik düzeyleri arasında geçiş:** Bireysel olaydan sınıflı toplumların genel yasalarına, oradan kapitalizme özgü ilişkilere kadar düzey değiştirebilmek.
4. **Konumlanma noktasını (perspektifi) değiştirmek:** Aynı sürece farklı taraflardan ya da farklı uğraklardan bakabilmek.

Bu araçların tümü, nesnel gerçekliği doğru ve bütünsel bir biçimde yansıtmayı hedefleyen realist-bilimsel düşünme yöntemleri içinde yer alır.

C. Soyutlama: Maddi İlişkileri Kavrama Süreci

Marx'ın bilimsel yöntemleri kullanmasının nihai amacı, ampirik olarak gözlemlenebilen (örneğin pazar yerindeki fiyatlar) yüzey fenomenlerinin ardındaki zorunlu ve özsel maddi ilişkileri (örneğin değer, artı-değer) soyutlamaktır. Soyutlama, nesnenin duyusal algıdan tamamen koparılması değil; tersine, incelenen maddi olguyu (toplumsal üretim ilişkileri) belirleyen tekil, yalıtılmış, ancak temel unsurların zihinsel olarak ayrıştırılmasıdır. Bu soyutlamalar, bir kez oluşturulduktan sonra, gerçekliği (somutu) yeniden inşa etmenin (sunuşun) temel kategorileri haline gelir. Bu süreçte kritik olan, soyutlamaların maddi yaşamın kendisinden

türetilmiş olması ve idealist bir kategoriler şemasından kaynaklanmamasıdır.

IV. Diyalektik: Ontoloji mi, Yöntem mi?

Ollman gibi bazı yazarlar soyutlama ve sunuş araçlarını "diyalektik yöntem" başlığı altında toplasa da, materyalist felsefenin temel ayrımı şöyledir:

Kavram	Tanım	Rolü
Diyalektik	Nesnel gerçekliğin mantığı: akışkanlık, iç çelişki, hareket, dönüşüm ve karşılıklı bağımlılık içeren evrensel örüntüler toplamı	Gerçekliğin ontolojik niteliği
Yöntem	Bu ontolojik diyalektiği keşfetmek, soyutlamak ve sunmak için kullanılan epistemolojik araçlar	Araştırmacının aracı

Bu nedenle "diyalektik yöntem" terimi, ontoloji ile epistemolojiyi karıştırdığı için kafa karıştırıcıdır ve idealist kalıntı taşır. Terimin yaygınlaşmasında Engels'in *Anti-Dühring* ve *Doğanın Diyalektiği*'nde diyalektiği "evrensel yasalar" şeklinde formüle etmesi ve doğa bilimlerine uyguluyor gibi görünmesi büyük rol oynamıştır. Bu çalışmalar, ontoloji ile epistemolojiyi birbirine yapıştıran ve sonraki Diamat (diyalektik materyalizm) doktrininin temel zaafı hâline gelen, diyalektiği bir akıl yürütme şablonu olarak algılama hatasına kapı açan bir adımdır. Ancak Engels'in amacı, Hegel'in idealist diyalektiğini materyalist temele oturtmak ve dönemin

hâkim mekanik materyalizmine karşı diyalektiği savunmaktı; bu tarihsel misyonu başarıyla yerine getirmiştir.

Marx'ın Hegel'e karşıtlığı

Marx, *Kapital*'in 2. Almanca basımının sonsözünde şöyle der:

"Diyalektik yöntemim, Hegel'inkinden yalnız farklı olmakla kalmaz, onun tam karşıtıdır da." Hegel'de diyalektik, mutlak fikrin kendini gerçekleştirme sürecidir; fikir gerçek dünyanın yaratıcısıdır. Marx'ta ise diyalektik, maddi dünyanın kendi iç mantığının insan zihnindeki yansımasıdır. Marx'ın "meine dialektische Methode" ifadesi çoğu zaman yanlış çevrilir; burada kastettiği, Hegel'in idealist yöntemine karşıt olarak geliştirdiği materyalist araştırma ve sunuş tarzıdır.

Tony Smith, C. Arthur gibi "sistematik diyalektik" savunucuları, *Kapital*'in kategorik gelişiminin Hegel'in *Mantık*'ına benzer bir içsel zorunluluk taşıdığını iddia eder. Bu okuma, sunuşun (Darstellung) kendi diyalektik mantığına sahip olduğunu doğru saptar; fakat bunu "diyalektik yöntem" diye adlandırmak ontoloji-epistemoloji karışıklığına yol açar. Çünkü kategoriler arasındaki geçişlerin mantığı, maddi gerçekliğin (değer biçimi, artı-değer üretimi vb.) kendi iç diyalektiğinden kaynaklanır; zihinsel bir şema dayatmasından değil.

V. Bir Analoji: Fotoğraf Makinesi ile Kamera

Diyalektik ve klasik mantık arasındaki temel farkı ve yöntem ile perspektif ayrımını netleştirmek için fotoğraf makinesi ve film-kamera analojisi kurulabilir:

Özellik	Fotoğraf Makinesi (Klasik Mantık)	Kamera-Film (Diyalektik Perspektif)
Gerçeklikle Etkileşim/Zaman Boyutu	**Senkronik** (Tek bir durağan an, tek bir nokta)	**Diyakronik** (Süreç, akış)
Ürün/Soyutlama Türü	**Statik ve Tekil Soyutlama, Sabit ve Yalıtılmış** (Tek fotoğraf, statik görüntü)	**Akış ve Hareket, İlişkisel ve Karşıtlıklar içeren, Çelişkili Bütünlük** (Film/Video)
Mantık	**Çelişmezlik İlkesi:** Tekil soyutlamalar arasında tutarlılık sağlanır (Syllogism (tasım): *Bu adam gülümsüyor, o halde mutludur*). Çelişki dışlanır, bastırılır	**Diyalektik Mantık:** Gerçeklikteki karşıtlık, çelişki, dönüşüm, gelişim, ilişki ve etkileşim örüntülerini, oluş, beliriş ve süreçleri vd. yansıtır.

Tablo: Kamera-film gerçeklikteki diyalektiği yansıtır; kurgu teknikleri (yöntem) ise realist/bilimsel araçlardır.

Kamera, gerçeklikteki diyalektik akışı görüntüler. Sonuçta ortaya çıkan ürün, yani teori (ya da film), tıpkı gerçekliğin kendisi gibi:

1. **Holistiktir:** Bütünsel bir ilişki ağını yansıtır.

2. **Diyalektiği Barındırır:** Hareket, karşıtlık, çelişki, etkileşim ve dönüşümün mantığını içerir.
3. **Tarihseldir:** Süreç ve akış içinde ele alınmıştır.

Film Yapma Teknikleri ve Metodoloji

Filmin oluşturulmasında kullanılan teknikler ve kurgu yöntemleri (örneğin flashback, kesmeler, kurgusal sıçramalar) ise felsefi metodolojiye karşılık gelir. Tıpkı Marx'ın soyutlamalarını yaparken kullandığı analiz/sentez yöntemleri ve soyuttan somuta yükselme tarzı gibi; yönetmen de bilim insanı gibi, elindeki ham akışı (gerçekliği) anlamlandırmak ve sunmak için belirli teknikleri (metotları) kullanır.

VI. Materyalist Yaklaşımın Üç Temel Özelliği: A Posteriori Karakteri

Holizm, Diyalektik ve Tarihsellik, Marx'ın kapitalizm analizinin sonuçları olarak ortaya çıkmış, gerçeklikte var olan ilişkilerin zihne yerleşmiş yansımalarıdır. Bunlar a priori şablonlar değildir.

Perspektif	Tanım	İşlevi
Holizm	Olguyu yalıtılmış değil, diğer olgularla sürekli değişen ve iç içe geçmiş ilişkiler bütünü (totality) olarak görme	Bütünlüğün ve karşılıklı etkileşim ve belirlenimin kavranmasıdır
Diyalektik	Bir sistemin itici gücünün karşıtların birliği ve mücadelesi ile çelişkiler olduğunu kabul etme	Hareketin ve dönüşümün içsel kaynağının açığa çıkarılmasıdır

Tarihsellik	İncelenen olgunun en gelişkin biçiminden yola çıkarak, onun kökenini, gelişim sürecini ve geçmişe ait izlerini sürmek	Statik değil, dinamik ve potansiyeller barındıran bir analiz perspektifidir

Tarihsel Analiz İlkesi: Gelişmiş Formdan Geriye Doğru İnceleme

Marx'ın en çarpıcı aforizmalarından biri şöyledir:

"İnsan anatomisi maymun anatomisine bir anahtar olduğu gibi, burjuva ekonomisi de önceki ekonomik formların anlaşılması için bir anahtar sağlar."

Bu ilke bir "teknik" ya da "soyutlama yöntemi" değil, analiz sırasını ve odak noktasını belirleyen tarihsel-materyalist bir perspektiftir. Kapitalizm, önceki üretim tarzlarının tüm potansiyellerini en açık biçimde ortaya koyar; bu gelişkinlik anı kavrandıktan sonra geriye doğru gidilerek geçmiş formlar yeniden yorumlanır.

Araştırma ile Sunuş Ayrımı

Marx'ın *Kapital*'deki "soyuttan somuta yükselme" sunuş tarzı (*Darstellung*), araştırma sürecinin (*Forschung*) tersine çevrilmiş bir yansımasıdır. Araştırma gerçeklikten (somuttan) soyuta doğru gider; sunuş ise okurun zihninde bu süreci yeniden üretmek için en basit soyutlamadan (meta) başlar ve giderek düşünülmüş somuta yükselir. Bu, keşfedilen maddi diyalektiğin zihinde tutarlı ve pedagojik olarak yeniden inşa edilmesidir; a priori bir Hegelci şema değildir.

Bu sürecin nihai hedefi, Holizm perspektifinin gereği olarak düşünülmüş somuta ulaşmaktır. Marx, somutu şöyle tanımlar:

“Somut, birçok belirlemenin birliğinde somuttur, dolayısıyla çeşitliliğin birliğinde.” İşte teori (film) bu nedenle holistiktir; tek bir soyutlamayı değil, birçok farklı, karşıtlık barındıran ve çelişkili belirlemenin (sermaye, ücret, kâr, rekabet) birliğini yansıtır.

VII. Sonuç: Materyalist Metodolojinin Özü

Marksist materyalizmde diyalektik, gerçekliğin ontolojik niteliğidir; “diyalektik yöntem” diye bir şey yoktur. Var olan, diyalektik gerçekliği doğru soyutlayıp sunabilecek bilimsel-epistemolojik araçlar ve bu araçların kapitalizm incelemesinden sonra kazanılan holistik, diyalektik ve tarihsel perspektiflerle yönlendirilmesidir.

Bu ayrımı netleştirmek, günümüzde Marksist teori için hayati önem taşır: Diyalektiği bir “mantık şablonu” ya da “evrensel yasa cetveli” haline getirdiğimiz anda, idealizme geri düşeriz. Oysa Marx’ın yaptığı, kapitalizmin somut maddi hareketini inceleyerek gerçekliğin kendi diyalektik mantığını keşfetmek ve bu mantığı okurun zihninde en tutarlı biçimde yeniden üretmektir. Diyalektik, bizim icat ettiğimiz bir yöntem değil; kapitalizmin –ve genel olarak maddi dünyanın– bize dayattığı gerçekliğin ta kendisidir. Diyalektiği yöntem sanan, eninde sonunda Hegel’in kapısına geri döner; diyalektiği gerçekliğin mantığı olarak kavrayan ise Marx’ın yolunda yürümeye devam eder.

VIII. Diyalektik Materyalizm (Diamat) Hakkında

Diamat, 1930’larda Stalin’in kısa felsefe kursuyla resmî Sovyetler Birliği doktrini haline geldi. Bu standardizasyon çabası, Marksizm’e geniş kitleler ve farklı disiplinler (doğa bilimleri, tarih, felsefe) için birleşik ve tutarlı bir felsefi temel sağlama ihtiyacından doğdu. Diamat’ın temel formülü, felsefi materyalizmi, doğanın, toplumun ve düşüncenin en genel

yasaları şeklinde formüle edilen diyalektikle birleştirmeyi amaçlıyordu:

“Diyalektik Materyalizm = felsefi materyalizm + doğanın, toplumun ve düşüncenin en genel yasaları şeklinde diyalektik.”

Bu formülasyonun en büyük tarihsel başarısı, Marksist düşünceye popüler ve örgütleyici bir dünya görüşü (*Weltanschauung*) kimliği kazandırmasıydı. Böylece diyalektik, bir yandan idealizmle mücadele ederken, diğer yandan mekanik materyalizmin indirgemeciliğine karşı koyan, geniş kapsamlı ve bütüncül bir bakış açısı sunmuştur. Ancak bu standardizasyonun bir bedeli oldu: ontoloji-epistemoloji ayrımı bulanıklaştı; diyalektik, artık keşfedilen bir mantıktan ziyade gerçekliğe dışarıdan uygulanan bir “akıl yürütme şablonu” veya “doğrulama cetveli” olma riskini taşıyordu.

Engels’in Mirası ve Felsefi Savunma

Engels’in *Anti-Dühring* ve *Doğanın Diyalektiği* eserleri, Diamat’ın felsefi temellerini oluşturan temel mirastır. Engels’in diyalektiği doğa bilimlerine uygulama çabası, dönemin pozitivizm ve mekanik materyalizmine karşı Marksizmin entelektüel savunması için hayatiydi. Ancak kullandığı dil – diyalektiği “evrensel yasalar” olarak formüle etmesi– sonraki mekanizasyona ve dogmatizme kapı araladı: “Yasa” terimi, doğa bilimlerindeki mekanik-nedensel yasalarla aynı kategoride algılanma riski yarattı; ontolojik gerçeklik (varlığın diyalektiği) ile epistemolojik yansıma (düşüncelerdeki diyalektik) arasındaki ayrım yeterince keskinleştirilemedi. Engels’in kendi dönemindeki cesur ve gerekli rolünü teslim etmekle birlikte, bu formülasyonların sonraki Diamat yorumlarında yol açtığı felsefi bulanıklığı da objektif olarak görmek gerekir.

Sovyetler'de Dogmalaşma

1930'lardan 1950'lere kadar süren resmî Diamat dönemi, felsefeyi bir dogma setine dönüştürerek bilimsel ve eleştirel düşüncenin gelişimini kısıtladı. Özellikle doğa bilimlerine "üç yasa"nın dogmatik uygulanması (buğday tanesinin "olumsuzlamanın olumsuzlaması" ile başağa dönüşmesi gibi tartışmalı ve karikatürize örnekler), diyalektiği canlı bir düşünme tarzından çıkarıp her teze otomatik olarak "diyalektik" damgası vurulan bir şablona indirgedi.

Moskova Okulu'nun Diyalektik Mantık Çizgisi

1960-1970'lerde Evald İlyenkov'un öncülüğündeki Moskova Okulu filozofları, Diamat'ın teorik içeriğini derinleştirmek ve onu Marx'ın orijinal materyalist çizgisine geri oturtmak için radikal bir yeniden inşa çizgisi geliştirdi. Bu çizgi, diyalektiği "yasa cetveli" olmaktan çıkarıp düşüncenin mantığı olarak yeniden tanımladı. İlyenkov'un temel tezleri şöyledir:

- Diyalektik, öncelikle düşüncenin mantığıdır. Ünlü formülü: "Diyalektik, nesnel gerçekliğin genel yasaları değil, nesnel gerçekliği ideal olarak yeniden-üreten düşüncenin hareket yasalarıdır."
- Marx'ın *Kapital'*deki yöntemi, Hegel'in idealist yönteminin basitçe "ters çevrilmesi" değil, radikal bir dönüştürülmesidir: yükselen soyutlamadan düşünülmüş somuta geçiş.[2]

---

[2] İlyenkov'un diyalektik mantığı nesnel gerçekliğin ideal olarak yeniden üretimi olarak tanımlayan bu yaklaşımı için bkz: E. V. İlyenkov, **Diyalektik Mantık**, Progress Publishers, 1977. Marx'ın *Kapital*'indeki yöntemsel dönüşüm analizi için ise bkz: **Marx'ın Kapital'inde Soyut ve Somutun Diyalektiği**, 1982

- Doğru terim “diyalektik mantık”tır; çünkü diyalektik hazır şablon değil, somut durumun somut analizi içinde ortaya çıkan canlı bir düşünme tarzıdır.

Sonuç

Diamat, Marksizm’in uluslararası düzeyde örgütlenmesi ve yayılması için gerekli standardizasyonu ve felsefi savunmayı sağlamıştır. Ancak bu süreç, diyalektiği bir akıl yürütme şablonuna dönüştürme riski taşıyan dogmatik bir yorumu da beraberinde getirmiştir. İlyenkov ve Moskova Okulu’nun çabası ise, bu dogmatik standardizasyon işlevini aşarak, felsefenin kendi içindeki teorik derinliği yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu çizgi, diyalektiği bir yöntem olarak değil, maddi dünyanın kendi iç mantığını keşfetme ve bu mantığı zihinde yeniden-üretme etkinliği olarak kavrayan Marksist geleneği yeniden canlandırmış ve günümüze kadar uzanan en yaratıcı damarını güçlendirmiştir.

3. [Marksist Materyalizmde Diyalektik: “Diyalektik Yöntem” Efsanesi]

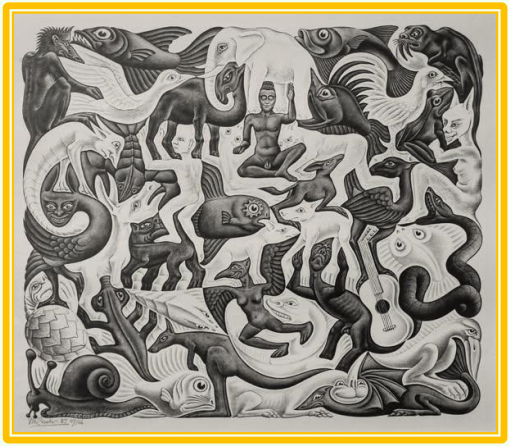

I. Giriş: Nereden geliyor bu kafa karışıklığı?

Marksist literatürde, ders kitaplarında, parti eğitimlerinde, hatta akademik makalelerde yıllardır aynı cümle tekrarlanır:

“Marksizmin yöntemi diyalektik materyalizmdir.”

Bu cümle çok sık söylendiği için doğru sanılır. Oysa felsefi olarak yanlıştır.

Marksizm’de “diyalektik” diye bir yöntem yoktur.

Var olan şey, gerçekliğin (doğa, toplum, tarih) kendi diyalektik mantığıdır.

Bizim görevimiz bu mantığı keşfetmek, soyutlamak ve okura tutarlı bir şekilde sunmaktır. Bunun için kullandığımız araçlar ise fizikçinin, biyoloğun, tarihçinin, kısacası bütün bilim insanlarının kullandığı araçlardır: tümevarım, tümdengelim, analiz, sentez, analoji, karşılaştırma, modelleme, hipotez kurma ve test etme, soyutlama vb.

Peki bu kadar yaygın bir yanlış nereden doğdu?

Ana kaynak, Hegel’in idealist diyalektik yönteminin Marx tarafından “ters çevrildiği” ya da “materyalistleştirildiği” yolundaki yorumdur. Bu yorum o kadar yerleşmiştir ki, çoğu kişi Marx’ın Hegel’i sadece “baş aşağı ettiği”ni sanır. Oysa Marx, Hegel’in yöntemini ters çevirmemiş, onu bütünüyle reddetmiştir. Ters çevrilen şey yöntem değil, bakış açısıdır:

Hegel: İdea → gerçeklik

Marx: gerçeklik → teori (gerçekliğin yansıması)

II. Marx’ın Hegel’i karikatürize ederek eleştirmesi: “Meyve” örneği

1845’te *Kutsal Aile*’de Marx, Hegel’in bütün sistemini birkaç sayfada öyle bir karikatürleştirerek eleştirir ki, okuyan bir daha unutamaz:

Diyelim ki pazardan elma, armut, badem, çilek aldınız. Aklınız bir soyutlama yapar: bütün bunları “meyve” kavramı altında toplar. Bu herkesin yaptığı normal bir soyutlamadır.

Spekülatif filozof (yani Hegel) burada durmaz. Şöyle bir numara ya da hile yapar:

1. Kendi beyninde yarattığı “Meyve” kavramını dışarıda, bağımsız bir töz, bir Mutlak Özne haline getirir.
2. Artık gerçek elmalar, armutlar, bademler sadece bu “Meyve”nin görünüşleridir, enkarnasyonlarıdır (cisimleşmeleridir).
3. “Elma olmak elma için zorunlu değildir; asıl gerçeklik ‘Meyve’dir” der.
4. Sonra bir mucize gerçekleştirir: Soyut “Meyve”den tekrar gerçek elma, armut, badem üretir! Ama artık bu elmalar sıradan elma değildir; “Mutlak Meyve”nin kendini açığa vurduğu metafizik nesnelerdir.

Marx alay eder:

“Hıristiyanlıkta tek İsa varsa, spekülatif felsefede her elma bir İsa’dır!” demeye getirir. Spekülatif filozofun asıl marifeti, manav tezgâhına geri dönmekle övünmesidir ama döndüğü elmalar artık aynı elmalar değildir: Mutlak Meyve’nin enkarnasyonlarıdır!

Bu karikatür, Hegel’in tüm felsefesinin ve akıl yürütme yolunun/yönteminin özetidir: İnsan kendi beyninde bir soyutlama üretir → bu soyutlamayı yabancılaştırır → ona tapar → bu tapınmayı “Tin’in kendini gerçekleştirme süreci” diye adlandırır.

Bir yıl sonra *Alman İdeolojisi*'nde aynı eleştiri soğukkanlı bir otopsi halinde tekrarlanır: Hegel önce kavramın diyalektiğini kurar, sonra tarihi ve doğayı bu diyalektiğe zorla uydurur.

III. Marx'ın *Kapital*'deki gerçek yöntemi: Araştırma ve Sunuş

Marx kendi yöntemini 1857 *Grundrisse*'sinde ve *Kapital*'in 2. Almanca basım Sonsöz'ünde açıkça anlatır:

Araştırma süreci (Forschung):

Gerçek hayattan, ampirik somuttan (pazar yeri, fabrika, istatistikler, mavi kitaplar, gazete haberleri…) → *analitik* yolla gitgide daha basit, daha soyut kategorilere (değer, artı-değer, sermaye, kâr oranı vb.)

Sunuş süreci (Darstellung):

Okurun zihninde bu keşfi yeniden üretmek için tersini yapar: En basit soyutlamadan (meta) başlar → giderek daha karmaşık belirlemeler ekleyerek düşünülmüş somuta (kapitalist üretim tarzının teorik yeniden üretimi) yükselir (*sentez*).

Bu sunuş tarzı pedagojiktir, a priori bir Hegelci şablon değildir. Marx'ın kendisi şöyle der:

"Somut, çok sayıda belirlemenin birliğinde somuttur. Bu yüzden düşüncede bir sonuç, bir toplama süreci olarak görünür; oysa gerçekliğin hareket noktasıdır."

Marx'ın kullandığı araçlar (yöntemler) şunlardır:

- Analiz ve sentez
- Tümevarım ve tümdengelim (birbirini sürekli besleyen, helezonik biçimde)
- Analoji, karşılaştırma, hipotez kurma ve test etme

- Bertell Ollman'ın tespit ettiği dört ilişkisel soyutlama düzeyi: uğrak (moment), kapsam belirleme, genellik düzeyi değiştirme, bakış açısı değiştirme

Bunların hiçbiri "diyalektik yöntem" değildir. Bunlar bütün bilim insanlarının kullandığı evrensel araçlardır (metotlardır).

IV. Diyalektik: Ontoloji mi, yöntem mi?

Diyalektik, gerçekliğin ontolojik (varoluşsal) niteliğidir:

- Karşıtların birliği ve mücadelesi ile çelişkiler
- Nicelikten niteliğe geçiş
- Olumsuzlamanın olumsuzlanması (*gerçek süreçlerde* karşıtların varlığı (tez ile antiteze *benzer* şekilde) ve bir çelişki formunu alarak aşılması (senteze *benzer* şekilde), *bunlar düşüncede değil*)
- Karşılıklı bağımlılık, etki-tepki, ilişki ve etkileşimler, akışkanlık, devinim, başkalaşım, beliriş, dinamik denge vd.

Teorimiz bu ontolojik diyalektiği ne kadar doğru yansıtırsa, o kadar "diyalektik" karakter kazanır. Ama bu karakter, kullandığımız yöntemden değil, soyutlamalarımızın doğruluğundan gelir.

"Diyalektik yöntem" demek, ontolojiyi epistemolojiyle karıştırmaktır ve idealist kalıntıdır. Marx'ın *Kapital* Sonsözü'nde söylediği "meine dialektische Methode" ifadesi Türkçe ve başka dillere genellikle yanlış çevrilir. Bu ifade İngilizceye genellikle "my dialectical method" diye çevrilir ve yanlış anlaşılır. Oysa Marx burada "Hegel'in idealist yöntemine karşı benim geliştirdiğim materyalist yaklaşım/tarz" demektedir; ayrı bir "diyalektik akıl yürütme tekniği"nden bahsetmez. Marx burada Hegel'in idealist yöntemine, eş

deyişle yaklaşımına (“Meyve” örneğindeki yaklaşım) karşıt olarak geliştirdiği materyalist yaklaşımını, materyalist araştırma ve sunuş tarzını kastetmektedir, ayrı bir “diyalektik akıl yürütme şablonu”nu değil.

V. Holizm, Diyalektik, Tarihsellik: A posteriori kazanımlar

Kapitalizmi yıllarca inceledikten sonra Marx’ın (ve okurun) zihnine yerleşen üç temel bakış açısı vardır:

1. Holizm (bütünlük): Hiçbir olgu yalıtık değildir; sürekli değişen ilişkiler ağı içinde kavranmalıdır. Örneğin: “Birey toplumun toplamıdır.”
2. Diyalektik perspektif: Bir sistemin hareketinin kaynağı karşıtlıklar ve çelişkilerdir. Sermaye-emek karşıtlığı ve çelişkisi vb.
3. Tarihsellik: En gelişmiş biçim (kapitalizm) önceki biçimlerin anahtarıdır. “İnsan anatomisi maymun anatomisine anahtardır.”

Bu üç özellik a priori şablonlar değil, kapitalizmin somut maddi hareketinin analistte bıraktığı a posteriori izlerdir. İnceleme bittikten sonra zihne yerleşirler, incelemeye başlamadan önce değil.

VI. “Diyalektik Materyalizm” (Diamat) ve tarihsel serüveni

Engels’in *Anti-Dühring* ve *Doğanın Diyalektiği* kitapları, 19. yüzyılın mekanik materyalizmine ve pozitivizme karşı diyalektiği savunmak için yazılmıştır. Tarihsel olarak vazgeçilmezdir. Ama Engels’in diyalektiği “doğanın, toplumun ve düşüncenin en genel yasaları” şeklinde formüle etmesi, sonraki dogmatik yorumlara kapı aralamıştır.

1930’larda Sovyetler Birliği’nde Diamat şekillenmiştir. Böylelikle diyalektik gerçekliğe dışarıdan uygulanan bir

“doğrulama cetveli” haline gelmiştir. Ünlü buğday-başak örneği gibi karikatürize uygulamalar doğmuştur. 1960-70’lerde Evald İlyenkov’un öncülüğündeki Moskova Okulu ise diyalektiği yeniden kurtarmaya çalışmıştır.

İlyenkov’un formülü çok nettir:

“Diyalektik, nesnel gerçekliğin genel yasaları değil, nesnel gerçekliği ideal olarak yeniden üreten düşüncenin hareket yasalarıdır.”

VII. Sonuç: Elma gerçektir

Ne “Meyve” kendini elma yapar, ne “Tin” tarihi yazar.

Gerçek elmalar vardır çünkü ağaçlar tohum verir, köylüler çalışır, güneş ısıtır, yağmur yağar.

Tarih vardır çünkü insanlar açlıkla mücadele eder, sınıflar çatışır, üretir, yıkar, yeniden kurar.

Marksizm’de “diyalektik yöntem” yoktur.

Var olan şunlardır:

- Gerçekliğin diyalektik mantığı (ontoloji)
- Bu mantığı doğru soyutlayıp sunmak için kullanılan evrensel bilimsel araçlar (epistemoloji)
- Kapitalizm analizinden sonra zihne yerleşen holistik, diyalektik ve tarihsel bakış açısı (a posteriori perspektif)

Diyalektiği “yöntem” sanan, eninde sonunda Hegel’in kapısına geri döner. Diyalektiği gerçekliğin kendi mantığı olarak kavrayan ise Marx’ın yolunda yürümeye devam eder.

Diyalektik, bizim bulduğumuz bir yöntem değil; gerçekliğin bize dayattığı mantığın ta kendisidir.

4. [Materyalist Diyalektik Teori]

"Diyalektik, Marksist düşüncenin grameridir, gramerin yaşayan lisanla öğrenilmesi gibi, diyalektik de formülleri düşünülerek değil, 'tarihteki ve çağdaş sorunlardaki özgül, geniş ve hayati konularda yakalanarak' sergilenebilir."[3]

"Görgül bilimler bir yandan görüngünün *tekilliğinin* algılanışında durup kalmaz, tersine, düşüncenin yardımıyla evrensel belirlenimleri, türleri, yasaları bularak felsefeye gereç sağlarlar; böylece tüm bu tikellerin içeriklerini felsefeye alınmaya hazır bir duruma getirirler (…) Felsefe böylece gelişimini görgül bilimlere borçluyken (…) bununla onları salt verili olan ve görgülenen olgunun onayına bağımlılıktan kurtarır."[4]

Prolog

"Diyalektik materyalizm" ile "materyalist diyalektik" eş anlamlıdır, fakat bu makalede, *diyalektik teori* incelendiğinden, başlık seçimi buna göre yapılmıştır.

---

[3] Isaac Deutscher, *Das Kapital'i Keşfetmek*, Tartışma Defterleri, sayı 5, Haziran 1987'den aktaran Metin Çulhaoğlu, **Doğruda Durmanın Felsefesi 1. Cilt**, 1. Baskı, 2002, s. 32

[4] G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 64

Bize göre materyalizmi, birbirleri arasında bağ yokmuş gibi, tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm olarak iki ayrı kompartmana ayırmak sağlıklı değildir. Tarihsel materyalizmde diyalektik mantık mündemiçtir (içkindir); tarihsel materyalizm, diyalektik mantığı içinde barındırır. Ancak elbette incelenen konu bakımından doğanın diyalektiği ile toplumsal tarihin diyalektiğinin üzerinde ayrı ayrı durulabilir. Fakat doğa ve toplum gerçekliğin farklı katmanları olsalar da birliktelik gösterir. Örneğin insan emeğinin varlığı için biyolojik yapımızdaki nitelikler (baş parmağın opozisyon hareketi, el-göz koordinasyonu gibi) gereklidir, fakat emek toplumsal bir fenomen olduğundan ve her zaman iş bölümü/iş birliği içerisinde ortaya çıktığından toplumsal bir boyuta sahiptir (emek etkinliği, elin evriminde ve el-göz koordinasyonunun oluşmasında önemlidir). Doğa ile toplum etkileşimini hatırlatmak için üretim faaliyetlerini, daha göze çarpacak şekilde tarımsal faaliyetleri örnek olarak verebiliriz. Kapitalist endüstrileşmenin bir sonucu olan iklim krizinin geri bildirimle toplumsal hayatı etkilemesi de doğa ile toplum birlikteliğine ve etkileşimine bir başka örnektir. Gerçekliğin farklı katmanları olsa da bunların felsefi açıdan birlikte yorumlanması gerekir. Çünkü gerçekliğin katmanlarında farklı bilimsel yasalar hüküm sürse de bu katmanları kesecek biçimde hepsinde ortak olan nitelikler, değişim örüntüleri, etkileşim türleri bulunur. Doğadaki süreçlerde yakalanan diyalektik mantık, toplumsal ilişkiler alanına transfer edilip, *uygulanmaz*, ya da *vice versa* (tam tersi). Daha doğrusu, diyalektik mantığın kategorileri ve ilkelerini, eldeki hazır formüller olarak görüp, incelenen konuya uygulamaya çalışmamalıdır. Doğadaki veya toplumdaki süreçler/ilişkiler incelenerek, diyalektik mantık yakalanıp, soyutlanmalıdır.

Materyalist Diyalektik Teori (MDT), 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'ndeki aydınlar tarafından oldukça geliştirilmiştir. Bu nedenle, bu makalede, bu aydınların eserlerinin Türkçeye çevrilenlerinden yararlanılmıştır.

Öte yandan, "yadsımanın yadsınması" ilkesinin kullanımı, "yasa" kavramının anlamı, diyalektiğin bir düşünme yönteminden daha çok bir mantık olarak görülmesi gerektiği konusunda, birçok yazardan farklı düşünmekteyiz. Ayrıca çelişkileri, karşıtların mücadelesinin bir uğrağı olarak yorumluyoruz. Eşitsiz gelişme, katmanlılık ve beliriş (emergence), dinamik denge, etkileşim türleri, yapı ve özne gibi konularda tamamen değilse de yeni olan, mevcut bilimsel bilgi birikimini gözeterek getirdiğimiz yaklaşımla, kendi katkımızı ve yaklaşımımızı ortaya koyuyoruz.

Giriş

Materyalizm, iki aksiyom (belit, postulat) üzerinde yükselir. Bu iki ilkeden birincisi, varlığın bilinçten bağımsız olarak nesnel gerçekliği oluşturmasıdır. Varlık, madde, enerji, karanlık madde ve karanlık enerji gibi formlar dâhil olmak üzere, düşüncenin dışında olandır.[5] Düşüncelerin yanı sıra duyum ve duyguları kapsayan zihin/bilinç, her zaman zihne sahip/bilinçli bir varlığa ve onun çevresiyle etkileşimlerine işaret eder. İkinci ilkeyse, toplum ve zihin/bilinç dâhil nesnel gerçekliğin öğelerinin ve sahip olduğu ilişkilerin, etkileşimlerin ve değişimlerin insan aklı tarafından aslına uygun

[5] Kütleli nesnelere, dar anlamıyla "madde" denir. Fakat felsefi olarak madde ile varlıkların tümünü kastederiz. Kütleli nesneler yanı sıra, enerji, kütlesiz parçacıklar, kütle çekim kuvveti, zayıf ve güçlü çekirdek kuvveti ve elektromanyetik kuvveti oluşturan bozonlar da madde/varlık kavramıyla ifade edilmelidir. Madde, kütleli nesneler, enerji, kütlesiz parçacıklar ve kuvvetleri (örneğin, kütle çekimi, elektromanyetizma) kapsayan nesnel varlıktır.

olarak/doğrulukla [6] kavranabilir olduğudur. [7] Bu nedenlerle materyalizm, bir realizm türüdür.

---

[6] Doğruluk ve hakikat nedir?.. İki örnek vererek bu konuyu açıklamak istiyoruz. Soyer'in şu değerlendirmelerinde hakikat payı azdır: "Kapitalizmde sınıf yapısından kaynaklanan dolayım, gerçekliğin farklı biçimlerde deneyimlenmesini gerektirdiği için her türlü hakikat sınıfsal belirlenimin konusu haline gelir. Bu anlamda hakikat, gerçekliğin öznenin merceğine yansımış halidir (…)" Can Soyer, **Marksizm ve Siyaset-Yöntem, Kuram, Eylem**, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2020, s. 53. Sınıfların günlük yaşamdaki ideolojik perspektiflerinde doğruluk ve yanlışlık içeren düşünceler bir arada bulunur. Bu perspektiflere *en bloc* (bütün olarak) farklı hakikatler atfetmek doğru değildir. Farklı bireylerin farklı hakikatleri olur ya da işçi sınıfı ile kapitalist sınıfın hakikatleri farklıdır önermeleri doğru değildir. Bireylerin, sınıfların farklılıklar ve benzeşimler gösteren inançları, değerleri, ilkeleri, düşünme şekilleri ve davranış kalıpları vardır. Bunların birliğine ideolojiler diyoruz. Metafizik inançların doğruluğu ya da yanlışlığını gösterecek gözlem, deney düzeneği hazırlama gibi bilimsel bir yol yoktur. Bu inançların içeriği, gerçekleştirilip sınanamaz. Realist inançların, örneğin bilimsel bilgilerin ise içeriği test edilebilir ve pratikleştirilebilir. Başka bir deyişle doğrulukları kanıtlanabilir ya da yanlışlıkları gösterilebilir. Bir başka örnek verelim: Haziran-Temmuz-Ağustos ayları yaz aylarıdır önermesi doğru mudur? Hem evet hem hayır... Kuzey yarım kürede bu aylarda yaz yaşanırken, güney yarım kürede bu aylarda kış yaşanır. Kuzey yarım küredekiler için Ağustos yaz ayıdır önermesi doğruyken, güney yarım küredekiler için Ağustos kış ayıdır önermesi doğruluğa sahiptir. Peki bu örnekte "hakikat" nedir?.. Dünyanın yaklaşık 23,5 derecelik eksen eğikliği nedeniyle aynı anda dünyanın kuzey ve güney yarım kürelerinde birinde yaz yaşanırken, diğerinde kışın yaşanmasıdır. İki yarım küredeki birer gözlemcinin doğruları (Ağustos bir yaz ayıdır ile Ağustos bir kış ayıdır doğruları) kendi konumlanma noktalarından doğruluk taşımaktadır. Dünyaya uzaydan bakan bir gözlemci için ise hakikat sentezlenebilir; dünyanın eksen eğikliği aynı anda farklı yerlerde iki farklı mevsimin oluşmasını sağlamaktadır. Bu bilgi, bu fenomenin hakikatidir. Yani aslında hakikat arayışı, özü bulma çabasıdır ve bilimsel faaliyetin karakteristik niteliği budur. Gerçeklik ise özneden bağımsız nesnel olarak vardır; bizim bilgimizden bağımsız olarak var olandır. Mevsimlerin oluşumu konusunda yararlı bir video önerisi: https://www.youtube.com/watch?v=4D1yZaxW3Hw. Bu yazdıklarımıza şu eki de yapalım: Postmodern yaklaşımlar, hakikati öznel deneyimlere indirger, oysa materyalizm nesnel gerçekliğin bilimsel olarak kavranabilirliğini savunur.

Madde/enerjinin farklı formları, *bilimsel* yasalara göre hareket eder. Doğanın, toplumun ve bilincin çeşitli süreçlerinde bulunan bazı nitelikleri, değişim örüntülerini, etkileşim türlerini ve ilişkileri soyutlayıp oluşturduğumuz diyalektik teorinin, bilimdeki gibi "yasa"ları olduğundan bahsetmek, sağlıklı değildir. Herhangi bir felsefi teorinin, bilimin sahip olduğu türde "yasaları" yoktur. "Felsefi yasalar"ın olduğu iddiası ise kafa karıştırıcıdır.

Diyalektik teori, varlığın ilişkilerinin, etkileşimlerinin, değişim/gelişiminin ve sahip olduğu oluş, süreç ve eğilimlerin felsefi düzeyde yorumlanmasıdır. Diyalektik teorinin kapsamında gerçekliğin farklı katmanlarına ilişkin soyutlanmış genel felsefi ilkeler, kategoriler, gerçekliğin taşıdığı değişim/gelişim örüntüleri ve etkileşim türleri bulunur. Bize göre diyalektik, gerçekliğin "mantığı"dır.

Diyalektiğin bir akıl yürütme/düşünme yolu, yani felsefi bir *yöntem* olarak yorumlanması da mümkündür. Diyalektiğin gerçekliğin mantığı olarak yorumlanması yanı sıra, bu biçimdeki işlenişi, Hegel'in nesnel idealist felsefesinde gözlenir. Bize göre biçimsel/klasik mantık (tasım), fuzzy mantık (bulanık mantık), analiz ve sentez, tümevarım ve tümdengelim, senkronik ve diyakronik inceleme, "konumlanma noktası"nı değiştirerek düşünme gibi yöntemlerin yanı sıra, diyalektiğin de bir akıl yürütme yöntemi olarak kullanılmasında bir sakınca yoktur. Uygun düşünme momentlerinde "tez, anti-tez, sentez" şeklindeki üçlemeyle özetlenen diyalektik akıl yürütme yordamının kullanılması,

[7] "İlk Tutum (…) *üzerine düşünme* yoluyla *Gerçeklik bilinebilir* ve nesneler gerçekten oldukları gibi bilincin önüne getirilebilirler *inancını* kapsar (…) Başlangıç evrelerindeki tüm felsefe, tüm bilimler, giderek bilincin gündelik etkinlik ve işleyişi bu inanç içinde yaşarlar." Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 93

yadırganmayabilir. Bu yöntem Hegel'in felsefi sisteminde "yadsımanın yadsınması" ilkesi olarak bulunmaktadır. Bu yönteme kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Diyalektik teorinin bir akıl yürütme yöntemi olarak yorumlanması, özellikle Hegel'in nesnel idealist felsefesinde belirginleşir ve "tez-antitez-sentez" üçlemesiyle özetlenir. Ancak, bu üçlemenin kökeni Hegel'e değil, Fichte'ye dayanır. Fichte, *Bilim Öğretisi* adlı eserinde, düşüncenin kendini geliştirme sürecini tez (bir başlangıç durumu), antitez (bunun karşıtı) ve sentez (bu ikisinin bir üst düzeyde birleşimi) olarak sistematik bir şekilde formüle eden ilk filozoftur. Fichte'nin bu şeması, düşüncenin diyalektik hareketini açıklamak için bir yöntem sunar; örneğin, "Ben" (Ich) tezi, "Ben-olmayan" (Nicht-Ich) antitezi ve bu ikisinin birleşimi bilincin gelişimini ifade eder. Hegel, Fichte'nin bu üçlü yapısını almış, daha akışkan biçimde yeniden şekillendirmiştir. Hegel'in diyalektiği, "olumlama" (Position), "yadsıma" (Negation) ve "yadsımanın yadsınması" (Negation of the Negation) kavramlarıyla ifade edilir; "tez-antitez-sentez" terimleri ise Hegel'in eserlerinde açıkça yer almaz. Bu terimler, Hegel sonrası yorumcular, özellikle Chalybäus gibi isimler tarafından, Hegel'in diyalektik düşünme sürecini basitleştiren bir özet olarak popülerleştirilmiştir.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde, Pierre-Joseph Proudhon'un bu basitleştirilmiş tez-antitez-sentez şemasını ekonomik çelişkileri açıklamak için mekanik bir şekilde kullanmasını alaycı bir şekilde eleştirir. Marx, Proudhon'un Hegelyen diyalektiği bir "reçete" gibi uyguladığını ve ekonomik gerçekliklerin tarihsel-maddi dinamiklerini kavramaktan uzak düştüğünü belirtir. Marx, Proudhon'un Hegel'in diyalektik yöntemini yüzeysel bir şekilde taklit etmesini alaya alır. Proudhon, ekonomik kategorileri (örneğin, rekabet ve tekel)

“iyi” ve “kötü” yanlar olarak ayırarak, bunları bir sentezle uzlaştırmaya çalışır. Marx, bu yaklaşımın gerçek çelişkileri anlamaktan uzak olduğunu ve Hegel’in diyalektik mantığının bir “karikatürü” olduğunu vurgular:

> “Saf aklın hareketi nelerden ibarettir? Kendisine durum almaktan, kendisine karşıt olmaktan, kendisini oluşturmaktan; kendisini tez, antitez, sentez olarak formüle etmekten; ya da gene, kendisini olumlamaktan, kendisini yadsımaktan, kendi yadsımasını yadsımaktan.
>
> (…)
>
> Ama bir kez tez olma durumu aldı mı, kendisine karşıt olan bu tez, bu düşünce, iki çelişik düşünceye ayrışır – olumlu olan ve olumsuz olan, evet olan ve hayır olan. Antitezin içerdiği bu iki uzlaşmaz karşıtlıktaki öğenin arasındaki savaşım diyalektik hareketi oluşturur. Evet hayıra dönüşerek, hayır evete dönüşerek, evet hem evete hem hayıra dönüşerek, hayır hem hayıra hem evete dönüşerek, karşıtlar birbirlerini dengelerler, etkisizleştirirler, felç ederler. Bu iki çelişik düşüncenin kaynaşması, onların sentezi olan yeni bir düşünce oluşturur. Bu düşünce bir kez daha iki çelişik düşünceye ayrışır ki, bunlar da yeni bir sentez içinde kaynaşırlar. Bu sancıdan bir grup düşünce doğar. Bu düşünce grubu basit kategorinin izlediği aynı diyalektik hareketi izler ve karşısında antitez olarak çelişik bir grup vardır. Bu iki grup düşünceden, onların sentezleri olan yeni bir grup düşünce doğar.

> Basit kategorilerin diyalektik hareketinden de diziler doğar ve dizilerin diyalektik hareketinden ise tüm sistem doğar."[8]

Bu alıntıda Marx, Proudhon'un diyalektik süreci bir mantıksal oyun gibi sunduğunu ve ekonomik çelişkilerin maddi temellerini göz ardı ettiğini alaycı bir şekilde ifade eder. Marx'a göre, Proudhon'un yaklaşımı, Hegel'in diyalektik sisteminin basitleştirilmiş bir yorumunu, Fichte'den türeyen tez-antitez-sentez şemasını mekanik bir şekilde taklit etmekten ibarettir. Marx, bu şemayı bir yöntem olarak benimsemez; bunun yerine, diyalektiği, maddi gerçeklikteki çelişkilerin (örneğin, emek-sermaye çelişkisi) tarihsel hareketini açıklama aracı olarak görür.

Hegel sonrası yorumcuların tez-antitez-sentez şemasını basitleştirici bir özet olarak kullanması, diyalektiğin zenginliğini ve karmaşıklığını gölgede bırakmıştır. Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde Proudhon'un bu şemayı ekonomik analizlere uygulamaya çalışmasını eleştirirken, aynı zamanda Hegel'in idealist diyalektik mantığını materyalist bir temele oturtur. Bu bağlamda, diyalektik, nesnel gerçekliğin mantığıdır; bir akıl yürütme yöntemi olarak kullanıldığında ise,

---

[8] Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1979, s. 115-6. Hegel'in düşünme yöntemini kendisinden okuyalım: "Mantıksalın biçim açısından üç yanı vardır: (a) *soyut* ya da anlayan, (b) *eytişimsel* ya da *olumsuz-ussal*, (c) *kurgul* ya da *olumlu-ussal*. Bu üç yan Mantığın üç *bölümünü* oluşturmazlar, ama *mantıksal-olgusal her şeyin*, e.d. her Kavramın ya da genel olarak gerçek olan her şeyin *kıpıları*dırlar (momentleridir-MB)" (Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 151). Yazılanları pekiştirmek için McTaggart'tan bir alıntı yapalım: "Diyalektik sürecin nedeni, çelişkilerdir (…) Varlık ile Yokluk'un hakikatini Oluşta, yalnızca Oluşta bulduğumuzu itiraf etmek zorundayız, çünkü onları kendi başlarına, senteze kavuşturulmamış olarak almaya çabalarsak, karşımızda uzlaşmaz bir çelişki buluruz." John Ellis McTaggart, **Hegelci Diyalektik**, Fol Kitap, 1. Baskı, 2021, s. 21

Proudhon'un yaptığı gibi mekanik bir şemaya indirgenmesi, gerçekliğin çelişkili ve süreçsel doğasını kavramayı engeller. Fichte'nin tez-antitez-sentez şemasını ilk kez sistematik olarak formüle etmesi, bu üçlemenin tarihsel kökenini aydınlatır; ancak Marx'ın materyalist diyalektik anlayışı, bu şemayı bir yöntem olmaktan ziyade, maddi dünyanın tarihsel dinamiklerini kavrayan bir yaklaşım olarak yeniden şekillendirir. Bu nedenle, diyalektik, nesnel gerçekliğin ilişkisel ve dönüşümsel mantığını ifade eder ve bilimsel analizlerle desteklendiğinde, gerçekliği anlamada güçlü bir araç olur.

Engels, yadsımanın yadsınması "yasası" hakkında, Hegelci "tüm sistemin yapısı için temel yasadır" der. [9] Engels tarafından "çelişki yoluyla gelişme"[10] olarak da nitelenen bu "yasa"dan, "çelişki" kavramlaştırmasını kendi başına kullanmak üzere çıkarıp, bir akıl yürütme yolu olarak yararlanmak mümkündür. Şöyle ki: Olumlama ile yadsımanın oluşturduğu karşıtlığın, bir dolayım kullanıldığında bütünlük oluşturduğunun görüldüğü bu akıl yürütme yöntemine [11], "yadsımanın yadsınması" yerine "karşıtlığın kavranıp kaldırılması/aşılması" denmesi daha uygundur. Örneğin gece ile gündüz karşıtlığından, zaman dolayımıyla "gün" bütünlüğüne ulaşıldığında, burada tekrar bir yadsımanın olmadığı (gündüzün tekrar yadsınmadığı), yapılan eski yadsıma işleminin yadsındığı, yani karşıtlığın aşıldığı görülmektedir. Bu örnekte bir sürecin iki yönü, karşıtlık olarak konmakta ve bütünlüğe sahip süreç akılla idrak edilmektedir.

---

[9] Friedrich Engels, **Doğanın Diyalektiği**, Sol Yayınları, Yedinci Baskı, 2002, s. 75

[10] Friedrich Engels, **a.g.e.**, s. 27

[11] Brosius "yadsımanın yadsınması" ilkesini güzel anlatır. Bkz; Bernhard Brosius, **Tarihin Yapıları-Tarihsel Materyalizme Giriş**, Yordam Kitap, 2010, s. 45-50

Böylece düşünce düzeyinde bir soyutlama yapılmış olmaktadır. Başka örnekler verelim… Doğum ile ölüm karşıtlığı, yaşam dolayımıyla kaldırıldığında oluşan bütünlük, canlılık olarak görülebilir. Canlılardaki anabolik tepkimeler ile katabolik tepkimeler arasındaki karşıtlık, enerji alış-verişi dolayımı dikkate alındığında, metabolizma bütünlüğünü görmeyi sağlar. Yıkıcı etkenler ile yapıcı etkenler arasındaki karşıtlığın, kuvvet dolayımıyla kaldırılması, bunların, yeryüzü şekillerinin oluşmasındaki rolünü açığa çıkarır.

Yadsımanın yadsınması *ilkesi*, nesnel gerçekliğe taşındığındaysa ortaya gariplikler çıkmaktadır: "Gençlik çocukluğu yadsır ve sırası geldiğinde olgunluk tarafından yadsınır ve o da yaşlılık tarafından." [12] Oysa bir insanın büyüme ve gelişmesini, "yadsıma"yla anlatmaya ihtiyaç yoktur. Bu cümlenin sadece retoriksel bir değeri olabilir.

Türkiye'de uygulanan devletçi ve bunun karşıtı politikaların tarihi de "yadsımanın yadsınması" ilkesinin nesnel gerçekliğe mekanik bir şekilde uygulanmasının sorunlu olduğunu gösterir. 1930'larda devletçi sanayileşme politikaları, Osmanlı'nın son dönemindeki merkantilist uygulamaların bir "yadsıması" olarak ortaya çıkmamış, tarihsel ve maddi koşulların (dünya ekonomik krizi, ulusal burjuvazinin zayıflığı) bir sonucu olarak uygulanmıştır. Bu politikaların 1980'lerden 2020'lere kadarki dönemde neoliberal özelleştirmelerle "yadsındığı" iddiası, tarihsel süreci bir şemaya indirger ve gerçekliğin karmaşık dinamiklerini göz ardı eder. Oysa diyalektik teorinin örüntüleri, tarihsel gerçeklikten

[12] Aleksandr Spirkin, **Felsefenin Temelleri**, Yazılama Yayınevi, 1. Baskı, 2016, s. 237

soyutlanmalı ve tarihsel süreçler keyfi şablonlarla kavranmamalıdır.

Başka bir örneğe bakalım:

> "Tomurcuk çiçeğin açmasıyla yiter ve denebilir ki birincisi ikincisi tarafından çürütülür; yine, meyvenin görünmesiyle birlikte çiçek bitkinin yanlış bir varoluşu olarak anlatılabilir ve bitkinin gerçeği olarak meyve çiçeğin yerini alır. Bu biçimler yalnızca ayrı olmakla kalmaz, ama ayrıca aralarında geçimsiz olarak birbirlerinin yerlerini de alırlar. Gene de akışkan doğaları onları aynı zamanda örgensel bir birliğin kıpıları (momentleri-MB) yapar-bir birlik ki, bunda yalnızca çatışmamakla kalmazlar, ama biri öteki denli zorunludur ve ancak bu eşit zorunluluk bütünün yaşamını oluşturur."[13]

Hegel'in bu tomurcuk-çiçek-meyve örneği, yadsımanın yadsınmasının bir serimlenmesi olarak görülürse, spekülatif bir kurgu dahilinde düşünülüyor demektir. Tıpkı Mutlak Tin'in kendini yadsımasıyla doğayı oluşturduğu ve tekrar yadsımaya uğrayarak insan bilincinde aşamalı bir şekilde kendini kavradığı düşünüldüğünde olduğu gibi.

Tohumun bitki tarafından yadsınması, sonra bitkinin de tohum tarafından yadsınması örneği de sıkça yadsımanın yadsınması ilkesini anlatmak için kullanılır. Engels, *Anti-Dühring*'te bunun üzerinde durur:

> "Bir arpa tanesini alalım. Böyle milyarlarca arpa tanesi öğütülür, pişirilir, sonra da tüketilir. Ama eğer böyle bir arpa tanesi kendisi için normal koşullar bulursa, eğer

[13] G. W. F. Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, İdea Yayınevi, 2. Baskı, 2004, s. 22

> elverişli bir toprağa düşerse, ısı ve yaşlığın etkisi altında onda özgül bir dönüşüm olur, çimlenir; tane, tane olarak yok olur, yadsınır, onun yerine ondan doğan bitki geçer; tanenin yadsınması. Ama bu bitkinin normal ömrü nedir? Büyür, gelişir, döllenir ve sonunda yeni arpa taneleri verir ve bu taneler olgunlaşır olgunlaşmaz sap solar, yadsınır. Bu yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, elimizde gene başlangıçtaki arpa tanesi, ama tek başına değil, sayısı on, yirmi, otuz kez artmış bir biçimde, bulunur."[14]

Artık tohumların bitkilere gelişimi ve bitkilerin tohum oluşturma süreçleri üzerine ayrıntılı bilgilerimiz bulunuyor. Bu süreçlere "yadsıma" nitelemesini atfetmek, Engels'in zamanında değil ama günümüzde keyfi bir tutum olup, bilimsel değildir.

Başka bir örnek: "Proletarya devrimi sırasında sosyalist kamu mülkiyetinin kurulması, kamu mülkiyetinin baskın olduğu ilkel komünal sistemde gerçekleşmiş olanın bir tekrarıdır." [15] Burada akla şu soru gelmelidir; neden bu "daha üst düzeyde tekrar" için, Asya tipi üretim tarzı, köleci üretim tarzı, feodalizm

---

[14] Friedrich Engels, **Anti-Dühring**, Sol Yayınları, 9. Baskı, 2003, s. 212. Engels, bu eserinde yadsınmanın yadsınması "yasası"na jeolojiden, matematikten, tarihten ve felsefe tarihinden de örnekler verir. Matematikten verilen örnek şöyle: "Herhangi bir cebirsel büyüklüğü, örneğin a'yı alalım. Bunu yadsırsak, -a'yı elde ederiz. Bu yadsımayı, -a'yı –a ile çarparak yadsıyalım, a^2'yi, yani ilk olumlu büyüklüğü elde ederiz; ama daha yüksek bir derecede, ikinci derecede." (**a.g.e.**, s. 213). Açıkça yazmak gerekiyor; Engels burada, keyfi bir akıl yürütme tarzına sahiptir. Yine "eksi bir büyüklüğün bir şeyin karesi olması bir çelişkidir, çünkü kendi kendisiyle çarpılmış her eksi büyüklük artı bir kare verir." (**a.g.e.**, s. 194) ifadesi de sağlıklı değildir. Engels'in bu ifadeleri, "karekök -1"in imajiner bir sayı olan "i" olduğunu göz ardı eder. Burada bir "çelişki" olduğunu yazmasıyla yanlış bir yorum yapmıştır. Yeri gelmişken belirtelim, Engels'i küçümseyen, suçlayan, karalamaya çalışan yazarlarla aramızda "Çin Seddi" bulunmaktadır. Biz, teorinin "geliştirilebilir" olduğunu düşünmekte ve buna çabalamaktayız.

[15] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 190-1

ve son olarak kapitalizm aşamalarından geçilmesi gerekmiştir? Nedeni basitçe şudur: Yadsımanın yadsınması ilkesine uydurulmaya zorlanan tarihsel akışta, aslında böylesi bir örüntü yoktur.

Son olarak, orta çağın simyacılarının, görece değersiz metallerden, altın gibi değerli metalleri elde etme fikri---> 17.-19. yy.'lar arasında atomların değişmezliğinin anlaşılması---> 20. yy.'da elementlerin birbirine dönüştürülebileceğinin anlaşılmasının birbirlerini izlemesiyle şekillendirilen örnekte de geçmişteki bir fikre, yeni bir temelde geri dönüldüğü söylenmektedir (2025 yılında kurşun altına dönüştürülmüştür). [16] Bu örnek "yadsımanın yadsınması yasası" açıklanırken verilmektedir. Bize göre, buradaki akıl yürütme biçimi çocukçadır.

Oysa Marx'ın *Kapital*'de "mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi" soyutlamasını yaparken bunu yadsımanın yadsınması olarak nitelemesinde durum farklıdır. Marx burada kapitalizm öncesi dönemdeki üreticilerin özel mülkiyetlerinin, kapitalistler tarafından tasfiye edilerek bir olumsuzlama (yadsıma) gerçekleştiğini, kapitalist üretim tarzında üretim araçlarının ve toprağın üreticiler tarafından ortaklaşa kullanımının sermayenin merkezileşmesiyle birlikte görüldüğünü, kapitalist özel mülkiyetin üretimin bu toplumsallaşması ile çelişki oluşturduğunu ve mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi şeklindeki olumsuzlama (yadsıma) ile aşılacağını belirtir. Kapitalist üretim tarzından sosyalizme geçilirken görülen bu örüntü, tarihsel gerçekliğin gelişiminden soyutlanmış olup, kafadaki bir şablonun tarihe giydirilmesi değildir. Dolayısıyla "olumsuzlamanın olumsuzlaması" (yadsımanın yadsınması)

[16] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 191

tarihsel gelişimde, bir üretim tarzından diğerine geçilirken görülen bir örüntü olabilir. Doğadaki çembersel (döngüsel) süreçlerde, örneğin tohum-ağaç-meyve-tohum döngüsünde, yadsımanın yadsınması örüntüsü bulunmamaktadır.

İlkel topluluklar-sınıflı toplumlar-komünizm dizilimi, düşünsel olarak kurgulanmış bir şema/şablon olup, tarihsel gelişime giydirildiğinden sorunludur. Tarihsel gelişim içerisinde soyutlanacak bir "çelişki yoluyla gelişme" ya da "yadsımanın yadsınması" örüntüsü, bir üretim tarzından diğerine geçilirken görülmektedir. Hegel'in "diyalektik" düşünme yönteminde çelişki, düşünsel düzlemdeki bir karşıtlık olarak konur ve akılla kaldırılırken, bize göre gelişimin içerisinde süreçlerin/eğilimlerin karşıtlığı/"çelişkisi" gerçektir ve çözülmesiyle ilerleme, çöküş ya da eski durumun restorasyonu görülür.

“Yadsımanın yadsınması” gelişi güzel kullanılacak bir şema/şablon değildir. Nesnel/tarihsel gerçeklikteki süreçler incelenirken, rastlanılıyorsa soyutlanması gerekmektedir.

Bilimsel/Realist Düşünme Yöntemi ve Diyalektik Mantık

Realist/bilimsel inançlar taşıdıkları dört özellikle, bilgi (episteme) niteliği gösterirler:[17]

i) Tutarlılık: Yeni geliştirilen realist/bilimsel düşünceler, teoriler, o güne kadar üretilmiş bilimsel diğer düşüncelerle ve bilgilerle, ayrıca kendi içlerinde tutarlıdır.

ii) Nesnellik: Realist/bilimsel bir düşünce ya da inanç, önyargılardan, öznel beğenilerden ve saplantılardan uzaktır.

[17] Bu dört özellik, Cemal Yıldırım’ın düşüncesinde “bilimin ussallık ölçütleri” olarak bulunur. Bkz; Cemal Yıldırım, **Bilimsel Düşünme Yöntemi**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2008, s. 199

iii) Sınanabilirlik: Realist/bilimsel düşünceler, gerçeklikte yoklanabilir ve yanlışlanabilirlik[18] özelliği gösterir.

iv) Gelişebilirlik: Realist/bilimsel bilgiler, düşünceler, teoriler, geliştirilmeye açıktır.

Realist inançlar, günlük hayatta olduğu gibi bilimsel araştırmalarda da bir tür "problem çözme süreci"nin (Yıldırım) ürünüdür. "Problem"le kastedilen, beklentilere ya da varsayımlara uymayan, o güne kadar sınamalardan geçerek doğrulanmış düşüncelerle açıklanmamış olaylarla, süreçlerle karşılaşılması, gözlemler yapılmasıdır. İçerisinde bulunulan müşkül durum, bir çözüm arayışını getirir. Karşılaşılan ya da gözlenen olaylar/süreçlerin açıklanması, diğer bir deyişle nedenlerinin bulunması, problemlerin/müşkül durumların pratikteki çözümü için gereklidir. Bu süreç, günlük hayatta olduğu gibi toplumsal bir faaliyet olan bilimsel araştırmalarda da realist düşünme yöntemleriyle yürütülüyorsa, sonuçta realist/bilimsel fikirlerin üretimine varır. Bu yöntemler, metafizik inançları, kanaatleri (doxa), bilgi (episteme)'den ayırır. Metafizik inançlar, karşılaşılan problem üzerinde denetim sağlanmasına ve pratikte bu problemle baş edilmesine ya da problemin gerçek bir çözümüne götürmez. Oluşumlarında psikolojik ve diğer zihinsel düzenekler iş

[18] Popper'in öne sürdüğü hipotez ya da teorilerin "sınama-yanılma-yanılgıyı ayıklama" diye nitelediği süreçlerden geçmesi, bilimsel teorilerin "yanlışlanabilirlik" özelliği olarak ifade edilmektedir. Bize göre, bilgilerimiz, her zaman gerçekliğe ilişkin yaklaşık bir karaktere sahiptir. Gerçekliğin daha derinlemesine araştırılmasıyla ve içerdiği yeni/farklı ilişkilerin kavranmasıyla, eski bilimsel teoriler yenileri tarafından kapsanarak aşılabilir. Bu nedenle yeni gözlem ve deney verilerinin, mevcut paradigmayla uyuşmazlığı her zaman ihtimal dâhilindedir. Bilimsel teorilerin yanlışlanabilirliği, aslında *geliştirilebilirlik* olarak okunmalıdır.

başındadır [19] ; bu inançların işlevi, öncelikle problemlerle psikolojik olarak baş edebilmektir. Oysa gerçeklikteki olayları/süreçleri algılayan ve barındırdığı problemlerle karşılaşan insanların, düşünce düzleminde realist inançlar ve bilgiler üreterek, bunları tekrar gerçeklikte sınaması da mümkündür.

Aristoteles bilimsel yöntemi, bir şemayla gösterecek olursak, şu şekilde değerlendirir:[20]

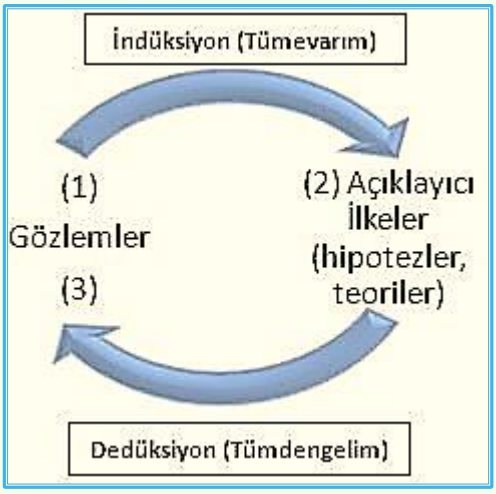

Resim 1: Aristoteles'e göre, bilim, gözlemlerden (1) başlayıp indüksiyon yoluyla gözlenen olay/süreçleri açıklayan genellemelere ulaşma (2), sonra bu ilkelerden açıklama konusu olay/süreçleri (3) dedüktif çıkarımla elde etme süreçlerini içermektedir.

[19] Bu konuda ayrıntılı bilgi için *İdeolojilerin Realist Teorisi* başlıklı makalemize bakınız; https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2022/06/ideolojilerin-realist-teorisi.html

[20] Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi,** Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2004, s.70

Gerçeklik ile düşünce arasındaki bu etkileşimde, önce gerçeklikten yola çıkarak soyutlamalara ulaşılmakta, sonra tekrar bu soyutlamalardan gerçekliğe dönülmektedir.

Günümüzde ise geliştirilmiş haliyle, bilimsel düşünmenin *yapısını* şu şemayla anlatabiliriz:[21]

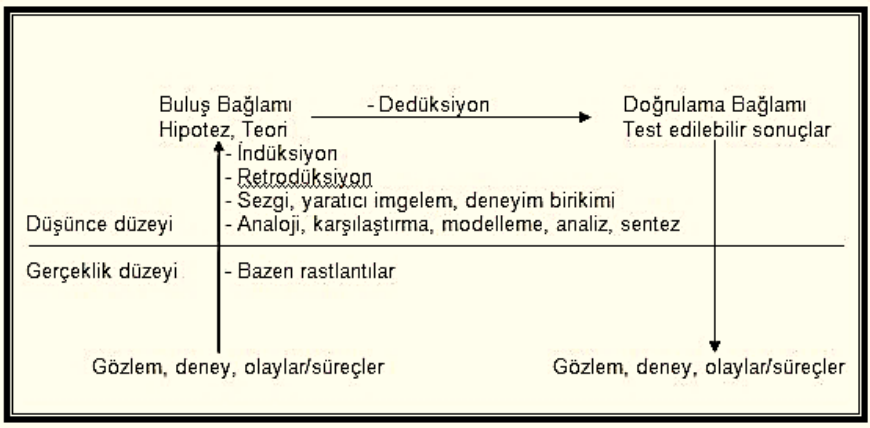

Resim 2: Bilimsel/realist düşünme yöntemi

Bu şema genel hatlarıyla hem insan bilimleri hem de doğa bilimleri için geçerlidir. Öyle ki, gerçeklik düzeyinden düşünsel düzeye gidildiğinde ve sonrasında düşünsel düzeyden gerçeklik düzeyine ulaşıldığında, incelenen süreçler ya da gerçeklik alanı üzerinde en azından bir yanıyla denetim/kontrol sağlanmaktadır. İnsanlığın tarih boyunca doğal, toplumsal ve zihinsel süreçler üzerindeki denetimi *ortalama bir eğilim olarak* giderek artmaktadır. Dolayısıyla (*ergo*), bu şemadaki oklar, aynı düzlem üzerinde bir çember çizmez, zaman (tarih) içerisinde giderek genişleyen (gerçekliğin daha geniş ve derinlemesine incelenmesi) ve

[21] Bu şemanın oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar; i) Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, s. 58, ii) Cemal Yıldırım, **Bilimsel Düşünme Yöntemi**, s. 47, iii) Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 112-23

yükselen (gerçekliğin üzerinde denetimin artması) bir sarmala benzetilebilir.

İnsan bilimlerinde geçerli olan, ampirik somuttan soyutlamalar yapma, soyutlanmış kavramlardan düşünsel olarak yeniden üretilmiş/düşünülmüş somuta ulaşma yöntemini bakın Marx nasıl anlatıyor:

> “Başlangıç noktamız olarak toplumu almak, o halde, bütünlüğün bulanık ve düzensiz bir tasavvuru olacak, bizim de buradan, daha ileri düzeyde belirlemeler yoluyla, analitik olarak gitgide daha basit kavramlara, veri alınan somutluktan hareketle gitgide saydamlaşan soyutlamalara doğru ilerlememiz gerekecektir- ta en basit karakteristiklere varıncaya kadar. O noktadan sonra ise, en sonunda yeniden topluma ama bu kez bir bütünlüğün bulanık tasavvuru olarak değil, çok sayıda belirlemeler ve ilişkilerden oluşan zengin bir bütünlük olarak topluma ulaşıncaya kadar aynı yoldan geriye dönmemiz gerekecektir. Bunlardan birincisi ekonominin yeni doğduğu sırada izlediği yoldur (…) Somut, çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için somuttur. O halde somut, gerçek hareket noktası ve dolayısıyla gözlem ve tasavvurun da hareket noktası olduğu halde, düşüncede bir hareket noktası olarak değil bir toplama ve birleştirme süreci, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır. Birinci yol boyunca, tasavvurun bütünlüğü çözülüp soyut belirlemeler şekline dönüşmüştü; ikincisinde soyut belirlemeler somutun düşünce yoluyla yeniden-üretilmesine doğru giderler. Bu yoldan Hegel, gerçeği, kendini kendinde toplayıp odaklaştıran, kendi derinliklerine dönen, kendi kendine, kendi devinimine kaynak olan Düşünce’nin ürünü olarak kavrama hayaline

> kapıldı – Oysaki soyuttan somuta yükselme yöntemi düşünce için sadece somutu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden-üretmenin yoludur. Ama somutun kendisinin oluştuğu süreç bu değildir."[22]

Marx *Kapital*'de bahsettiği ikinci yolu, yani soyutlanmış kavramlardan, bunlar arasındaki gerçeklikte var olan ilişkileri analiz edip, bulgularını sentezleyerek düşünülmüş somutlara ulaşma yolunu kullanır. Fakat işaret ettiği her iki yol birlikte, toplum bilimleri alanında, gerçeklik-teori arasındaki etkileşimsel süreci ve bilimsel yöntemi anlatır. Marx'ın kapitalizm incelemesiyle oluşturduğu teoriden, ampirik olarak sınanabilir çıkarımlar oluşturulabileceği gibi, aynı zamanda, siyasi açıdan kullanılacak öngörülere de varılmaktadır (dedüksiyon). Örneğin, bir kapitalist işletmede artık-değer oranı ampirik olarak hesaplanabilir. Yine örneğin, kapitalizmin krizleri, sistemin kendini yenilemesinin olanaklarını doğurduğu gibi, uygun siyasi koşullarda, işçi sınıfının mücadelesinin yoğunlaşması ve yükselmesi için zemin de oluşturur.

Öyleyse, realist/bilimsel düşünme yönteminde diyalektik mantığın bir yeri var mıdır?.. Bu konuda Bertell Ollman'ın yazdıklarına bakmak, düşünme sürecimizi ilerletecektir. Ollman'a göre, "diyalektik yöntem", ardı ardına gelen altı uğrağa bölünebilir. Bunlar; 1) Ontolojik uğrak (bütünlük ve karşılıklı bağımlılık içindeki sonsuz sayıda süreç, ampirik

---

[22] Karl Marx, **Grundrisse**, Birikim Yayınları, 1. Baskı, 1979, s. 168-9. Hegel "ampirik somuttan soyut kavramlara, onlardan da düşünülmüş somuta ilerleme" konusuna değinir. "Kavramın doğasına göre çözümleme önce gelir, çünkü verili görgül-somut gereci her şeyden önce evrensel soyutlamalar biçimine yükseltmesi gerekir ki, bunlar ilk kez o zaman tanımlar olarak bireşimli yöntemin önüne koyulabilirler." (Bkz; G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 310)

gerçeklik), 2) Epistemolojik uğrak (değişimin ve etkileşimin başlıca örüntüleri olarak diyalektiğin, incelenen gerçeklikte yakalanması çabasını anlatır), 3) Sorgulama uğrağı (analiz süreci), 4) Düşünsel yeniden inşa ve akılda netleştirme uğrağı (düşünülmüş somutlara ulaşılmasını anlatır), 5) Ulaşılan sonuçların sergilenmesi uğrağı, 6) Praksis uğrağı.[23]

Görülebileceği gibi bu açıklama, Marx'ın bahsettiği iki yolu ya da bilimsel araştırma yöntemini içerir. Fakat altı uğraktan geçen tüm bu süreçler toplamına, "diyalektik yöntem" denmesi uygun değildir. Bilimsel/realist düşünme yöntemi olan bu süreçler toplamında, analiz, sentez, indüksiyon (tümevarım), dedüksiyon (tümdengelim), analoji, karşılaştırma, ampirik somutluktan soyutlamalara gitme, soyut kavramlardan düşünülmüş somuta varma gibi *yöntemler* kullanılır. Diyalektiğin, gerçeklikteki ilişki ve etkileşim türleri, değişim ve gelişim örüntüleri gibi var oluşsal bir "mantığı" temsil ediyor oluşu unutulmadan, araştırma yapılırken gerçekliğin taşıdığı bu mantıksal desenlerin yakalanmasına da çalışılır.

Günlük hayatta, metafizik ideolojileri üreten psikolojik ve diğer zihinsel mekanizmaların yanı sıra, sistemli olmayan, ancak kendiliğinden gelişen bir realist düşünme yordamı da çoğu durumda işlemektedir. Karşılaşılan "problemler"in pratikte çözümü için ve bu problemleri oluşturan gerçeklik kesitini kontrol altına almak için, indüksiyona ve dedüksiyona, analiz ve senteze, hipotezvari düşünceler geliştirmeye ve bunları pratikleştirmeye, analojiler ve karşılaştırmalar yapmaya, geçmiş bilgilerle tutarlılık aramaya başvurulur. Yine süreçler,

[23] Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **Yeni Yüzyılda Diyalektik**, Yordam Kitap, 2011 içinde, Bertell Ollman, Niçin Diyalektik, Niçin Şimdi?, s. 25

ilişkiler, etkileşimler ve değişim örüntüleri gerçeklikte oldukları haliyle yakalanıp, soyutlanır.

Diyalektik: Bir mantık mı, bir yöntem mi?

Bilimsel bilgilere (episteme) ulaşmak için kullanılan *akıl yürütme yollarına* yöntem denir. Aristoteles'in 6 ciltlik klasik mantık üzerine olan kitap serisinin adı *Organon*'dur. Aristoteles'ten beri yöntemlere, akıl yürütmede kullanılan alet, araç, organ gözüyle bakmaktayız.

Muhakemenin (akıl yürütmenin) iki temel yöntemi, tümevarım ile tümdengelimdir. Gözlenenlerden, olaylardan genel ve kapsayıcı ilkelere, genellemelere, yasalara ulaşma yoluna, tümevarım denir. Genel ilkelerden özel, tekil olanlara, örneklere, olaylara ulaşma yolunu ise tümdengelim olarak adlandırırız. Tümevarımda (indüksiyon), deney ve gözlem yoluyla varılan sonucun bundan sonra da her gözlem ve deneyde gerçekleşeceği beklenir, fakat varılan sonuç kesin doğru sayılamaz. Ulaşılan sonucun yanlışlanabilme özelliği vardır. Tümdengelimci (tam eş anlamlı olmasa da dedüktif) akıl yürütmede ise, başlangıç öncülleri doğru ise, akıl yürütmenin sonucu kesin doğrudur.

Bilim tarihinde Boyle-Mariotte yasasının bulunuşu, deneysel gözlemlerin *tümevarımla* soyutlanmasına bir örnektir. Boyle yasasına göre, sıcaklıklar sabit tutulduğu sürece, belirli ölçüde alınan bir ideal gazın hacmiyle basıncının çarpımı sabittir. Matematiksel bir anlatımla, P.V=k (P gazın basıncını, V gazın hacmini, k ise gaz sabitini temsil eder). Yani ideal gazın hacmi azaldıkça, basıncı artar ve tam tersi de geçerlidir. Bu yasanın her gözlem ve deneyde geçerli olmadığını Engels'ten bir alıntıyla belirtelim:

> "Regnault, kimi durumlarda bu yasanın doğru olmadığını buldu. (…) Boyle Yasası'nın ancak yaklaşık olarak doğru

> olduğunu ve geçerliliğini, özellikle basıncın sıvılaştırabildiği gazlar bakımından ve sıvılaşmanın başladığı noktaya yaklaştığı andan sonra yitirdiğini buldu."[24]

Toplumbilim araştırmalarında, "evreni" temsil eden örneklemdeki araştırma sonucu, "evrene" genellenir. Burada bazı olaylardan yola çıkılarak, tüme dair bir genelleme yapılmaktadır.

Tümdengelim yöntemini ise bir yasadan, tekil bir olay hakkında çıkarım yaptığımızda kullanırız. Örneğin bütün madenler, ısıtılınca genleşir. Bu genel ilkeden, bakır ısıtılınca genleşir önermesini çıkarırız.

Hipotetik-dedüktif akıl yürütme modeli, indüktif ve dedüktif akıl yürütmeyi içeren ve bunların birbirini beslediği bir yöntemdir. Doğa bilimlerinde kullanılan deney, gözlem, hipotez oluşturma ve sınama mekanizmaları, hipotetik-dedüktif model kapsamında yer alır.

Araştırmalarda-incelemelerde kullanılan diğer iki yöntem analiz ve sentezdir. Analizde, bir bütün/sistem, süreç ya da nesne, bileşenlerine, öğelerine ayrılarak işlevleri, etkileşimleri ve ilişkileri incelenir. Sentezde, bileşenlerin/öğelerin etkileşimleri ve ilişkileri incelenerek, sistemin yapılanışı, eş deyişle düzeni ve işleyişi hakkında bilgiler oluşturulur.

Analiz ve sentez yollarının kullanımına güzel bir örnek William Harvey'in (1578-1657) 80'den fazla farklı hayvan türü üzerinde yaptığı diseksiyon (vücudu açarak inceleme, teşrih) çalışmalarıyla kan dolaşımının esaslarını saptamasıdır.

---

[24] Friedrich Engels, **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi**, çeviri: Önder Kulak, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2017, s. 145

Başka bir akıl yürütme yolu/yöntemi olan retrodüksiyon, gözlemlerin, gözlem dışı kalan nesne, süreç veya kavramlar tasarlanarak açıklanmasını sağlayan bir çıkarım biçimidir. Örneğin 1840'lara gelindiğinde Uranüs adlı gezegenin yörüngesinde öngörülenden farklı bir sapma vardı ve bu sapmayı keşfedilmemiş bir gezegenin oluşturduğu yönünde bir düşünce şekillenmişti. Bu gezegenin yörüngesi, teleskopla keşfedilmeden önce matematiksel olarak hesaplanmıştır. Uranüs'ün yörüngesindeki sapma, gözlem dışında kalan yeni bir gezegenin var olduğu öngörüsüyle birlikte açıklanmıştır.

Analoji, başka bir akıl yürütme yöntemidir. Analojide, iki olay, olgu, nesne ya da süreç arasındaki bir veya birkaç benzerlik üzerinden diğer yönlerin de benzeyebileceği varsayımı yapılır. Örneğin dünyanın atmosferi vardır ve üzerinde canlılar yaşar. Mars'ın da bir atmosferi vardır. Bu analojiyle Mars üzerinde canlıların yaşıyor olabileceği çıkarımı yapılabilir. Analojide, benzetilenler arasındaki ortak ve farklı özelliklerin sayısı, ortak özelliklerle sonuçta var olduğu ileri sürülen özellik arasındaki ilişkinin kuvvet derecesi, ulaşılan bilginin doğruluk derecesini artırabilir ya da azaltabilir.

Hegelyen üçleme olarak adlandırılabilecek olumlama-olumsuzlama-sentez şeklindeki akıl yürütmeye, *idealist diyalektik yöntem* denebilir. Örneğin özdeşlik ile farklılık, tez-antitez olarak dikkate alınırsa, değişim sentez (bireşim) olarak kavranmaktadır. Fakat bu akıl yürütme yolu/yöntemi kurgusaldır, idealisttir. Çünkü özdeş olmak ile farklı olmak düşünsel olarak soyutlanmış iki kavramdır. Bu iki kavram arasındaki karşıtlık/çelişki düşünceler alanında bulunur. Gerçeklikte olan ise değişimdir. Özdeş olan, görece değişmeden kalan özellikler olarak, farklılık ise bazı özelliklerinde değişen olarak düşüncede karşıtlaştırılır. Gerçeklikte var olan değişim içerisindeki bir nesne, bazı

yönlerden görece değişmeden özdeş kalan özelliklere sahip olarak soyutlanırken, diğer bazı yönlerden farklılaştığı düşünülür. Bize göre buradaki karşıtlık/çelişki kurgusal/düşünseldir ve nesnel gerçekliğe ait değildir.

Buraya kadar kısaca değindiğimiz bazı *yöntemler*, doğa ve toplum bilimleri alanlarında yapılan araştırmalarda kullanıldığı kadar, günlük yaşamda "sıradan" insanların da başvurduğu akıl yürütme ve inceleme yollarıdır. Bilimsel faaliyetlerde bu yöntemlerin kullanımı daha özenle/titizlikle yapılır.

Peki Marx'ın incelemelerinde kullandığı *yöntemler* nelerdir?.. Ollman, Marx'ın soyutlamalarının değişim ve etkileşim öğelerini barındırdığı için başkalarının yaptığı soyutlamalardan ayrıldığını belirtir. Marx, süreçleri farklı "uğrak"larını değerlendirerek; ilişki/etkileşimleri, aldıkları farklı görünümler olan "biçim"leri içerisinde inceleyerek soyutlar. Soyutlamalarının zamansal kapsamı, ilişkilerin tarihi ve potansiyel gelişimini anlatırken, uzamsal kapsamı, süreçlerin taşıdığı ilişki ve etkileşimlerin sınırını ifade eder.

Soyutlamalarında Marx, farklı genellik düzeylerinde çalışır. Bu genellik düzeyleri Ollman'a göre şunlardır: i) Herhangi bir insana veya duruma mahsus olan ilişkiler, ii) İnsanlardaki, etkinliklerindeki ve ürünlerindeki son 20-50 yıl içerisinde ortak olan ilişkiler/süreçler, iii) Kapitalist toplumdaki ilişkiler/süreçlerin görünümü ve işleyişi, iv) Sınıflı toplumlar düzeyi, v) İnsan toplumu, v) Hayvanlar âleminin genellik düzeyi, vii) Maddi doğa düzeyi. Konumlanma noktasının (vantage point) soyutlama sürecinde değiştirilmesi ise, aynı ilişkiye farklı taraflardan bakılmasını veya aynı sürece farklı

uğraklarından hareketle yaklaşılmasını, başka bir deyişle farklı perspektiflerin kullanılmasını anlatır.[25]

Ollman, Marx'ın soyutlamalar yaparken kullandığı bu *yöntemleri*, diyalektik yöntemin kapsamında değerlendirir. Bize göre, toplum bilimlerinin geniş alanında soyutlamalar yaparken dikkate alınması/izlenmesi gereken bu düşünme biçimleri, bilimsel/realist düşünme yöntemi dâhilinde görülmelidir.

Ollman'ın da işaret ettiği gibi, soyutlamaların kapsamının incelenen gerçeklik kesitine göre dar ya da geniş tutulması, bir genellik düzeyinde yapılan soyutlamaların başka bir genellik düzeyine transferi, tek bir perspektifin kullanılması ya da bir/birkaç perspektifin incelenen ilişki/süreçlerin özsel yanlarını gizlemesi veya çarpıtması, toplum bilimleri alanında aslında birer ideoloji olan sahte bilimsel görüşlerin oluşumunda önemlidir. Başka bir deyişle toplum bilimleri alanındaki ideolojilerin oluşumunda, "soyutlama sürecinin hatalı işletilmesi" veya "yetersiz soyutlamalar" (Ollman) yapılması gündemdedir.[26]

Toplum bilimleri alanında realist/bilimsel düşünme yöntemleri arasında, soyutlama süreçlerinde ilişki/etkileşimlerin kapsamını doğru belirleme, farklı genellik düzeylerinde soyutlamalar yapıldığının farkında olma, perspektifsel soyutlama yöntemlerine ek olarak, tümevarım, tümdengelim, analiz, sentez, analoji, karşılaştırma gibi yöntemler de kullanılır. Ollman'ın Marx'ın araştırma-incelemeleri sırasında kullandığını saptadığı yöntemler, doğa ve toplumbilimleri için

---

[25] Bertell Ollman, **Diyalektiği Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar**, Yordam Kitap, 2. Baskı, 2008, s. 71-131

[26] Bertell Ollman, **a.g.e.**, s. 45-131

kullanılabilecek yöntemlerdir. Doğa bilimleri alanında, deney/gözlem verilerinden hipotezlere/teorilere doğru yapılan soyutlamalarda, süreçlerin/etkileşimlerin belirli bir kapsamda değerlendirilmesi, maddenin organizasyon düzeylerine karşılık gelen belirli bir genellik düzeyinde çalışılması ve süreçlerin/ilişkilerin belirli açılardan yaklaşılarak yorumlanması söz konusudur. Örneğin daha önce değindiğimiz Boyle yasasının bulunuşu, yani gaz dolu bir silindirin hacmi ile basıncı arasındaki ilişkinin araştırılması sırasında, bu hususlar geçerlidir. Peki bunlara neden "diyalektik yöntem" diyelim?.. Kanımızca diyalektik, nesnel gerçekliğin *mantığı* olduğundan, bu kavramı bir yöntemi anlatmak için kullanmak kafa karıştırıcıdır. Diyalektik, ontolojik bir nitelikler/örüntüler toplamıdır, bir yöntem değildir.

Marx'ın ya da diğer bilim insanlarının incelemeleri sırasında kullandığı realist düşünme yöntemlerini, uygun durumlarda günlük hayatımızda ve araştırmalarımızda kullanmamız, ulaşacağımız bilgilerin doğruluğunu sağlayacaktır.

Peki Marx'ın *Kapital*'in Almanca 3. basıma son sözde yazdığı şu cümleleri nasıl okumalıyız?..

> "Benim diyalektik yöntemim, Hegel'in yönteminden yalnız farklı olmakla kalmaz, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan aklının yaşam süreci, yani düşünme süreci –ki Hegel bunu 'Fikir' (Idee) adıyla bağımsız bir özne haline getirir– gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarıdır; gerçek dünya ise, yalnızca 'Fikir'in dışsal, görüngüsel biçimidir. Bana göre ise tam tersine, fikir, maddi dünyanın insan zihnindeki yansımasından ve

> düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir."[27]

Burada Marx "yöntem" (İng. method) kelimesini kullansa da materyalizm ile idealizm arasındaki karşıtlıktan bahsetmektedir. Kendi materyalist perspektifi/yaklaşımı ile Hegel'in idealist perspektifi, birbirinin tam karşıtıdır. Bu perspektiflerin barındırdığı diyalektik mantığın ise aynı ya da örtüşen yanları vardır. Örneğin çelişki, karşıtların birliği ve mücadelesi, niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşümlere yol açması örüntüsü gibi soyutlamalar gerçeklikte olduğu gibi Marx ve Hegel'in kavramsal seti içerisinde de bulunur. Hegel'in felsefesinde "diyalektik" hem bir akıl yürütme yöntemi/yolu olarak üçleme şeklinde, hem de gerçekliğin mantığı olarak gözlenir. Marx idealist üçleme yöntemini kullanmamıştır, fakat nesnel gerçekliğin soyutlanmış mantığına yazdıklarında yer vermiştir. "Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor" (Marx) cümlesinin anlamı, Hegelci idealist felsefenin değişim, dönüşüm, ilişki, etkileşim ve süreçleri gerçekliğin bir mantığı olarak dikkate alması, fakat bunları idealist ya da "mistik" bir kurgu içerisinde sunmasıdır.

Bahsedilen son sözde Marx şunu da yazar: "Diyalektik, tarihsel olarak gelişmiş her toplumsal biçimi akışkan bir hareket içinde görür (…) özünde eleştirici ve devrimcidir." İşte bu "akışkanlığa" ve "harekete" ait mantığa diyalektik diyoruz ve onu süreçleri, ilişkileri, etkileşimleri, hareketleri inceleyerek soyutluyoruz. Marx'ın yazdıklarında/soyutlamalarında diyalektik yöntemin varlığından değil, diyalektik bir tarzı/yaklaşımı olduğundan bahsedilmelidir. Marx, soyutlamalarını yaparken bilimsel/realist düşünme

---

[27] Karl Marx, **Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Cilt 1**, çeviri: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 7. Baskı, 2015, s. 35.

yöntemlerini kullanır ve gerçeklikteki ilişkileri, etkileşimleri, süreçleri kavrarken ve sunarken diyalektik bir tarza ya da yaklaşıma sahiptir. Diyalektik gerçeklikte bir mantık olarak vardır ve bu mantığı kavrayacak uygun bir tarzda yaklaşılmalı ve soyutlamalar yapılmalıdır. Bu diyalektik yaklaşım, gerçeklikteki ilişkileri, etkileşimleri, süreçleri, değişim ve dönüşümleri yakalamaya çalışır ve yakaladığı ölçüde de sunar. Diyalektiğin bir yöntem olmadığı çok açıktır.

Diyalektik Teorinin Temel Terimleri, Kategorileri ve Örüntüleri

Özellik	Bilimsel Yasa	Felsefi Örüntü
Kapsam	Spesifik bir bilim dalında (fizik, biyoloji vb.) geçerli, sınırlı bir alanı kapsar	Gerçekliğin geniş katmanlarını (doğa, toplum, bilinç) kapsar, daha genel ve soyut
Temel Özellik	Deneysel gözlemler, ölçümler ve testlerle doğrulanır	Felsefi soyutlamalar ve gerçekliğin genel dinamiklerine dayalı yorumlar
Kesinlik	Kesin, evrensel ve öngörülebilir; belirli koşullar altında her zaman geçerlidir	Soyut, bağlama bağlı ve tanımlayıcı; kesin veya evrensel değildir
İfade Biçimi	Genellikle matematiksel veya formel ifadelerle sunulur	Kavramsal ve anlatısal ifadelerle sunulur
Amaç	Fenomenleri açıklamak, tahminlerde bulunmak, teknoloji geliştirmek	Gerçekliğin karşıtlıklar barındıran, çelişkili ve süreçsel doğasını anlamak ve yorumlamak
Geliştirilebilirlik	Deneylerle çürütülebilir veya doğrulanabilir	Felsefi bir sistem içinde anlam kazanır. Felsefi bir perspektif oluşturur, incelenen örneklerde yakalanıp soyutlanırlar

Kullandığımız Bağlam	Bilimsel yasalar, doğanın belirli süreçlerini tanımlar ve açıklar	Örüntüler, diyalektik teoride gerçekliğin mantığını anlamada bir araçtır

Resim 3: Bilimsel yasalar ile felsefi örüntüler arasındaki farklar

Kategoriler, gerçekliğin veya düşüncenin temel öğelerini sınıflandıran geniş ve soyut birimlerdir. Terim, bilim dallarında, felsefede ve mantıkta kullanılan anlamı net olan veya tanımlanmış kavramdır. Kavram, gerçekliği temsil eden soyutlama ya da simgedir. Her kategori ve terim, birer kavramdır. Fakat günlük hayatta kullanılan birçok kavram, bir terim ya da kategori statüsünde değildir. Örüntüler, gözlemler yoluyla soyutlanabilir ve genellikle bir sistemin ya da sürecin işleyiş mantığını anlamak için kullanılır. Bilimde, örüntüler yasalar veya modeller olarak ifade edilebilir. Örneğin, Newton'un hareket yasaları fiziksel olaylardaki örüntüleri tanımlar. Felsefede ise örüntüler, gerçekliğin daha geniş ilişkisel veya süreçsel dinamiklerini ifade eder. Diyalektik örüntüler, bilimdeki gibi "yasalar" konumunda bulunmaz. Diyalektik materyalizmin örüntüleri, gerçekliğin soyutlanmış genel dinamiklerini anlatır.

Materyalist diyalektiğin örüntüleri ile bilimsel yasalar arasındaki ana farklar şunlardır:

- Kesinlik ve Evrensellik: Bilimsel yasalar, belirli koşullar altında kesin ve evrensel olarak geçerlidir. Örneğin, yerçekimi yasası her yerde aynı şekilde işler. Felsefi örüntüler ise daha soyut ve geneldir; kesin öngörüler sunmaz, gerçekliğin eğilimlerini tarif eder. Örneğin, "çelişkilerin aşılması" her bağlamda ya da örnekte farklı biçimlerde ortaya çıkabilir.
- Metodoloji: Bilimsel yasalar, deneysel verilere ve ölçümlere dayanır; felsefi örüntüler, gerçekliğin

gözlemlerinden türetilen soyutlamalara dayanır. “Felsefi yasalar” yoktur, çünkü “felsefi yasalar” kabulü, bilimsel yasaların kesinliğini yanlış bir şekilde felsefeye taşır.

- Amaç ve İşlev: Bilimsel yasalar, spesifik fenomenleri açıklamayı ve pratik uygulamalar/teknoloji geliştirmeyi hedefler. Felsefi örüntüler, gerçekliğin geniş dinamiklerini anlamayı ve felsefi bir çerçevede yorumlamayı amaçlar.

Bilimsel yasalar ve felsefi örüntüler, gerçekliği açıklama ve anlamada farklı ama tamamlayıcı roller oynar. Bilimsel yasalar, spesifik fenomenleri kesin bir şekilde açıklar; felsefi örüntüler ise bu fenomenlerin daha geniş bağlamdaki ilişkisel ve süreçsel dinamiklerini yorumlar. Örneğin, biyolojideki genetik yasalar, belirli çevresel koşullar altında arpa tanesinin çimlenmesini açıklar; diyalektik teorideki “niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşümlere yol açması” örüntüsü ise, bu süreci daha geniş bir değişim mantığı içinde ele alır.

1. Değişim/devinim, Oluş, Başkalaşım, Süreç, Denge, Eğilim

Değişim ya da devinim (“hareket”), gerçeklikteki etkinlik olarak düşünülebilir. Değişim olgusuna örnek verelim. Bir tohumun ağaca dönüşmesi, maddenin hareketini (değişimini) gösterir. Bu süreç, dışsal (güneş ışığı, su) ve içsel (genetik yapı) faktörlerin etkileşimiyle gerçekleşir. “Durağanlık”, mutlak değişim yokluğu olarak değerlendirilemez, göreli denge durumlarını ifade eder. Aristoteles değişim/devinimin altı türünü tanımlamıştır: Oluş, yok oluş, artma, azalma, başkalaşma, yer değiştirme.[28] Genel olarak niceliksel ve

[28] Aristoteles, **Kategoriler**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2002, s. 87

niteliksel değişimler olmak üzere iki tür değişim vardır. Artma, azalma, yer değiştirme gibi değişimler niceliksel; oluş, başkalaşma gibi değişimler nitel değişimlerdir. Niteliksel değişimlere, dönüşüm de denir. Her gelişim, değişimler içerirse de her değişim bir gelişme oluşturmaz.

Varlığın bir formdan bir diğerine geçişine oluş (genesis) denir. Madde/enerji vardan yok, yoktan var olmaz. Bu enerjinin korunumu yasasıdır. Aristoteles'te bu yasa şu şekilde sezilmiştir: "Bir şeyin her oluşu diğer bir şeyin yok oluşu ve bir şeyin her yok oluşu, diğer bir şeyin oluşu(dur)."[29] Varlıkların temel karakteristiği, değişim içerisinde eş deyişle "hareket" içerisinde olmalarıdır. "Bozuluş" ve "yok oluş", göreli anlamlara sahiptir; aslında form değişimleri olarak bir tür oluşu anlatırlar.

Felsefe tarihinde ilk olarak, değişim ve oluşa felsefesinde belirleyici bir konum veren filozof Herakleitos'tur:

> "Güneş her gün yeni./ Aynı ırmaklara girerler başka ve başka sular akar. Ve ruhlar nemliden doğar./ Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve değiliz./ Aynı ırmağa iki kez girilmez./ Ruhlar için ölüm, suya dönüşmektir, su için ölümse toprak olmak. Su topraktan doğar, ruh da sudan./ Tanrı, gündüz gece, kış yaz, savaş barış, bolluk kıtlıktır. Değişir, nasıl buhurlara karıştığında dileyen dilediği adla anarsa./ Aynı şeydir burada diri ve ölü, yaşayan-ölen uyanıklığı ve uykusu ki genç ve yaşlıdırlar. Çünkü bu şeyler değişir, birileri ötekiler olur ve ötekiler yeniden değişip öncekilere döner./ Her şey ateşle değişilir ateş de her şeyle, altının mallarla,

[29] Aristoteles, **Fikir Mimarları-13 Aristoteles** içinde, *Oluş ve Bozuluş Üzerine*, Say Yayınları, 1. Baskı, 2007, s. 166

> malların da altınla değişilmesi gibi./ Soğuk ısınır, sıcak soğur, nemli kurur, kuru ıslanır.”30

Hegel oluşu, varlık ile yokluğun çelişkisinin, akılla yapılan bir sentez sonucu aşılması yoluyla ulaşılan ilk belirlenim olarak görür. Hegel şöyle yazmaktadır:

> “Oluş ilk somut düşünce-belirlenimi olarak aynı zamanda ilk gerçek düşünce-belirlenimidir. Felsefe Tarihinde mantıksal İdeanın bu basamağına karşılık düşen dizge *Herakleitos*’un felsefesidir. Herakleitos ‘Her şey akıyor’ (panta rei) dediği zaman, bu *Oluş*un var olan her şeyin temel belirlenimi olduğunu anlatıyordu.”[31]

Başkalaşma, morfolojik ve niteliksel değişimi anlatır. Örneğin canlılarda gözlenen bir çeşit başkalaşmaya, metamorfoz denir ve hayvanların embriyo evresinden yetişkin döneme kadar geçirdiği morfolojik ve niteliksel değişimleri ifade eder. İribaştan erişkin kurbağaların metamorfozunda olduğu gibi… Mermer, elmas gibi başkalaşım (metamorfik) kayaçları da iyi bilinen örneklerdir. Bu kayaçlar, magmatik ya da tortul kayaçların, sıcaklık ve basınca maruz kalmaları sonucunda fiziksel ve kimyasal dönüşüme uğramalarıyla biçimlenir. Yine örneğin, kapitalist üretim tarzında yabancılaşmış emek, değer üretim süreciyle metalar üretir; bu değer, dolaşımda metaların parayla değiştirilmesiyle önce paraya dönüşür, sonra sermaye, ücret, kar, rant ve faiz olarak başkalaşıma uğrar.[32]

---

30 Samih Rifat, **Herakleitos Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi içinde**, “Herakleitos-Parçalar”, parça 6, 12, 49a, 91, 36, 67, 88, 90, 126, YKY, Üçüncü Baskı, 2004, s. 29-83

31 G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 169

32 Bertell Ollman, **a.g.e.**, s. 87

Süreç, “aralarında birlik olan veya belli bir düzen veya zaman içinde tekrarlanan, ilerleyen, gelişen olay ve hareketler dizisi” [33] olarak tanımlanır. Doğada her *fiziksel* süreç, tersinmezdir (irreversible). Hiçbir *fiziksel* sistem, termodinamiğin 2. yasası uyarınca, tersinir (reversible) ya da geri dönüşümlü değildir. Doğada döngüsel süreçler, ilerleyen ve geriletici süreçler vardır. Dünyanın kendi ekseni etrafında ve güneşin etrafında dönüşü, döngüsel bir süreç olarak kabul edilebilir. Mayoz bölünme, eşey hücrelerinde gözlenen ve genetik varyasyonu artıran ilerletici bir süreçtir. Yaşlanmayla gözlenen beynin atrofi süreci, sinir hücreleri olan nöronlarda Tau proteininin yapısal bozulma süreci ya da hücrelerin içerisinde Amiloid Beta proteininin birikme süreciyse, geriletici süreçlerdendir.

Hücrelerde ve organizmalarda giderek artan düzensizlik eğilimine karşıt olarak madde girişiyle sağlanan “negatif entropi” eğilimi, *dinamik bir denge* sağlar. Bir hücre ya da organizma, termodinamiğin 2. yasasının geçerli olmadığı *açık bir sistem*dir; bunlar kararlılıklarını madde ve enerji alışverişi sayesinde korurlar. Çevrelerindeki entropi artarken, kendilerinde düzenlilik korunur.

Kimyasal değişim süreçlerini oluşturan tepkimelerde, çoğu durumda iki yönlü reaksiyon vardır. Bunlara tersinir tepkime denir. Tepkimeye girenler ile ürünler karşılıklı olarak bir sürecin iki yönü olarak birbirlerini oluşturur. Belli süreler sonrasında bu karşıt yönlerdeki tepkime hızları eşitlenerek, dinamik bir denge oluşur. Tek yönlü tepkimelere ise tersinmez tepkime adı verilmektedir.

---

[33] Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, 2009, s. 1830

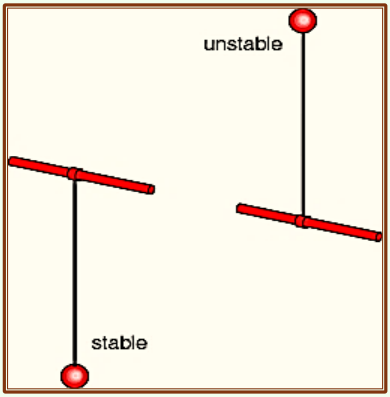

Resim 4: Kararlı ve kararsız dengenin örnek çizimi

Denge, statik ya da dinamik olabilmektedir. Statik denge, kararlı ya da kararsız olabilir. Örneğin, bir sarkaç aşağıya doğru sarkıksa, konumu değiştirildiğinde başlangıç konumuna döner; bu kararlı bir dengedir. Sarkacın topu yukarıdaysa ve bırakıldıysa, bir daha başlangıç konumuna gelmeyecektir; burada kararsız bir denge vardır (Resim 4[34]). Bir tepenin üstünde duran top da kararsız denge örneği oluşturur.

Dinamik denge, rakip süreçlerin oluşturduğu etkiler birbirini nötrleştiriyorsa söz konusudur. Örneğin, ozon tabakasındaki O_3 konsantrasyonu, oluşumu ile yok oluşu arasındaki dinamik denge nedeniyle sabit kalmaktadır. Ozon tabakasındaki incelmeler, bu dinamik dengenin bozulmasını anlatır.[35] Yine sözgelimi bir göldeki balık popülasyonu ile su bitkilerinin oksijen üretimi arasında ekolojik bir dinamik denge vardır. Başka bir örnek: Canlılarda gözlenen homeostaz (dengeleşim) mekanizmaları, dinamik dengenin oluşmasını

[34] Bu illüstrasyon, http://www.scholarpedia.org/article/Equilibrium adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 20.02.2022

[35] Ian Marshall&Danah Zohar, **Kim Korkar Schrödinger'in Kedisinden: A'dan Z'ye Yeni Bilimin Kılavuzu**, Paradigma Yayıncılık, 4. Baskı, 2006, s. 164-5

sağlar. Örneğin, insanda vücut sıcaklığının belirli bir aralıkta tutulması, dinamik bir denge örneğidir. Toplumsal ölçekteyse dinamik dengenin varlığı açık bir konudur. Örneğin, devrimci durum, toplumsal sistemin kendini yeniden üreten/koruyan mekanizmalarıyla, dönüşüme zorlayan nedenlerin, süreçlerin arasındaki dinamik dengenin yitirildiği tarihsel kesitlerdir. Başka dinamik denge örnekleri verelim. Kutuplarda buzulların oluşumu ve erimesi süreçleri arasındaki karşıtlık bir dinamik denge oluşturur. Yerküre üzerindeki tuzlu ve tatlı suyun buharlaşması ile yağışlar yoluyla yerkabuğuna dönmesi süreçleri, yeryüzünde suyun var oluşunu dinamik dengede tutar. Bir yeşil yapraklı bitkinin fotosentez ile oksijenli solunum reaksiyonları/süreçleri, gündüzleri fotosentezin solunum için besin ve oksijen üretimi ile solunumun fotosentez için karbondioksit (CO_2) ve su (H_20) oluşturması, bunların yanı sıra doğal çevreden de H_20, $C0_2$ ve 0_2'nin alınıp verilmesiyle birlikte, dinamik bir dengeyi anlatır. Eğer bitkiyi karanlık bir ortama uzun süre bırakırsanız, dinamik dengenin bozulması, solunum süreçlerinin baskın gelerek, bitkinin solup, çürümesi gerçekleşir. Gaz ile doldurulan bir balon örneğinde, balon içerisindeki gazın basıncı arttıkça, bunu dengeleyen balon duvarındaki esneme kapasitesidir. Balonun şişirilme sürecindeki karşıt süreçler arasındaki dinamik denge, balon içi basıncın, duvarın esneme yeteneğiyle karşılanamadığı bir noktada bozulur ve balon patlar. Başka bir örneğe bakalım. Bir şehirdeki araç sayısındaki artış ile bunu dengeleyen altyapı yatırımları ile metro ve diğer toplu ulaştırma biçimlerinin yaygınlaştırılması arasındaki karşıtlık uyumlu birlik göstermeyip bozulmuşsa, trafik akışında uzun süreli tıkanıklıklarla kendini gösteren çelişki gelişmiş demektir. Bu örneklerde *dinamik dengenin bozulmasıyla karşıtların mücadelesi çelişki forumunu almaktadır*.

Eğilimi ise şu şekilde değerlendirebiliriz: Farklı süreçler bir sonucun oluşmasına doğru bir yöne sahipse, bir eğilimin varlığından bahsedilebilir. Örneğin, sudan karaya çıkış canlıların evriminde bir eğilimdir. Tekhücreliler, mantarlar, bitkiler, omurgasızlar ve omurgalılarda olduğu gibi birbirinden bağımsız bir şekilde gelişmiş ve birden çok olayda tekrarlanmış bir süreçtir.[36] Başka bir örnek, kapitalist üretim biçimindeki genel kar oranlarının düşme eğilimidir. Rastlantısal olayların (tesadüflerin) oluşturduğu düzensizlikler içerisinden geçen, dinamik yasaların belirli bir sonuç üretmesi yoluna da "eğilim" denebilir.[37]

2. Uzay-Zaman

Klasik mekanikte/Newton fiziğinde, zaman, gözlemcinin hareket durumundan bağımsız olarak evrenseldir; evrenin her yerinde aynıdır. Özel ve Genel Görelilik Teorisi'ne göre, zaman, uzayın üç boyutundan bağımsız olarak düşünülemez; gözlemcinin hareketine ve kütle çekimsel alanlara bağlıdır. Başka bir deyişle, zaman görelidir. Büyük kütleler, uzay-zamanda eğrilikler oluşturur ve etraflarında zamanın daha yavaş akmasına yol açar (kütle çekimsel zaman genişlemesi). Özel Görelilik Teorisi, ışık hızına oranla düşük hızlardaki hareketlerde, Newton mekaniği ile aynı sonuçları verir.

Özel Görelilik Teorisine göre:

- Uzay ve zaman, birbirlerinden ayrı olarak ele alınamaz; uzay-zaman bir bütündür.

---

[36] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sudan_karaya_ge%C3%A7i%C5%9F, Erişim tarihi: 10.02.2022

[37] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 176

- Cisimlerin uzay-zamandaki toplam hareketi sabittir. Bu nedenle uzayda daha hızlı hareket eden kütleli bir cisim, zamanda daha yavaş hareket etmek zorundadır.
- B gözlemcisi, A gözlemcisine göre sabit bir hızda gidiyorsa A gözlemcisine göre B gözlemcisi için zaman daha yavaş geçiyordur. Fakat B gözlemcisine göre kendisi için değil A gözlemcisi için zaman daha yavaş geçiyordur.
- Eş zamanlılık, gözlemciler arasında farklılık gösterebilir. Bir gözlemci için aynı anda gerçekleşen bir olay, başka bir gözlemci için aynı anda gerçekleşmeyebilir
- Belli bir gözlemciye göre sabit hızda giden cismin gittiği yön doğrultusunda boyu kısalır.
- Kütleli cisimleri ışık hızına çıkartmak için sonsuz momentum ve enerji gerektirdiğinden asla ışık hızına ulaşamazlar. Kütlesiz cisimler ise ışık hızında gitmek zorundadırlar.
- Bir cisme durağan haldeyken (bir hıza sahip değilken) enerji verirsek ışık hızının karesine bölünmüş hali kadar kütlesi artar ($E=mc^2$).[38]

Einstein şöyle demektedir: “Zaman ancak hareketle, cisim hareketle, hareket cisimle vardır. O halde; cisim, hareket ve zamandan birinin diğerine bir önceliği yoktur.”39 Uzay-zaman mutlak değil, maddeyle ve hareketiyle ilişkilidir.

3. İlişki (relation) ve etkileşim (interaction)

---

[38] https://evrimagaci.org/ozel-gorelilik-teorisi-nedir-einstein-isik-hizinin-dogasini-aciklamayi-calisirken-evreni-nasil-cozdu-4556, Erişim tarihi: 16.02.2022

[39] https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zel_g%C3%B6relilik, Erişim tarihi: 16.02.2022

İlişki, nesnelerin ve süreçlerin arasındaki zamansal-mekânsal bağlardır, bağlantılardır. Varlığın özellikleri ve nitelikleri[40], diğer varlıklarla kurulan ilişkilerde ortaya çıkar. İlişkilere örnekler verelim: Mıknatısların manyetik alanları reel olarak vardır, fakat metallerle ilişkilerinde görünür hale gelir. Bir atomun nitelikleri, çekirdekteki parçacıklar ve elektronları arasındaki ilişkilerden oluşur. Canlılardaki organlar, barındırdıkları dokular ve hücreler arasındaki ilişkiler, diğer sistemlerle olan ilişkileri içerisinde işlevlere sahiptir. Hücrelerin organelleri arasındaki ilişkiler, onun bütünlüğünü oluşturur. Güneş sistemindeki öğeler arasındaki kütle çekimsel ilişkiler ve hareketleri, yine bir bütünlük oluşturur. Toplumsal ölçekte, insanlar arasındaki ilişkiler ve insanların doğayla kurduğu ilişkilerse, herkesçe bilinir. Yine örneğin, üretim, coğrafyayla ilişkilidir; "toplumsal üretimin seviyesi ve gelişim eğilimleri toprağın verimliliğine, doğal kaynaklara (su dâhil), iklim koşullarına ve başka şeylere bağlıdır."[41]

Maddenin organizasyon düzeylerine göre ilişki biçimleri farklılaşır. Mekanik ilişkiler, fiziksel ilişkiler, kimyasal ilişkiler, organizmalardaki içsel ilişkiler, türler dâhilindeki/arasındaki ilişkiler ve türlerin çevreleriyle olan ilişkileri, toplumsal katmanda ise insanlar arası ilişkiler, sınıflar arası ilişkiler gibi. Zihin/bilinç, sinir sisteminin doğal veya toplumsal çevreyle olan ilişkilerini anlatır. Öte yandan, dışsal ile içsel, doğrudan ile dolaylı, işlevsel ile genetik (kalıtsal), uzamsal ile zamansal, yasayla yönetilen ile rastlantısal, neden ile sonuç vb. ilişki

[40] Hegel, "özellik" ile "niteliği" ayırt eder. Özellikler, nesnelerin/belirli varlıkların değişebilir yanını, "nitelikler" ise ortadan kalktıklarında, nesnelerin de var olamayacağı yanını anlatır. Bkz; G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 216

[41] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 132

biçimleri vardır.[42] İlişkiler sürekli ya da geçici olabileceği gibi, tek yönlü, çift yönlü ya da çok yönlü olabilmektedir.[43]

Bu noktada, ilişki (relation) ile göreli (relative) kavramlarının farklı olduğu görülmelidir. Görelilik, bazı kavramların karşılıklı bağlılığını anlatır. Başka bir deyişle, görelilikte, bir kavram diğeri ile birlikte düşünülür. Örneğin, iki misli-yarım, büyük-küçük, sevgi-nefret, iyi-kötü de olduğu gibi. Aristoteles, görelik (Yunanca "pros ti") kavramını bir kategori olarak öne sürer.[44] Örneğin, baba-oğul ya da kuzey-güney birbirlerine görelidir fakat aralarında ilişki de vardır.

Nesnelerin ve süreçlerin birbirleri üzerinde karşılıklı etkilerine, etkileşim denir. İlişkiler, etkileşimler yoluyla kurulur. Örneğin fizikte kütle çekimi, elektromanyetizma, zayıf ve kuvvetli etkileşim olmak üzere dört etkileşim türü bilinmektedir. Etkileşimler de yine, moleküler etkileşimler, hücresel etkileşimler, organizmadaki etkileşimler, türler içindeki ve arasındaki etkileşimlerle, canlıların çevreyle olan etkileşimleri, psikolojik etkileşimler vb. şeklinde sınıflandırılabilir.

Karşıtlık ve çelişki dışarıda bırakılırsa, etkileri açısından bakıldığında, çeşitli öğeler arasındaki *etkileşim türleri* şunlardır:

a. Aditif/sumatif etkileşim (additive interaction): İki ya da daha fazla öğenin/etkenin birlikte etkin olduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamı kadar bir sonuç üretmeleridir. Örneğin bir kayanın rüzgârın ve akarsuların etkisiyle aşındırılması sürecinde, aditif bir etkileşim bulunur.

---

[42] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 143

[43] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 143

[44] Aristoteles, **Kategoriler**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2002, s. 11

b. Güçlendirme (potentiation): Bir etkenin işlevinin, o işleve yol açmayan başka bir öğe tarafından güçlendirilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin, dere yatağındaki taşların yüzyıllar boyunca köşe-kenarlarının aşınıp pürüzsüzleşmesi sürecinde, derenin debisini/akan su hacmini artıran yağışlar, aşındırma sürecini güçlendirici etkiye sahiptir.

c. Sinerjistik etkileşim (sinergistic interaction): Synergy (İng.) terimi, Yunanca “sinergos” kelimesinden köken alır ve anlamı “birlikte çalışmak/etkimek”tir. İki etken kombine etkinlikte bulunduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamından daha büyük, daha güçlü bir sonuç oluşur. Bir örnek verelim: İnsanlar üretim sürecinde ayrı ayrı olarak değil, iş birliği/iş bölümü yaparak çalışırlar; bu durumda üretkenliklerinin tümü, tekil üretkenliklerinin aritmetik toplamından daha fazladır. Başka bir deyişle iş birliği/iş bölümü, sinerjistik etki yaratır.

d. Stimülasyon ve inhibisyon: İnhibisyon, bastırma/ezme, baskılama, durdurma ya da frenleme, etkisini sınırlama anlamlarına gelir. Stimülasyon, inhibisyonun tersidir. Örneğin, sivrisineklerin üremelerine uygun nem ve sıcaklığa sahip yerlerin artışı, sivrisinek sayılarının artışında stimüle edicidir. Tersine, sivrisineklerin sayılarını azaltan avcıların sayısındaki artış, sivrisineklerin var oluşu için inhibe edici olarak kavranabilir.

e. Antagonizm (karşıtlık) ve çelişki: Karşıtlık kavramıyla, zıt anlamlı kavram çiftleri kastedilmemektedir. Bir sürecin karşıt ve birbirlerini bütünleyen yönlerinin, farklı süreçlerin karşıt eğilimlerinin etkileşimleri, dinamik aktörlerin ya da kuvvetlerin karşıtlık içerisinde bütünlük oluşturması anlatılmaktadır. Her karşıt süreç ya da süreçlerin yönleri, çelişki oluşturmaz. Karşıtların etkileşimine ve çelişki yoluyla gelişime ileride daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

f. Negatif geri-besleme (negative feed back): Bir ara ya da nihai sonuç, işleyiş üzerinde geri bildirimde bulunup, kararlı durumun, dinamik dengenin ya da homoestaz'ın[45] oluşmasını sağlar. Örneğin, kapitalist pazardaki fiyat dalgalanmaları, negatif geri bildirim yoluyla dengelenir. Avcı-av etkileşiminde, bunların popülasyonlarının büyüklükleri negatif geri bildirim yoluyla dengeye çekilir (Resim 5[46]). Örneğin, alabalık-turna balığı arasında, kar baykuşu-kutup yaban tavşanı arasında, negatif geri bildirim türünde bir etkileşim vardır.

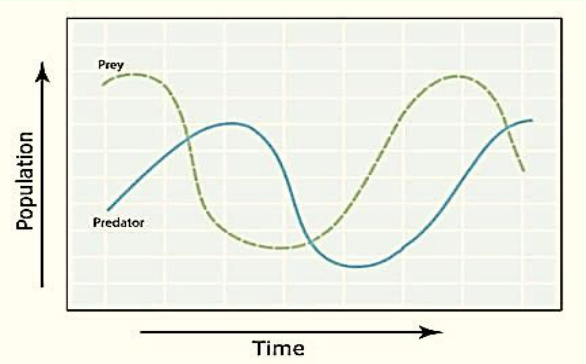

Resim 5: Avcı-av etkileşiminde, popülasyonların zaman içerisindeki değişimini gösteren Lotka-Volterra modelinin grafik gösterimi. Avcılar, avlarının sayısını azaltırlar ve böylelikle besin kaynakları azaldığından, kendilerinin sayısı azalmaya başlar; bu durum ise avlar üzerindeki

[45] Homeostaz (dengeleşim), "(…) fizyolojide, ekolojide, klimatolojide, iktisatta ve herhangi bir kalıcılık gösteren tüm sistemlerde gözlenen kendi kendini düzenlemedir. Dengeleşim, pozitif ve negatif geribildirim devrelerinin etkinlikleri yoluyla meydana gelir." Bkz; Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **Yeni Yüzyılda Diyalektik**, Yordam Kitap, 2011 içinde, Richard Levins, *Diyalektik ve Sistem Kuramı*, s. 67

[46] https://www.nature.com/scitable/knowledge/library/dynamics-of-predation-13229468/#:~:text=As%20predator%20populations%20increase%2C%20they,the%20size%20of%20prey%20populations., Erişim tarihi: 20.02.0222

avcıların oluşturduğu baskıyı azaltıp, yeniden sayıca artmalarına yol açar.

g. Pozitif geri-besleme (positive feed back): İşleyişin sonunda oluşan sonuç, mevcut süreci güçlendirir. Amplifikasyon oluşur. Kısır döngü (fasit daire, vicious cycle), pozitif geri bildirimlerin ölçüsüz şekilde artarak olumsuz sonuçlar doğurduğunda, bunlara verilen isimdir.[47] Pozitif geri bildirim, açık sistemlerde yeni düzenlerin ortaya çıktığı mekanizmadır. Örneğin özel bir çevrede yeni bir bitki ya da hayvan melezi, rakiplerine karşı küçük bir avantaja sahipse, pozitif geri bildirim mekanizmasıyla birkaç nesil sonra bulunduğu bölgeye hâkim olabilir.[48]

4. Gelişim, Eşitsiz Gelişim, İlerleme

19. yy.'dan bu yana bilimsel ilerlemeler sayesinde örneğin evrenin, dünyanın ve canlıların gelişimini, kozmolojide, jeolojide ve biyolojide inceliyoruz. Öyleyse, nedir gelişim?..

"Gelişim, maddi ve ideal nesnelerin yeni niteliklerinin ortaya çıkışıyla sonuçlanan, geri döndürülemez, kesinlikle yönelmiş ve yasayla yönetilen değişimidir." [49] Gelişim, geri döndürülemezdir çünkü zaman içerisinde meydana gelir; bir sistemin döngüsel işleyişini anlatmaz. Organizmaların büyümesinde olduğu gibi, gelişimde, önceden geçilmiş durumlara geri dönüş imkânsızdır. Aynı nitelikteki değişikliklerin birikmesiyle, gelişim bir yön kazanır. Yasayla yönetilen değişimse, rastlantısal olayların oluşmasını dışlamadan, zorunlu olay ve süreçlerin, gelişimde

[47] Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **a.g.e.** içinde, Richard Levins, *Diyalektik ve Sistem Kuramı*, s. 67

[48] Ian Marshall&Danah Zohar, **a.g.e**, s. 222-4

[49] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 146

bulunduğunu anlatır. Yeni nitelikler, nesnelerin niteliksel ve niceliksel özelliklerinde, bir sistemin öğeleri arasındaki ilişkilerde, nesnelerin işlevleri veya davranışında, varlıklar arasındaki etkileşim türlerinde ya da bütün bunların hepsinde ortaya çıkabilir.[50]

Vurgulayacak olursak, gelişimin dört temel niteliği şunlardır:

- Yeni niteliklerin ortaya çıkması
- Geri dönülmezlik
- Bir yöne/eğilime sahip olma
- İçerdiği değişimlerin yasalara uyması

Güneş'in oluşumunu ve gelişimini örnek olarak irdeleyelim. Güneş'in "doğumu", hidrojen moleküler bulutun hızla kendi içine çökmesi sonucudur. Gelişiminin daha sonraki bir döneminde çekirdekte oluşan nükleer füzyon reaksiyonları hidrojeni helyuma dönüştürür. Böylece Güneş'in çekirdeğinde madde enerjiye çevrilir. Hidrojen atomlarının helyum atomlarına dönüşmesi, yeni bir niteliğin, geriye dönülmez şekilde ortaya çıktığını gösterir. Bu dönüşüm fizik yasalarına tabidir. Güneş süpernova olarak patlayacak kadar fazla kütleye sahip değildir. Bunun yerine 5-6 milyar yıl içinde kırmızı dev aşamasına girecektir. Bu, gelişimindeki bir eğilim ya da yöndür. Çekirdekte bulunan hidrojen yakıtı tükendikçe dış katmanları genişleyecek, çekirdeği büzüşerek ısınacaktır. Çekirdek sıcaklığı bir noktaya ulaştığında helyum füzyonu tetiklenecek ve karbon ile oksijen üretecektir. Böylelikle yüzeyinden kütle kaybetmeye başlayacaktır. Yine yeni nitelikler, geri dönülmez şekilde ortaya çıkmakta ve belirli yasalar uyarınca bu değişimler oluşmaktadır. Kırmızı dev aşamasından sonra geride kalan tek cisim, aşırı derecede

[50] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 146-7

sıcak olan yıldız çekirdeğidir. Bu çekirdek milyarlarca yıl boyunca yavaşça soğuyup beyaz cüceye dönüşecektir.

“Eğer yeni nitelik bazı açılardan eskisine göre üstünse, gelişimin ilerleyen eğilimine sahibizdir, ancak daha aşağı ise, gerileyen bir eğilime sahip oluruz (…) Gerileme, tam da ilerleme gibi, geri döndürülemeyen bir süreçtir.”[51] Örnekler üzerinden “gelişimi” inceleyelim… Canlıların evrimi, ilerleyen gelişimsel süreçler içerir. Çünkü her yeni evre, daha önceki evrelerin zemini üzerinde yükselir. Canlıların evriminde genel gelişme yönü, ilerleyen bir seyirdedir. Ancak, “geri evrim” süreçleri de vardır. Bir canlının bütün özellikleri bakımından değil de spesifik bir ya da birkaç özelliği bakımından, atalardan torunlara evrimleştiğini bildiğimiz bazı özelliklerin, tekrar atasal formlara ya da benzerlerine evrimleşmesi gözlenmektedir. Buna tersine evrim (devolution) denir. Tipik bir tersine evrim örneği şudur; kurbağaların neredeyse tamamı milyonlarca yıllık evrim süreçlerinde üst çenelerindeki dişleri yitirmiştir; ancak günümüzde yeni görülen kurbağa türlerinde, bu atasal dişlerin yeniden evrimleştiği görülmektedir.[52] Kozmolojiye bakalım… Küçük ve büyük kütleli yıldızlar oluşurlar, ilerleyen bir gelişimleri vardır ve gerileyen gelişimle sonlarına ulaşırlar (bkz; resim 6).

---

[51] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 147

[52] https://evrimagaci.org/geri-evrim-tersine-evrim-devolusyon-evrimsel-surecin-atasal-formlara-udonusu-4489, Erişim tarihi: 12.02.2022

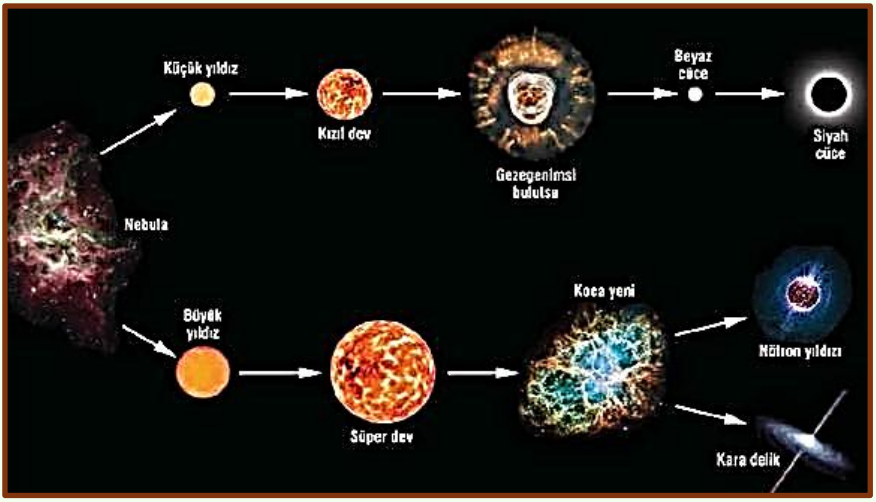

Resim 6: Yıldızların oluşumu ve gelişimi[53]

Toplumların gelişimindeyse, yeni üretici güçlerin filizlenmesi ve aralarında kurulan yeni üretim ilişkilerinin ilerleyen gelişimiyle kuruluş-yükseliş dönemlerini, bu üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimine ayak bağı olduğu gerileyen gelişim süreçlerinin yaşandığı gerileme-çözülüş dönemlerinin izlediğini biliyoruz.

Şimdi de "eşitsiz gelişim" olgusuna bakalım. *Eşitsiz ve bileşik gelişim*, kanımızca bir bilimsel "yasa" değil, evrende, doğada, toplumda ve örneğin ideolojiler dünyasında görülen bir örüntüdür.

Gelişim örüntüsündeki "eşitsizlik", süreçlerdeki farklı tempolarda gelişimi, yani ilerleyiş hızını anlatır. Kimi unsurların hızlıca, kısa zaman kesitlerinde belirgin değişimler geçirmesini, buna karşın bazı diğer unsurların yavaş ve tedrici ilerlemelerle gelişimi anlamına gelir. Eşitsiz gelişim

[53] https://www.fizik.net.tr/site/yildizlarin-yasam-dongusu/ Erişim tarihi: 12.02.2022

olgusunda, sıçramalar ve kaplumbağa hızında değişimler bir arada yaşanmaktadır.

Bu örüntünün “bileşik” kısmıysa, eski ve yeninin, ilkel ile daha gelişkin olanın, geri olan ile ileride olanın bir arada ve aynı zaman diliminde görülmesini vurgular.

Evrende farklı tempolarda gelişime sahip olan galaksiler, yıldızlar ve gezegenler bulunmaktadır. Gelişiminin farklı dönemlerinde yıldızlara, gezegenlere ve galaksilere sahip olan evrenimiz, ileri ile geri oluşumları bir arada barındırmaktadır.

Eşitsiz gelişim, canlıların evriminde de görülür.

Sıçramalı Evrim Teorisi (Kesintili Denge Teorisi olarak da bilinir), şu gözleme dayanır: Fosil kayıtlarındaki boşluklar, bir soyun evriminin farklı hızlarda ilerleyebileceğini gösterir. Bu teoriye göre, türleşme, milyonlarca yıl yerine binlerce yıl içinde nispeten hızlı bir şekilde gerçekleşir.[54] Niles Eldredge ve Stephen Jay Gould tarafından 1972'de ileri sürülen bu teori, türlerin uzun zaman dilimleri boyunca doğal seçilim etkisi altında aslında oldukça az değişime uğradığını; ancak asıl evrimsel değişimlerin, ciddi çevresel değişimlerin olduğu zamanlarda, belli popülasyonlarda, göreceli olarak hızlı bir şekilde, kısa bir zaman aralığında meydana geldiğini ileri sürer.[55] Kesintili Denge Teorisi günümüzde daha geniş bir çerçevenin bir bileşeni olarak görülmektedir. Evrimsel süreçler, çevre şartlarına ve türün genetik havuzuna bağlı olarak farklı mod ve tempolarda (hız ve biçimlerde)

---

[54] https://evrimagaci.org/stephen-jay-gould-degerli-bir-paleontolog-ve-evrimsel-biyologun-hayati-9958, Erişim tarihi: 12.02.2022

[55] https://evrimagaci.org/kesintili-denge-teorisi-6002, Erişim tarihi: 12.02.2022

yaşanabilmektedir. Belli şartlar altında evrim çok daha hızlı yaşanabilirken, belli koşullar sağlandığında çok uzun denge dönemleri görülebilir.[56]

Türleşmeyi açıklamak üzere "filogenetik tedricilik" ile "sıçramalı evrim" modelleri, evrim teorisinde yerleri olan iki yaklaşımdır. "Filogenetik tedricilik", birçok canlı türleşmesi yavaş ve tedrici olarak gerçekleşir anlayışındayken, "sıçramalı evrim" modeli, nadir de olsa görece kısa zaman kesitlerinde hızlı evrimleşmenin olduğunu, bu dönemlerde bir türün farklı iki türe evrimleştiğini, daha sonrasındaysa değişimin çok olmadığı bir "staz" döneminin yaşandığını öne sürer. Bunlardan ayrı olarak "değişken hızlı evrim" modeline göreyse, farklı canlı türleri farklı tempolarda evrimleşmektedir. Bu konudaki tartışmalar bitmemiş olsa da canlıların evrimsel süreçlerinde eşitsiz ve bileşik gelişimin olduğunu öne sürebiliriz. Yani bir yandan canlıların evrimleşme tempoları farklılıklar gösterirken, bir yandan da geri ve ileri formların bir arada ve etkileşim içerisinde var olduklarını söyleyebiliyoruz.

İnsanlık tarihi de eşitsiz ve bileşik gelişmiştir. Farklı gelişim evreleri bölgeden bölgeye, imparatorluklarda, ülkelerde, kentlerle kırsal bölgeler arasında aynı zaman kesitinde görülmüş, gelişim hızları arasında farklılıklar hep olmuştur.

İnsanlık tarihindeki eşitsiz gelişimi, kapitalizm dönemiyle sınırlamamak gerekir. Çulhaoğlu pre-kapitalist dönemler ile kapitalizmdeki eşitsiz gelişimin farkını şu şekilde değerlendirmektedir:

> "Çok genel olarak eşitsiz gelişme olgusundan, kapitalizmi önceleyen tarihsel dönemler için de söz

[56] https://evrimagaci.org/stephen-jay-gould-degerli-bir-paleontolog-ve-evrimsel-biyologun-hayati-9958, Erişim tarihi: 12.02.2022

> edilebilir. Ancak, bu dönemlere özgü eşitsiz gelişme savaş, kıtlık, göç, salgın hastalıklar ve benzeri olgulardan kaynaklanır. Oysa kapitalizmle birlikte gündeme gelen eşitsiz gelişme, doğrudan doğruya, belirli bir üretim tarzına özgü, süreklilik taşıyan, açıklanabilir, kimi durumlarda da öngörülebilir süreçlere bağlıdır. Dolayısıyla, yalnızca kapitalizmin egemen olduğu dönemdeki eşitsiz gelişme olgusunun yasallıkları ortaya konulabilir."[57]

Toplumsal tarihin fikirler boyutundaysa, eşitsiz ve bileşik gelişim örüntüsü hemen herkesin gözüne çarpacak kadar belirgindir. En son bilimsel bilgilerin üretildiği ve kullanıldığı, fakat en ilkel ve tarihsel olarak geri düşüncelerin, inançların da benimsendiği bir dünyada yaşıyoruz. Üstelik bu saptama tüm tarih boyunca geçerlidir. Bazı inançlarda çok yavaş ve tedrici bir değişim yaşanırken, bilimsel atılımların ve devrimci siyasal görüşlerin görece daha kısa tarihsel dönemlere sıkıştığını biliyoruz.

Şimdi, konuyu devrim teorisi bağlamında değerlendirelim. Bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmişlik düzeyi, eş deyişle görece gelişmemiş ya da görece ileri olması, o ülkede sosyalizme geçişin somut bir olanak olmasını etkilemez. Bunun nedeni, bir ülkede sosyalist devrime önderlik edecek siyasal çizginin ve örgütün, eşitsiz gelişimin bir sonucu olarak görece geri toplumsal ilişkiler içerisinde dahi oluşabilmesidir. Zayıf halka ülkelerde, proleterleşme süreçleri görece gelişmemiş de olsa, sömürülen üreticilerin/emekçilerin kapitalist toplumsal ilişkilerin olgunlaşmasını beklemeden,

---

[57] Metin Çulhaoğlu, *Eşitsiz Gelişme: Bir Tartışma Çerçevesi*, **Gelenek**, sayı: 84, Mayıs 2005 https://gelenek.org/esitsiz-gelisme-bir-tartisma-cercevesi/

kendi iktidarları için sosyalist devrime yönelmeleri mümkündür. Dünya emperyalist-kapitalist sistemi içerisinde bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkiler yaygınlaşıp oturmuşluk kazanmadan da yöneten sınıf ile sömürülen/yönetilen diğer sınıflar arası karşıtlıklar çelişki formunu alabilir ve mevcut iktidar zayıflayıp çatırdayabilir. İşte o zaman, sosyalist bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli koşullar oluşmuş demektir.

İlerleme, varlıkların gelişiminde farklılaşmanın, karmaşıklığın ve organizasyonun artışıdır. İlerleme, birçok patikadan gerçekleşir. Sistemlerin içerisindeki ve aralarındaki ilişkilerin zaman içerisinde artan karmaşıklığı, ilerlemenin bir ölçütüdür. Varlıkların organizasyonundaki gelişim, giderek artan oranda hızlanır. Bu da ilerlemenin diğer bir ölçütüdür.[58] Burada gelişimin genel yönü olan ilerlemeyi, evrenin gelişimindeki kozmolojik dönemlerle örneklemek yararlı olacaktır:

*13,5 milyar Büyük patlama ile maddenin evriminin başlaması: Big Bang

*Büyük patlamadan 10-35 saniye sonra atom altı parçacıkları; kuarkların oluşması

*Büyük patlamadan 1 saniye sonra Gama ışınları

*Büyük patlamadan 3 dakika sonra genişleyen evrenin yarıçapı 40 ışık yılı noktaya ulaşması

*Büyük patlamadan 100 bin yıl sonra maddenin görünmesi

*Büyük patlamadan 3 milyon yıl sonra ilk elementler Helyum ve Hidrojen'in ortaya çıkması

[58] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 240-1

*5 milyar yıl önce, Güneş'in oluşması[59]

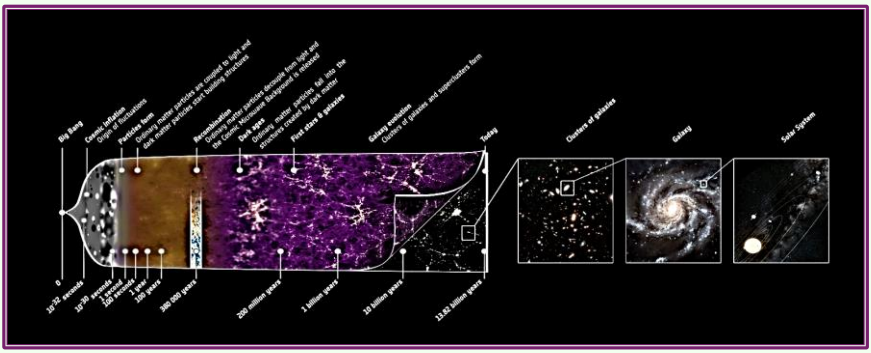

Resim 7: Evrenin Tarihi[60]

Öte yandan, "gelişimin sarmal biçimi" (Engels) kavramlaştırmasının kendisi değil, ama ona büyük önem atfedilmesi sorunludur. Lenin şöyle yazıyor: "Zaten geçmiş olan aşamaları adeta yineleyen, ama onları farklı bir yoldan daha yüksek bir temel üzerinde yineleyen ("yadsımanın yadsınması") bir gelişme, düz bir çizgi boyunca değil de deyim yerindeyse sarmal bir yolda olan bir gelişme (…)"[61] Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, gelişimin bir çember misali döngüsel olmadığını, düz bir çizgi boyunca da ilerlemediğini anlatmak için, "sarmal"a benzetilmesidir. Örneğin farklı üretim tarzlarının kuruluşu-yükselişi ve gelişmesi-çözülüşü şeklinde birbiri ardı sıra gelen yineleyişler, bir sarmala benzetilebilir. Fakat bu bir *benzetmedir* ve bir

59 https://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnyan%C4%B1n_evrimi_kuram%C4%B1, Erişim tarihi: 12.02.2022

60 https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Images/2013/03/Planck_history_of_Universe , Erişim tarihi: 26.03.2022

61 Vladimir İlyiç Lenin, **Felsefe Defterleri**, çev. Eylem Can, Yordam Kitap, İstanbul, 1. Baskı, 2018, s. 128.

gelişim yasası olarak görülmemelidir. Dolayısıyla şu satırlar bir mutlaklaştırma yapılmadan, benzetme yapıldığı dikkate alınarak okunmalıdır: “Tarih, dışarıya ve yukarıya doğru genişleyen bir sarmalın bir dizi dönüşüdür. Sonra gelen hiçbir gelişim çevrimi öncekini tekrar etmez, o yeni ve daha üst bir düzeydir.”[62]

“Yadsımanın yadsınması” ilkesinin ise, Hegel’in akıl yürütme yolundaki temel ilke olduğu, bunun nesnel gerçekliğe transferinin uygun olmadığını daha önce vurgulamıştık. Bu noktada, Brosius'un, ilkel toplum ---> sınıflı toplumlar ---> komünizm şeklindeki şemanın yanı sıra, “üreticilerin üretim araçlarını kullanım hakkının olup olmaması” kriterini temel alarak oluşturduğu ilk sınıflı toplumlar ---> köleci toplum —-> feodalizm ile köleci toplum ---> feodalizm ---> kapitalizm şemalarını [63] , "yadsımanın yadsınması" ilkesiyle açıklamasının sağlıklı olmadığını da belirtelim.

5. Nedensellik, Zorunluluk ve Rastlantı (=tesadüf), Belirlenim, Yasa, Refleksivite

Nedensellik, fenomenler arasındaki bir ilişki türüdür. Uzay-zamansal ilişkiler, işlevsel bağımlılıklar, simetri ilişkisi gibi ilişkiler, neden-sonuç (neden-etki) ilişkilerine sahip değildir.[64] Nedensellik, bir fenomenin (neden) belirli koşullar altında başka bir fenomene (sonuç/etki) yol açmasıdır. Nedensellik süreci, zaman içerisinde asimetriktir; neden ile sonuç (etki) yer değiştirebilirse de zamansal asimetrik ilişki değişmez. [65]

---

[62] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 240

[63] Bernhard Brosius, **a.g.e.**, s. 30-41

[64] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 156

[65] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 158-9

Nedenselliğin olmadığı bir gerçeklik olsaydı, yaşamsal pratiklerimiz ve bilimsel açıklama yapmak imkânsız olurdu.

Nedensellik, evrenseldir. Her olayın ve sürecin nedenleri vardır. Mantıksal bir antinomi (çatışkı) oluşturan bir örnek verelim. İnsanların göbek çukurunun var olmasının nedeni, anne karnında plasenta (halk arasında "eş") ile fetüsün (cenin) arasında uzanan göbek kordonunun olmasıdır. Bu nedenle, orta çağda Hıristiyan din adamları, Âdem ile Havva'nın göbek çukurunun olup olmadığı ve nasıl resmedileceği konusunda tartışmışlardır. Âdem ve Havva'nın anne-babası olmadığından, Tanrı onları neden göbek çukurlu yaratsındı ki?.. Fakat göbek çukurlu olma özelliği genetik olarak belirlendiğinden, Âdem ve Havva'nın göbek çukuru yoksa gelecek nesillerin de göbek çukuru olamazdı… Evet, nedensel bağlantılar zinciri bir başlangıca ya da sona sahip değildir.

Bir sonucun birden fazla nedeni ve oluşturucu nedensel mekanizması olabilir. Doğada ve toplumdaki olayların çoğunda, birden çok oluşturucu mekanizmanın birleşik etkisiyle bir olay ardından gelen diğer bir olayın meydana gelmesine neden olur. Yani doğada ve toplumda meydana gelen olayların çoğu "konjonktürler" olarak ortaya çıkar.[66]

Nedenlerden bazıları rastlantısaldır. Rastlantılar, bir olayın oluşumunda, bir sürecin ilerleyişinde, zincirleme etkileşimlerin *dışından* gelerek olayın oluşumuna ve sürece katılan nedenlere denir. Rastlantı olan nedenlerin oluşumununsa, kendi "mantığı", yani saptanabilir bir nedensel etkileşim zinciri mevcuttur. Zorunluluk, neden-sonuç

[66] Roy Bhaskar, **Gerçekçi Bilim Teorisi**, Akılçelen Kitaplar, 2018, s. 202-3

ilişkisinde bir ya da birkaç oluşturucu mekanizmanın, eş deyişle yasaların varlığını anlatır. Uygun koşullarda aynı nedenler, aynı sonuçları zorunlulukla üretir.

Farklı nedenlerin, özdeş sonuçlar üretmesi ve bir ve aynı nedenin farklı koşullarda farklı sonuçlar üretmesi mümkündür. Koşullar, doğrudan neden değildir, fakat nedenlerin sonuçlar üretmesine katkıda bulunur.[67]

Bir örnek verelim: İşine gitmek için A yolunda yürüyen X kişisinin başına, B apartmanının önünden geçerken, çatıdan düşen bir kiremit çarpıp, kafatası içerisinde kanamaya yol açarak bir süre sonra onu öldürsün. Burada çatıdan kiremitin düşmesinin oluşturucu mekanizmaları olarak diğer kiremitlerle olan ilişkisinde rüzgârların, yağmurların vb. etkisiyle oluşan gevşeme yer alır. Bir kiremitin düşeceği zorunludur, fakat hangi kiremitin düşeceği ve ne zaman düşeceği rastlantısaldır. Düşüp, X kişisinin başına isabet etmesi sürecinde, yer çekimi, rüzgârın savurma kuvveti gibi oluşturucu mekanizmaların bileşkesi rol oynar. Yani yine neden-etki ilişkisi zorunlu niteliktedir, fakat o sırada X kişisinin B apartmanı önünde olması ve çarpma olayı rastlantısaldır. X kişisinin A yolundaki B apartmanı önünden geçişinde, kişinin işine varmak için seçtiği en kısa yol olduğundan, bu güzergâhtan gitmeye niyetlenmesi bir neden olarak iş başındadır. Kiremitin çatıdan düşmesi süreciyle, X kişisinin B apartmanı önünden geçmesi sürecinin çakışması, rastlantısaldır. Bu iki sürecin/olaylar dizisinin zamanda çakışmasının oluşturucu mekanizması yoktur, aralarında zorunluluk bulunmaz. Çabucak tıbbi yardıma ulaşamama koşulu varsa, kiremitin X kişisinin başına çarpması sonucu oluşan kafa içi kanamanın ölüme neden olması

[67] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 160

gerçekleşecektir. Rastlantısal olarak X kişisi kask takmışsa, bu neden zorunlu olarak, yani koruma sağlayıcı mekanizmayla, kafa içi kanamayı oluşturmayacaktır.

Başka örnekler verelim: Yoldan geçen bir yayaya, bir arabanın çarpması sonucu o kişinin ölmesi belirli koşullar altında zorunludur, fakat arabayla yayanın çarpışması olayı rastlantısaldır. Toprağın verimli olduğu bir yerdeki bir tohumun yeşerip bitki olması zorunluluktur, fakat tohumun o verimli toprak parçasına ekilmiş olması rastlantısaldır.[68]

Evrim, ne tamamen kör bir rastlantının ürünüdür ne de önceden belirlenmiş bir zorunluluğun sonucudur. Genetik değişimlerin kökenindeki kestirilemezlik (rastlantı) ile organizmanın yapısından, tarihinden ve çevreden kaynaklanan kısıtlamalar ve yönelimler (zorunluluk/yönlenebilirlik) arasında sürekli bir etkileşim vardır.[69]

Öte yandan, neden-sonuç ilişkileri makro-kozmosta, dinamik (tek-değerli) ve olasılıksal olarak sınıflandırılabilir. Kuantum mekaniği yasalarıysa, atom altı ölçekte geçerli olup, özsel/içsel olarak olasılıksaldır. Mikro-kozmosun süreçleri için tek-değerli öngörülerde bulunmak olanaksızdır. Başka bir deyişle gerçekliğin bu katmanında süreçlerin olasılıksal bir doğası vardır. Ancak bu durum, mutlak bir belirlenmezliği (indeterminizm) anlatmaz. [70] Gerçekliğin mikro-kozmos

---

[68] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 148-9

[69] Charles Devillers ve Henri Tintant, **Evrim Kuramı Üzerine Sorular**, İletişim Yayınları, 2009

[70] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 160, 163. Bu noktada Einstein, Louis de Broglie ve David Bohm gibi bilim insanlarının, nedenselliğin mikro-kozmosta da geçerli olduğunu, araştırma/incelemedeki yetersizliğin

katmanında “olasılıksal determinizm” geçerlidir.[71] Tarihte kritik bir dönemde önemli bir rol oynayan bir bireyin görülmesi de olasılıksaldır.[72]

Bir nihai ya da ara sonucun, nedeniyle olan etkileşimine geri besleme (feedback, dönüt) denir ve organizmalarda, toplumda, açık sistemlerde görülür. Daha önce belirttiğimiz gibi, pozitif ve negatif geri besleme türleri vardır. Negatif ve pozitif geri besleme türündeki etkileşimler, sistemlerin kararlılığını sağlar.

Yasalar, gerçeklikteki genel ve zorunlu, tekrarlanan, istikrarlı bağlantılardır.[73] “Bir yasa (…) görüngüler arasındaki zorunlu, kararlı, düzenli ve gerekli türden bir bağlantıdır.”[74] Yasalar, önermeler olarak formüle edilirlerse de gerçeklikte objektif olarak vardır. Bhaskar’ın Eleştirel Gerçekçi teorisine göre, nedensel yasalar, gerçeklikteki “yaratıcı mekanizmalar”ı ve “eğilimler”i anlatır; görüngüler arasındaki düzenlilikler,

---

olasılıksallığı getirdiğini düşündükleri bilinmektedir. Einstein'in ünlü sözü "Tanrı zar atmaz" bunu anlatmaktadır.

[71] “Bir kuantum sistemindeki herhangi bir parçacığın konumunu ve momentumunu iyi bir biçimde belirleyemesek de konumunun ve momentumunun bir ölçümünün belirli bir aralıktaki olasılığını belirleyebiliriz (dalga paketini tekli frekans bileşenlerine ayırarak) ve Schrödinger denkleminin çözümü bize bu olasılıkların, bir başlangıç koşulunda bilindiği takdirde sonraki zamanlar için de hesaplanabileceklerini söyler. Bu aslında bir determinizm olduğu anlamına gelir, fakat kesin değerlerin determinizminin aksine (klasik mekanikte olduğu gibi), sadece pozisyonun ve momentumun olasılık dağılımlarının determinizmidir.” Bkz; Douglas Ross, **Olasılıksal determinizm**, Çeviri: Efe Niğdelioğlu, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/search?q=OLas%C4%B1l%C4%B1ksal+determinizm, Erişim tarihi: 25.05.2025

[72] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 161

[73] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 151

[74] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 173

yasalarla özdeşleştirilemez, bunlar yasaların varlığının belirtileri olarak anlaşılmalıdır.[75] Bilimsel faaliyetlerle, yasalar keşfedilir. Gerçeklikteki ilişkilerin düzenliliği ve zorunluluğu, yasalarda yansıtılır. Gerçeklikte bir nedensel yasanın aktif işlerliği sayesinde, bir olay, diğer bir olayın oluşumuna yol açar. Yasalar, göreceli de olsa öngörülebilirliği sağlarlar. Yasalar, "yapısal yasalar", "işlevsel yasalar", "gelişme yasaları" şeklinde içeriklerine göre[76]; "genel" ve "özel" yasalar olarak kapsadıkları gerçeklik alanının ölçeğine göre sınıflandırılabilirler.[77]

Neden-sonuç arasındaki zorunluluğun dinamik ve istatiksel-olasılıksal biçimleri, yasaların da dinamik ve istatiksel/olasılıksal biçimde sınıflandırılmasını getirir. Örneğin yerçekimi yasası uyarınca, yukarıya doğru atılan her taş, herhangi bir belirsizlik olmadan yere düşecektir. Bu dinamik bir yasadır. Ancak bir zarın atılması sonucunda hangi sayının geleceği belirsizdir; hangi sayının geleceği olasılıksal bir yasaya tabi olarak öngörülebilir.[78]

Evrim, yinelenemez, tekil olayların (olguların) bir zinciridir ve bu nedenle fizik bilimlerindeki gibi evrensel, öngörücü "yasalarla" açıklanamaz. Evrim teorisinde öne sürülen "yasalar", istisnaları olan eğilimlerden ibarettir.[79]

Belirlenimcilik (determizm), Pierre-Simon Laplace'ın mekanik-mutlak zorunluluk yorumuna göre, evrendeki tüm kuvvetlerin

---

[75] Mervyn Hartwig, **Dictionary of Critical Realism,** "Causal law" maddesi, s. 51

[76] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 176

[77] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 153

[78] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 176

[79] Charles Devillers ve Henri Tintant, **a.g.e.**

ve uygulandıkları noktaların bilgisine sahip bir “cin” olsaydı, bu “cin”in gözünde gelecek kesin olarak öngörülürdü. Yani evrenin bugünkü durumu, geçmişinin mutlak zorunlu sonucu ve geleceğinin mutlak zorunlu nedenidir. Bize göreyse, nedensellik evrensel olsa da evrende rastlantısal nedenler, zorunlu oluşturucu mekanizmalar ve olasılıksallık vardır. Bunlar, diyalektik-tarihsel materyalizmin belirlenimcilik görüşüne içkindir.

Kaos teorisi, deterministik sistemlerdeki öngörülemez davranışları inceleyen bir disiplindir. Klasik Newtoncu fiziğin öngörülebilirlik ilkesine meydan okuyan bu teori, 20. yüzyılın ikinci yarısında matematikçi Edward Lorenz'in hava tahmin modelleri üzerindeki çalışmalarıyla popülerlik kazanmıştır. Kaos teorisinin en belirgin özelliği, "hassas bağımlılık" kavramıdır; yani, sistemin başlangıç koşullarındaki küçücük bir değişiklik, zaman içinde devasa ve öngörülemez sonuçlara yol açabilir. Bu durum, ünlü "kelebek etkisi" metaforuyla ifade edilir: Brezilya'da bir kelebeğin kanat çırpması, Teksas'ta bir kasırgaya neden olabilir. Bu, sistemin deterministik olmasına rağmen (yani kurallar belli ve rastgelelik içermemesine rağmen) uzun vadeli tahminlerin imkansızlaşmasını sağlar, çünkü başlangıç koşullarını sonsuz hassasiyetle ölçmek pratikte mümkün değildir.[80] Kaos teorisi, doğrusal olmayan (non-lineer) dinamik sistemleri temel alır; burada girdiler ve çıktılar arasında orantılı bir ilişki yoktur. Klasik doğrusal sistemlerde küçük girdiler küçük çıktılar üretirken, kaotik sistemlerde amplifikasyon mekanizmaları devreye girer.

---

[80] Evrim Ağacı, "Kelebek Etkisi Nedir? Hava Durumu Tahminleri Uzun Dönemde Neden Tutmuyor?", 5 Mart 2020, https://evrimagaci.org/kelebek-etkisi-nedir-hava-durumu-tahminleri-uzun-donemde-neden-tutmuyor-8315, Erişim tarihi: 04.02.2026

Laplace'ın cini, klasik mekanik determinizmin (mekanik materyalizm) zirvesidir. Laplace'ın cini, dünyayı doğrusal ve statik bir özdeşlikler toplamı olarak görür. Oysa gerçeklik, doğrusal olmayan süreçler**,** nicelikten niteliğe sıçramalar ve beliriş (emergence) gibi özellikler taşır. Kaotik sistemlerdeki "hassas bağlılık", cinin sonsuz hassasiyette veri toplamasını imkânsız kılarak, determinizmi "mutlak öngörülebilirlik"ten ayırır. Cinin hatası, süreçleri dondurarak onları sadece matematiksel birer veri olarak görmesi, nesnel gerçekliğin dinamik denge ve akış halindeki özünü ıskalamasıdır.

Refleksiyon/refleksivite kavramını ise, klasik anlamıyla kendi üzerine kıvrılan düşünce olarak, yani "düşünümsellik" olarak kullanmıyoruz. Bu kavramla, insanların pratiklerinin ürünü olan bilinçlilik formlarının, nesnel gerçekliğe geri dönüşü ve arzuların, niyetlerin, isteklerin aracılığıyla düşüncelerden/inançlardan pratik edimlere geçişi anlıyoruz. Zihin/bilinçlilik, pratikler aracılığıyla insanların çevreleriyle kurduğu ilişkileri yansıtır ve fakat bu zihin/bilinçlilik, nesnel gerçeklikle nedensel olarak etkileşimde bulunur ve çeşitli pratiklere yeniden yol açar. Bu geriye yansımaya, *refleksivite* diyoruz. Bhaskar'a göre, inançlar, sebeplerdir (reason). İnsanlar inançlarıyla eylemlere yol açarak nedensel etkilerde bulunurlar (cause=neden), yani nesnel gerçeklikte neden-etki (sonuç) ilişkilerine yol açarlar.[81]

İnsanların zihinleri/bilinçleri, toplumsal ilişkiler tarafından koşullanır/belirlenir. İnsanların zihninin/bilincinin, belirivermiş (emergent) olması, sinir sisteminin nöro-fizyolojik mekanizmaları zemininde, toplumsal ilişkiler katmanının belirleniminde işliyor olmasını anlatır. İnsanların zihinsel

---

[81] Roy Bhaskar, **Naturalizmin Olanaklılığı-Çağdaş İnsan Bilimlerinin Felsefi Bir Eleştirisi**, Pratika Kitap, 2013, s. 105-147

süreçleri, *tamamıyla* sinir sistemlerindeki nörofizyolojik süreçler tarafından oluşturulursa da inançların/düşüncelerin belirmesi (emergence) çevreyle etkileşimlerin, toplumsal ilişkilerin ürünüdür. Kanımızca, insanların bilincinin belirlenimi ve belirmesi, bu şekilde anlaşılmalıdır.

6. Olanaklılık, Gerçeklik, Olasılık (Şans, Rastgelelik)

Gerçeklik, olanaklı olanı, yeni olanın yaratılma sürecini ve oluşunu, var olanı kapsar.[82] Gerçeklik, gelişimi/tarihselliği içerisindeki evrendir. Dar anlamıyla "gerçek olan" ise, gerçekleşmiş bir olanaktır. Olanaklılık, gerçekliğin potansiyel gelişme eğilimleridir.[83] Olanaklılık, aktüel hale gelmemiş, var olan içerisinde içerilen ve gerçekleşebilecek olandır.

Bir olanak, bir yasanın işlemesiyle, yani zorunluluğun varlığıyla ve uygun koşullar varsa, gerçeklik haline gelebilir.[84] Yine de olanakların gerçeklik haline gelmesinde, şansın etkisi, karşıt güçlerin mücadelesi ve kutupsal olanakların birbirlerinin etkisini nötrlemesi gibi süreçler devrededir.[85]

Olanak tipleri, gerçek ve biçimsel olanak, somut ve soyut olanak, tersinir ve tersinmez olanak, birlikte var olan ve birbirini dışlayan olanak, öze ilişkin ve görüngüye ilişkin olanak olmak üzere sınıflandırılabilir. Varlığın zorunlu ilişkilerinden, işleyişini ve gelişimini yöneten yasalardan kaynaklanan olanaklar gerçek olanak; varlığın rastlantısal ilişkilerinden kaynaklanan olanaklar biçimsel olanaklardır. Bir olanağın gerçekleşmesi için uygun koşullar oluşmuşsa/oluşabiliyorsa, bu olanak somut olanak; bu

[82] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 203

[83] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 203

[84] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 204

[85] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 205

koşullar yoksa soyut olanak olarak adlandırılır. Soyut olanakların gerçekleşmesi için süreçlerin gelişimi gereklidir. Bir olanağın gerçekliğe dönüşümü süreci için geriye doğru da süreç işleyebiliyor ve ilk durum tekrar olanaklı olanın gerçekleşmesiyle oluşuyorsa, tersinir olanaktan; bir olanağın gerçekliğe dönüşümü ters yönde oluşamıyorsa tersinmez olanaktan bahsedilir. Bir olanağın gerçekleşmesi başka bir olanağın ortadan kaybolmasına yol açmıyorsa birlikte var olan olanaklardan; bir olanağın gerçekleşmesi başka bir olanağın yok olmasına neden oluyorsa, dışlayıcı olanaktan söz edilmektedir. Bir olanağın gerçekleşmesi varlığın özünü değiştirmiyorsa, bu görüngüye ait olanaktır; gerçekleşmesi varlığın özünü değiştiriyorsa öze ait bir olanaktır.[86]

Somutlayalım. Canlılarda yeni türlerin ortaya çıkması, gerçek olanaklardır. Ancak, bir canlı türünün bir üyesinde olasılıkla oluşan bir mutasyonun, çevre koşullarına adaptasyonda avantaj sağlaması rastlantısal olduğundan biçimsel bir olanaktır. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlarda, iktisadi krizler, gerçek olanaklardır. Karaciğer, böbrek, akciğer ve kalp nakli, gerçek olanaklardır. Bir meteorun, bir insanın üzerine düşmesi rastlantısal bir olay olduğundan, biçimsel bir olanaklılığa sahiptir. Organ nakilleri aynı zamanda somut olanaklardır, fakat örneğin Hipokrat döneminde soyut olanaklardı. Mekanik hareketin elektriğe, elektrik enerjisinin de mekanik harekete çevrilmesi olanağı var olduğundan, burada tersinir bir olanaklılık söz konusudur. Bir ülkede sosyalist devrim olanağının gerçekleşmesi, sömürü olanağını dışlar. Ancak proletarya diktatörlüğünün kurulması olanağıyla birlikte var olur. Kapitalist toplumdan sosyalist topluma geçiş, öze ilişkin bir olanağın gerçekleşmesidir.

[86] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 167-9

İşgününü azaltma mücadelesinin sunucunda, çalışma saatlerinin 8 saatten 6 saate düşmesi, sömürü ilişkisini (öz) ortadan kaldırmayan ve fakat görüngüye ait bir olanağın gerçekleşmesidir.

Olasılık, olanaklılığın ölçüsüdür ve istatistiksel yasaların hükmü altındadır; verili koşullarda ve verili bir yasa altında verili bir olayın gerçekleşme olanağının derecesidir.[87] Bir olayın olma olasılığı 0 ile 1 aralığındaki bir değerdir. Olasılık (şans), rastgeleliğin niceliklendirilmesidir. Olasılık, Newton fiziğinde, bir olayın olması için gerekli bütün faktörlerin/kuvvetlerin bilgisine sahip olmamaktan, bilgi yetersizliğinden kaynaklanır. Kuantum mekaniğinde ise, gerçekliğin bu ölçeğinde/katmanında geçerli olacak şekilde, içsel bir olasılıksallık vardır; olasılıksallık, mikro-kozmosda nesnel gerçekliğin özsel bir özelliğidir.

Olasılıksal olaylara verilebilecek bir örneği mutasyonlar oluşturur. Mutasyonların oluşması olasılıksaldır ve genetik yapıdaki bu kaza eseri "sapmalar", yeni bir canlı türünün özellikleri durumuna gelebilmektedir. Yine örneğin, insanlarda uygun koşullar altında yalnızca bir spermin, ovumu (yumurta) döllemesi (fertilizasyon) olanaklıdır. Fertilizasyon bölgesine yaklaşık her bir milyon spermden yalnızca biri ulaşabilir. Hangisinin fertilizasyonda yer alacağı olasılıksaldır.

Toplumsal katmana geçelim. Ekim Devrimi'ne giden süreçte Lenin'in oynadığı kritik rolü dikkate alalım. Bu rolü başka birinin değil de Lenin adındaki kişinin oynaması, yani o dönemde Lenin'in doğmuş ve yaşar durumda olması, olasılıksaldır. Devrim süreçlerine liderlik edebilecek birkaç kişiden biri olan Lenin'in yetenekleriyle ön plana çıkması da

[87] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 206

olasılıksaldır. Fakat bu toplumsal rolü oynayacak birinin olması sonucunu üreten toplumsal nesnel bir eğilimin olduğunu belirtmeliyiz. Lenin'in liderliğe giden yaşam öyküsünde rastlantıların (tesadüflerin) rolü vardır. Örneğin "mühürlü tren"le Almanya üzerinden geçmeleri dahil yaklaşık 8 gün süren bir yolculuk sonrası Lenin'in içerisinde yer aldığı 32 siyasi sürgünün Rusya'ya ulaşması sırasında olumsuz bir rastlantının yaşanmamış oluşu, Lenin'in Rusya'ya dönüp *Nisan Tezleri*'ni yazmasında ve Bolşevik partiyi bu tezlere ikna etmesinde önemlidir. Fakat "Lenin Rusya'ya dönemeseydi ne olurdu?" diye sormak ve yanıtını düşünmek saçmadır. Çünkü bu durum oluşmadığından, gelişen süreçleri dikkate alıp, değerlendirmek sağlıklıdır. Lenin'in de katkılarıyla birlikte nesnel ve öznel süreçlerin oluşturduğu bileşik eğilimlerle Ekim Sosyalist Devrimi'ne giden tarihsel kesit şekillenmiştir.

Lenin'in hayatından başka bir örnek verelim. Lenin'in kardeşleri devrimci faaliyetlerde aktif olarak yer almıştır. Anna (1864-1935), Dimitri (1874-1943) ve Maria (1878-1937) Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) üyesi olarak sosyalist mücadeleye katılmış, *İskra (Kıvılcım)* ve *Pravda (Gerçek)* adlı gazetelerin yayın kurulunda çalışmıştır. Ağabeyi Aleksandr (1866-1887) ise halkçı Narodnaya Volya grubunun üyesi olarak faaliyet göstermiş, Lenin 17 yaşındayken idam edilmiştir. Olga (1871-1891) ise St. Petersburg'da üniversitede eğitim görürken 19 yaşında tifo hastalığı yüzünden ölmüştür. Lenin'in kardeşlerinde devrimci faaliyetlere dönük genel bir eğilim vardır. İçerisinde yaşadıkları toplumsal atmosfer, bu devrimci eğilimin temel koşullayıcısıdır. Kardeşler arasında etkileşimler olmuştur ve Lenin'in hayatında gerçekleşen bir rastlantı olarak ağabeyinin 21 yaşındayken ölümü aile bireylerini etkilemiştir ("ağabeyinin öcünü almaya yemin etti" gibi patolojik

düşünceler sadece Lenin hakkında bu yorumu yapanların kendilerine ilişkin bir fikir verir), fakat “bu ölüm olmasaydı nasıl olurdu” sorusunun anlamı ve bilimsel önemi yoktur.

Marx bu konuda şöyle düşünmektedir:

> "Eğer dünya tarihinde olumsallığa (rastlantılara da denebilir-MB) yer olmasaydı, tarih gerçekten de çok gizemli bir karaktere sahip olurdu. Bu olumsallık elbette genel gelişme eğiliminin bir parçasıdır ve başka olumsallıklarla dengelenir. Ancak hızlanma ya da yavaşlama büyük ölçüde hareketin başında bulunan bireylerin özellikleri gibi ‘tesadüfi’ faktörlere bağlıdır."[88]

Olasılık ve rastlantı (tesadüf), tarihsel ve toplumsal süreçlerin analizinde birbirini tamamlayan ancak farklı işlevlere sahip kavramlardır. Olasılık, belirli koşullar altında bir olayın gerçekleşme ihtimalini matematiksel veya istatistiksel olarak ifade eder ve nesnel eğilimlerin bir yansımasıdır; örneğin, bir zar atıldığında “altı” gelme olasılığı 1/6’dır ya da Lenin gibi bir liderin devrimci bir rol üstlenme ihtimali, Rusya’daki toplumsal koşulların ürünüdür. Lenin’in olası farklı yollardan Rusya’ya dönmesi mümkünken, bu olasılıklardan biri olan “mühürlü tren”le dönmesi olayı rastlantısaldır. Rastlantılar öngörülemez, belirli bir momentte ortaya çıkan ve genellikle düşük olasılıklı tekil olayları tanımlar. Lenin’in mühürlü trenle Almanya üzerinden Rusya’ya dönmesi sırasında olumsuz bir olayın yaşanmaması da rastlantısaldır. Yine ağabeyi Aleksandr’ın 1887’de idam edilmesi rastlantısal bir olaydır.

---

[88] Karl Marx ve Friedrich Engels, **Selected Correspondence**, Progress Publishers, Moscow, 1975, s. 441 (Marx'tan Engels'e mektup, 25 Ocak 1894); ayrıca Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy**, Progress Publishers, Moscow, 1969, s. 65

	Olasılık	Rastlantı (Tesadüf)
Tanım	Belirli koşullar altında bir olayın gerçekleşme ihtimalini ifade eder.	Öngörülemez, belirli bir momentte ortaya çıkan beklenmeyen olay.
Doğa	Nesnel, matematiksel/istatistiksel; genel eğilimleri yansıtır.	Öznel, bağlama özgü; spesifik ve tesadüfi olayları ifade eder.
Genel Örnek	Bir zar atıldığında "altı" gelme ihtimali (1/6).	Yolda eski bir arkadaşla tesadüfen karşılaşma.
Lenin'e İlişkin Örnek	Lenin'in devrimci liderlik rolü üstlenme ihtimali, Rusya'daki toplumsal eğilimler içerisinde gelişir.	Lenin'in mühürlü treni kullanma dahil 8 günlük yolculuk sonrası Rusya'ya ulaşması veya ağabeyi Aleksandr'ın 1887'de idam edilmesi.
Felsefi Bağlam	Toplumsal/doğal süreçlerin eğilimlerini ve potansiyel yönelimlerini açıklar.	Tarihsel süreçlerde spesifik, tesadüfi faktörler olarak rol oynar (Marx: hızlanma/yavaşlama).
Bilimsel Bağlam	İstatistiksel modellerle öngörülebilir (ör: olasılık dağılımları).	Genellikle gerçekleşmesi düşük olasılıklıdır.
İlişki	Genel çerçeve sunar; eğilimlerin olasılıksal yapısını tanımlar.	Olasılıklardan birinin somut, beklenmedik bir gerçekleşmesi olarak ortaya çıkar.
Tarihsel Rol	Ekim Devrimi gibi süreçlerin oluşma olasılığını toplumsal eğilimlerle ve çelişkilerle açıklar.	Devrimin zamanlaması (ör: Lenin'in *Nisan Tezleri*) gibi spesifik olaylarda tesadüfi etkiler önemlidir.
Marx'tan Alıntı ile Bağlantı	Genel gelişme eğilimlerini yansıtır; toplumsal koşullar farklı olanaklara, olasılıksal dağılıma sahiptir.	"Hızlanma ya da yavaşlama büyük ölçüde… 'tesadüfi' faktörlere bağlıdır" (Marx).
Lenin'in Kardeşleri Örneği	Kardeşlerin devrimci faaliyetlere katılımı, toplumsal atmosferin nesnel eğiliminden kaynaklanan olasılıksal bir durumdur.	Ağabeyi Aleksandr'ın idamı, aile ve Lenin'in yaşamındaki tesadüfi bir olaydır.

Resim 8: Olasılık ile rastlantı arasındaki farklar

Olasılık toplumsal koşulların nesnel eğilimlerini ve tarihsel süreçlerin potansiyel yönelimlerini (ör: Ekim Devrimi'ne giden süreçlerdeki eğilimleri ve potansiyel yönelimleri) yansıtırken, rastlantılar bu eğilimlerin somutlaşmasında belirleyici olabilir (ör: Lenin'in Nisan Tezleri'ni yazması). Lenin'in kardeşlerinin devrimci faaliyetlere katılımı, toplumsal atmosferin olasılıksal eğilimini gösterirken, ağabeyinin idamı gibi rastlantılar bu süreci şekillendiren tesadüfi momentlerdir. Olasılık ve rastlantı, tarihsel süreçlerin hem yasallık hem de tesadüf içerdiğini ortaya koyar; olasılık genel bir çerçeve sunarken, rastlantı bireysel ve bağlama özgüdür.[89]

7. Parça ve Bütün, Sistem, Yapı ve İşlev, Öğe

Toplumsal formasyonlardaki bütünlük (totality) kavramına dair Çulhaoğlu'nun yazdıkları, bütün-parça ilişkilerini kavramayı kolaylaştıracaktır:

> - "Bütünlük, toplumsal olguların ve gerçeklerin *ilişkilenmiş* bir aradalığını ifade eder."
>
> - "(…) parçaların ya da bütünü oluşturan unsurların, ancak bütün aracılığıyla, yani bütünle olan ilişkileri bağlamında kavranabilmesi ve çözümlenebilmesi (…)"
>
> - "Toplumsal olgu ve gerçeklerin güncel durumunun yanı sıra, bunların tarihsel geçmişi ve geleceğe yönelik uzantıları da bütünlük kavramının içindedir."

---

[89] Diyalektik materyalizmde gerçeklik, sadece "verili olan" veya "olup bitmiş olan" ile sınırlı değildir. Ernst Bloch'a göre gerçeklik, içinde *eğilimleri (tendency)* ve henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşmeye gebe olan *gizil güçleri (latency)* barındıran ucu açık bir süreçtir. Bloch, bu *durumu "Henüz-Olmayan" (Noch-Nicht)* kavramıyla açıklar. Buna göre diyalektik analiz, bir sürecin sadece mevcut durumunu değil, onun nesnel-gerçek olasılıklar dahilinde hangi yönelimlere sahip olduğunu da saptamalıdır. Bkz; E. Bloch, **Umut İlkesi (Cilt 1-2-3)**, İletişim Yayınları, 2012

- “(…) dolayım, bütün içindeki parçaların, diğer parçalarla ve *bütünün kendisiyle* ilişkilenmesidir (…) bütünlüğün hareketi, kendisini oluşturan unsurların ayrı ayrı hareketlerinin toplamı değil, bütünlük içindeki dolayımların büründükleri biçimlerin değişimi ve dönüşümüdür.”

- “(…) parçaların bütünle olan dolayımlarının, kendi içlerindeki ve aralarındaki dolayımlara başatlığını görmek önemlidir. Sözgelimi, kapitalist üretim ilişkilerinin hukukla dolayımı, bu ikisi arasındaki yalıtık ilişkiyle değil, her ikisinin bir bütün olarak tarihsel-toplumsal formasyon tarafından belirlenmesiyle gerçekleşir. Bu nedenle, hukuksal biçimler, üretim ilişkilerinin basit doğrusal uzantıları olarak görülemezler.”

- “Üretim tarzı, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin özgül bir kaynaşımını (kombinasyon) anlatır (…) Bir kere, belirli bir üretim tarzı, özgül hukuksal, siyasal, ideolojik, etik, kültürel vb. üstyapıların temelini oluşturuyor ve onlarla birlikte var oluyor. Sonra, herhangi bir toplumda, farklı üretim tarzları *bir arada* var olabiliyorlar. Bu üretim tarzlarının bir aradalıkları da *toplumsal formasyonu* oluşturuyor.

“Peki, bu tanımlamalardan sonra, bütünlük neden oluşuyor? (…) Kendi özgül üstyapısıyla birlikte kapitalist üretim tarzı, *artı* bu üretim tarzıyla birlikte var olan başka üretim tarzları, *artı* bu başka üretim tarzlara özgü üst yapısal ilişkiler ve *artı* böylece oluşan toplumsal

> formasyonun, geçmiş, güncellik ve gelecek boyutlarındaki devinimi…”[90]

Bu yazılanlarda, üzerinde durulması gereken nokta şudur: Üretim tarzının/tarzlarının, söz gelimi hukuku koşullarken, üst yapısal diğer öğelerle etkileşimleri *üzerinden*, üst yapısal düzenleniş ve işleyişin taşıdığı ilişki biçimlerinin tamamı üzerinden bu koşullamayı oluşturmasıdır. Örneğin, üretim ilişkileriyle, hukuksal biçimler arasında karşılıklı etkileşimler, ahlaki ve ideolojik değerler, ilkeler, zora dayanan devletsel müdahaleler vb. aracılığıyla, bunlar üzerinden kurulur. Maddi yaşamın üretilmesi süreçlerinin diyakronik sürekliliği, toplumsal formasyonun düzenlenişi ve işleyişinin oluşturduğu yapının tamamı tarafından sağlanır. Toplumsal formasyonun düzenlenişi ve işleyişinin oluşturduğu yapı içerisinde üretim ilişkileri-üretici güçler, üstyapı öğelerini senkronik olarak fakat her zaman koşullar (condition). İktisadi ilişkiler temeli üzerinde üst yapısal öğeler yükselir. Üst yapısal öğeler de üretim ilişkileriyle senkronik olarak etkileşimde bulunup onları diyakronik olarak her zaman değiştirir ya da yeniden üretir.

Sistem, belirli parçalardan/öğelerden oluşan, bu parçalar/öğeler arasında belirli karşılıklı ilişkiler bulunan, bu parçaların/öğelerin aynı zamanda dış çevre ile de ilişkili olduğu, bir sonuca ulaşmak üzere fiziksel veya kavramsal, birden çok bileşenin oluşturduğu bütündür. Sistem içerisindeki bileşenler dinamik olarak birbirleri ile karşılıklı ilişkili veya bağımlıdırlar. Sistemin dışında kalan öğeler, onun çevresini oluşturmaktadır.[91]

---

[90] Metin Çulhaoğlu, **Doğruda Durmanın Felsefesi 1. Cilt**, 1. Baskı, 2002, s. 191-5

[91] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem_teorisi, Erişim tarihi: 15.02.2022

Sistemler için “bütün, parçaların toplamından daha fazladır” (Aristoteles) sözü geçerlidir. Bir sistem, bileşen öğelerinin basit bir aradalığı ya da toplamı değildir. Çünkü bir bütün/sistem, onu oluşturan parça/öğelerden türetilemeyecek yeni niteliklere sahiptir. Örneğin bir H_2O molekülünde, oluşturucu öğelerden hidrojen yanıcı, oksijen yakıcı olduğu halde, oluşturdukları bütün ya da sistem olan su molekülleri, ateşi söndürücü niteliktedir.[92] Bu yeni nitelik “belirmiştir” denir.[93]

Sistem, birbiriyle etkileşim içinde olan parçaların oluşturduğu bir bütün olarak, belirli bir girdiyi işleyerek çıktıya dönüştüren süreçleri içerir. Bir sistemin öğesi, sistemsel bütünün parçası olarak belirli bir işleve sahip en küçük birimdir. Karmaşık sistemlerin, alt-sistemleri vardır. Yapı, sistemin düzenlenişi ve işleyişi olarak, öğeler arasındaki karşılıklı ilişkileri/bağlantıları anlatır. İşlev, bütün içerisindeki her bir öğenin oynadığı roldür.

Bu noktada, toplumsal süreçler incelenirken, dikkate alınması gereken fail-yapı ilişkisi üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Yapılar, özneler arasındaki ilişkilerdeki ve öznelerin oluşturduğu iktisadi, siyasal örgütlenmeler (söz gelimi bir ekonomik işletme, devlet vb.) içerisindeki “düzenleniş ve işleyiş” olarak görülmelidir. Başka bir deyişle yapılar, örneğin devlet kurumlarını, statik insan grupları olarak sınıfları, yazılı hukuk kuralları manzumesini, ideolojik doktrinleri anlatmaz. Bunların yerine proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki iktidar ilişkilerinin düzenlenişi ve aktif işleyişi olarak devlet örgütlenmesini; alt tabakaları arasındaki ilişkiler dâhil olmak üzere temel sınıflar arasındaki ilişkilerin ve

---

[92] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 210

93 “Beliriş”in kullanımını, maddenin organizasyon düzeyleriyle ilişkilendirmek bize daha uygun görünmektedir.

karşılıklı etkileşimlerin biçimlenişi olarak sınıfları; sınıflar ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenişi ve işleyişinin hukuksal boyutunu; insanların gerçeklik hakkındaki tutumlarının, davranış kalıplarının, duygu ve düşüncelerinin oluşumu ve yeniden-oluşumundaki düzenleniş ile günlük hayattaki faal durumunu anlatır. Yapı ve özne/fail, birbirinden farklı öğeler değildir ve aralarında dışsal ilişkiler yoktur. Yapılar, öznelerin ve onların örgütlenmelerinin sahip olduğu ilişkilerin/etkileşimlerin düzenleniş ve işleyiş kalıbı olarak kavranmalıdır. Toplum bilimindeki, yapı-özne (fail) dikotomisi ya da "sorunu", bir tür kavrayış/soyutlama yetersizliğinin ürünüdür.

Sistemlerin özelliklerine kaldığımız yerden devam edelim. Sistem birbiriyle madde, enerji veya bilgi alışverişinde bulunan öğelerden oluşur. Sistemde düzenli ve uyumlu bir işleyiş vardır. Düzenli ve uyumlu işleyişteki bir aksaklık veya uyumsuzluk soruna yol açar. Bu sorunun büyümesi ise krize dönüşür. Örneğin siyasal sistem krizleri veya ekonomik krizler gibi. Sistemlerin, girdileri, işleyişi, çıktıları, dengesi, denetimi ve geri bildirimi vardır. Sistemler, dinamik bir denge barındırır. Mekanik, kimyasal, biyolojik, organik, jeolojik, sosyal sistemler bulunur. Örnek olarak, güneş sistemi, hücre, organizmalar, ekolojik sistemler, fizyolojik sistemler, toplum, şehirler, atom, moleküler sistem, teorik sistemler vb. verilebilir.[94]

Çevreden girdiler alan, bunları işleyerek çevreye çıktılar sunan ve çıktılarına ilişkin geri bildirim (=dönüt) alan sistemlere, *açık sistemler* denir. Biyolojik ve toplumsal sistemler açık sistemlerdir. Açık sistemlerin büyüme yeteneği ve yapılarını koruma eğilimi vardır. Yeterli girdisi ya da çıktısı bulunmayan bunun sonucu olarak da geri bildirimi olmayan

[94] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem, Erişim tarihi: 15.02.2022

sistemlere *kapalı sistem* denir. Kapalı sistemler, çevresi ile etkileşimde bulunmayan sistemlerdir. Bazı mekanik sistemler, kapalı sistemlere örnektir.[95]

Her sistemde, enerjinin tükenmesi, işleyişin bozulması, dengenin kaybolması, karışıklık ve aksamaların belirmesi ve sonunda sistemin faaliyetlerinin durması yönünde bir eğilim vardır. Entropi, bu eğilimi ifade eden kavramdır. Kapalı sistemlerde entropi artma eğilimindedir ve belirli bir süre sonunda sistemi durduran en önemli faktördür. Açık sistemlerde entropi artışı önlenir. Açık sistemler çevrelerinden aldıkları bilgi, enerji ve materyal ile entropi artışının etkilerini negatif hale getirebilir. Açık sistemlerde negentropi (negatif entropi) vardır.[96] Açık sistemler, kendilerini yeniden üretir ve regüle eder (düzenler).

Nedensel ilişkiler diyakronikken (artzamanlı), sistemlerin öğeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler ve sistemlerin çevreleriyle ilişkileri/etkileşimleri senkroniktir (eşzamanlı). H_2O örneğine tekrar bakalım. Oksijen ile hidrojen atomlarının kimyasal bileşim sürecinin sonucunda ortaya çıkan, basit bir sistem ya da yapıdır. Bir su molekülünün oluşumunda neden-sonuç ilişkisi yürürlüktedir. Ancak bu su molekülünün bir sistem olarak daha sonraki yapısı, öğelerinin karşılıklı ilişkisiyle ve bağımlılığıyla düzenlenir.[97] Senkronik "belirlenim", sistemin öğeleri arasındaki ve çevreyle olan ilişkilerindeki eşzamanlı koşullanmaları anlatır. Yine söz gelimi, toplumsal formasyonları dikkate alacak olursak, burada temelin, üst-yapı öğelerini senkronik olarak koşulladığını, üst-yapı

[95] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem, Erişim tarihi: 15.02.2022

[96] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem_teorisi, Erişim tarihi: 15.02.2022

[97] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 169

öğelerinin de temeldeki ilişkilerle, süreçlerle senkronik olarak etkileştiğini söyleriz.

8. Öz, Görüngü (=fenomen), Görünüş

> "(…) nesnelerde, durumlarda, olaylarda, gerçek olan, iç ve özsel olan, üzerine her şeyin dayandığı olgu kendini *dolaysızca* bilinçte göstermez, ne de giderek ilk görünüş ya da izlenim tarafından sunulduğu gibidir; tersine, nesnenin gerçek yapısına ulaşabilmek için ilkin onun *üzerine düşünmek* gerekir ve üzerine-düşünme yoluyla bu yapıya erişilecektir."[98]

Öz, varlıkların/gerçekliğin doğrudan gözlemlenebilir olmayan, gerekli/zorunlu ve görece değişmez/istikrarlı özellikleridir.[99] Görüngü (fenomen) ise, varlıkların doğrudan gözlenebilir özelliklerini anlatır; olaylara ve süreçlere karşılık gelir. Öz, nesnelerin, sistemlerin, süreçlerin kendisine zorunlu olarak ait bulunan iç, genel ve değişmez belirlenimlerinin toplamı; fenomen ise bunların dış, bireysel, değişebilir ve rastlantısal özelliklerinin tümüdür.[100] Görünüm ya da görünüş ise, olayların ve süreçlerin duyumsanış, algılanış şeklidir. Görünüm her zaman illüzyonlu değildir ve çoğu durumda olaylar (fenomenler) dizisi, gerçeklikte olduğu şekilde algılanır.

Bir doğa olayı olan "serap" üzerinden anlatalım. Çöllerdeki seraplar, bir görüntü/görünüm (illüzyon) olarak algılanır; belirli

---

[98] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 80

[99] Gérard Bensussan, Georges Labica, **Marksizm Sözlüğü**, Yordam Kitap, 2012, s. 716'daki *Öz* maddesi'nde şöyle yazıyor: "Felsefenin bin yıllık kategorisi olan öz, bir gerçekliğin gerekli ve değişmez özelliklerinin bütününü ifade eder."

[100] Manfred Buhr-Alfred Kosing, **Bilimsel Felsefe Sözlüğü**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, 1999, s. 323

bir uzaklıktaki bir vahadan gelen ışıkların, atmosferde kırılması ve yansıması fenomenine/görüngüsüne karşılık gelir. Bu olay dizisinin oluşturucu özü, ışığın kırılması ve yansıması prensipleri olarak soyutlanır.

Başka örnekler üzerinden devam edelim. Metaların değeri özken, fiyatları fenomenal bir biçimdir. Değerin özüyse, emektir. Bir toplumsal formasyonda, aktüel iktisadi olaylar sürekli değişirken, üretim ilişkileri-üretici güçlerin oluşturduğu temel, özseldir. Doğaya bakalım. Güneş, bir süpernova olarak patlayacak kadar kütleye sahip değildir. Bu onun özsel bir özelliğidir, fakat yaşam çevrimi içerisinde bu özsel özellik bile değişim göstermektedir. Başka bir örnek: Manyetik alanın belirli bölgelerde yoğunlaşmasıyla oluşan güneş lekeleri, sayısı zamanla değişen fenomenlerdir.

Hegel'in verdiği örnekleri -elbette onun nesnel bir idealist olduğunu unutmadan- okuyalım:

> "*Doğal görüngülere* yaklaşımımızda da aynı şeyi buluruz. Örneğin yıldırım ve şimşeği gözleriz. Sık sık algıladığımız bu görüngü tanıdık bir şeydir. Ama insan salt tanışıklıkta, yalnızca duyusal görüngüde doyum bulamaz, tersine onun arkasına geçmeyi, ne olduğunu bilmeyi, onu kavramayı ister. Buna göre onun üzerine düşünür, nedeni genelde görüngüden ayrı bir şey olarak ve içsel olanı salt dışsal olandan ayrımı içinde bilmeyi ister. (…) Yasalar, örneğin gök cisimlerinin devim yasaları için de aynı şey geçerlidir. Yıldızları bugün burada, ertesi gün şurada görürüz; bu düzensizlik insanın ansal (zihinsel-MB) yapısı için uygunsuz, güvenilmez bir durumdur, çünkü onun bir düzene, yalın, değişmez ve evrensel bir belirlenime inancı vardır. Bu inançla, insan üzerine-düşünme yetisini görüngülere çevirerek onların yasalarını öğrenmiş, gök cisimlerinin

> devimlerini evrensel bir kipte saptamıştır, öyle ki bu yasalara dayanarak tüm yer değişimlerini belirler ve önceden bilebilir.-Sonsuz karmaşası içindeki insan eylemini yöneten güçler açısından da durum böyledir. (…) Duyuların ulaşamadıkları bu evrensel öğe özsel ve gerçek olarak geçerli olandır."[101]

Doğa bilimleri alanında olayların ve süreçlerin, başka bir deyişle fenomenlerin/görüngülerin özlerine giderek artan derecede nüfuz edilmesi ve bu özlerin bilimsel yasalar olarak soyutlanması, bir toplumsal faaliyet olan bilimsel çalışmalardaki pratik ve düşünsel süreçlerle gerçekleşir. Bu noktada, bir konuyu tekrarlamak yararlı olacaktır. Doğa bilimlerinde pratik ve düşünsel süreçlerde izlenen *yöntemin* kapsamında şunlar vardır: Gözlem, deney, karşılaştırma, hipotez oluşturma, analoji (benzeşim), modelleme, tümevarım (indüksiyon) ve tümdengelim (dedüksiyon), retrodüksiyon[102], analiz ve sentez, ön görüler oluşturma ve bunları test etme.

İnsan bilimleri alanındaysa, bu yöntemler ilgili bilim dalları tarafından uygunlukları ölçüsünde kullanılır. Bu bilim dalları için düşünsel süreçlerle, görüngülerden özlere, ampirik somutlardan, düşünülmüş somutlara ulaşılır.[103]

---

[101] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 81

[102] "Demek oluyor ki, retrodüksiyon gözlemlerimizi, gözlem dışı kalan nesne veya süreçler tasavvur ederek açıklamayı sağlayan bir çıkarım biçimidir. Örneğin, Toriçelli öğretmeni Galileo'yu da şaşırtan bir olguyu, bir emme tulumbanın suyu ancak 10 m kadar çekebildiği gözlemini, gözlemine konu olmayan 'hava basıncı' diye bir şeyi tasavvur ederek açıklamıştır." Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2004, s. 72

[103] "Pekâlâ, ampirik somutun görüngü dediğimiz gerçeklik parçalarına denk düştüğünü, buna karşılık düşünülmüş somutun da öz adı verilen

9. İçerik ve Biçim

İçerik, varlıkların özelliklerinin, süreçlerinin, ilişkilerinin, içsel ve dışsal etkileşimlerinin, çelişkilerinin ve gelişme eğilimlerinin birliğidir. [104] Biçim, içerik tarafından belirlenir ve içeriğin dışavurum tarzıdır. [105] İçerikteki gelişim, eski biçimle uyumsuzluk doğurur ve oluşan yeni içerik, yeni bir biçimle dışa vurulur. Örneğin, monarşik, oligarşik, demokratik, despotik, faşist, otoriter, sosyalist biçimlere sahip devletlere biçim kazandıran, barındırdıkları sınıflar arası ilişkiler ve etkileşimler, sahip oldukları siyasal kurumlar arası ilişkiler ve bunların organizasyon yapısı, iktisadi süreçlerle olan ilişkileri, taşıdıkları gelişme eğilimleri vb.'dir. Başka bir örnek verelim. Farklı ülkelerde kapitalist üretim tarzı sahip olduğu somut üretim süreçlerinin özellikleriyle, barındırdığı süreçlerle, öğeleri arasındaki ilişki ve etkileşimlerle bir içeriksel bütünlük gösterir. Bu içerik farklı ülkelerde kapitalist üretimin somut biçimlenmeleri olarak kendini gösterir. Üstelik kapitalist üretimin tarihsel gelişimi içerisinde, bazı ülkelerde, serbest rekabet, meta ihracı gibi süreçler ve özelliklerin yerini bunlar korunsa da daha ön plana çıkan tekelleşme ve sermaye ihracı gibi yeni özellikler ve süreçler alır. İçerikle birlikte, biçimde de değişim gözlenir. Yine söz gelimi, içerik olarak değerlendirilmesi gereken emek nesneleri, bilgi dâhil emek araçları ve üreticiler arasındaki ilişkiler ve etkileşimler, belirli bir üretim ilişkileri biçimini oluşturur. Farklı tarihsel çağlardaki farklı üretim tarzlarında, üretim ilişkilerine o üretim tarzına özgü biçimini veren bu içeriklerin özellikleri ve etkileşimleridir.

---

gerçeklik parçalarını ifade ettiğini söylemek mümkün." Can Soyer, **a.g.e**, s. 48-9

[104] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 218

[105] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 219-20

Doğadaki bir örneğe yakından bakalım. Çevreleriyle olan etkileşimlerindeki ve genetik yapılarının içeriğindeki değişiklikler sonucunda Darwin ispinozlarının 15 türü evrimleşmiştir. Aralarındaki temel farklılık, gagalarının büyüklük ve şeklidir. Bu farklı gaga biçimleri, farklı besin kaynaklarıyla ilişkilerinde, uyumlu gaga yapısına sahip bireylerin doğal seçilim mekanizmasıyla hayatta kalmaları ve "gen akışı"yla soylarını sürdürmelerinin sonucudur. Gaga biçimlerindeki değişim, genetik mutasyonlar ve çevresel baskıların (besin kaynakları) etkileşimiyle doğal seçilim yoluyla sabitlenir. Güney Amerika anakarasından Galapagos adalarına göç eden atasal bir ispinoz türünden, ayrı adaların ayrı şartlarına uyum sağlaması sonucu evrimleşmişlerdir (bkz; resim 9).

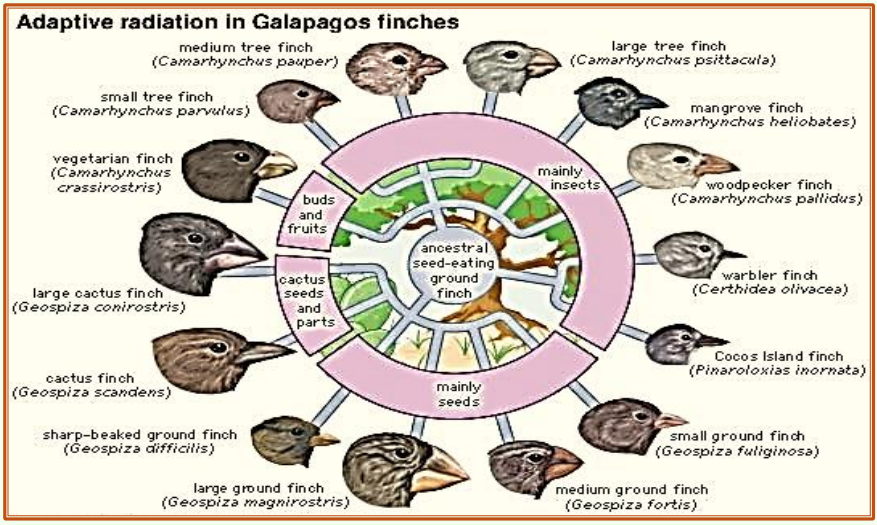

Resim 9: Farklı besin kaynaklarına uyumlu farklı gaga biçimlerine sahip Darwin ispinozları

10. Tekil-Tikel-Tümel, Bireysel-Genel-Özel-Evrensel

Her nesne, olay, süreç, ilişki vb. tekildir ve diğer benzerlerinden ayrılır. Söz gelimi, bu makale, bu makaleyi okuma süreciniz, İstanbul, yerdeki belirli bir taş vb. Bir grup

nesne, olay, süreç, ilişki vb.'ne özgü olan; bir türün birkaç bireyine ilişkin olan, bunlarda ortak olan özellikler tikeldir. Örneğin, Darwin ispinozlarının türleri tikel bir grup oluşturur. Tümel ise, soyutlanmış bir kavram olarak, bir sınıfın tümüne işaret eder. Kuş, bitki, ülke, gezegen, toplum gibi…

Bireysel kavramı, bir varlığı, diğerlerinden ayrıksı kılan, ona özgü olup, başkalarında olmayan yapılanışını, özelliklerini, ilişkilerini anlatır ve ona içkin ayrıcalıkları ifade eder. Örneğin, biyometrik güvenlik sistemlerinde iris (göz bebeğinin etrafındaki renkli halka) veya retina (gözün içerisinde arka kesimdeki ağ tabakası) tarama/tanıma işleminde kullanılır. Her bir kişide iris ve retina, neredeyse %100 oranında özgündür.

Genel kavramı, nesnelerin, olayların, süreçlerin, sistemlerin belirli özellikleri, ilişkileri, etkileşimleri ve gelişiminde benzer ya da ortak olan, tekrarlanan, içeriklerinde paylaşılan yanları anlatır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bireysel olan ile genel olanın sadece kavramsal düzeydeki soyutlamalar olmaması, gerçeklikte de var olmalarıdır. Bireysel olan, varlıkların ve süreçlerin içeriklerinde ortak yanlar bulunmadan, bir tekil olarak, ayrıksı haliyle var olmaz. Üstelik bireysel olanlar başka tekilliklere dönüştüğünden, aralarında ortak özellikler olması doğaldır. Genel olan da bireysel olanların var olma dolayımı olmadan, gerçeklikte bulunmaz. Nesnelerde, süreçlerde, olaylarda genel ile bireysel bir aradadır; söz gelimi, bir ispinozun eşsiz gaga şekli (bireysel), türünün genel özelliklerini (genel) taşır.

Özel olan, bireysel olandaki farklılıktır, diferentia spesifica'dır (ayırt edici özelliktir). Örneğin, Darwin ispinozlarının her bir türünde genel olan özellikler, çevreyle etkileşim tarzları vardır, fakat bir türün tekil bireyi ayrıntılarda eşsiz özellikler gösterir. Bir bireyde belirli bir gende gözlenen mutasyon sonucunda

gaga şekli değiştiğinde ve farklı bir çevreye uyum gösterdiğinde, çoğalarak yeni bir tür oluşturduğunda, bu özel farklılık, giderek oluşan yeni türün genel bir özelliği olmaya başlar. Hekimlikten bir örnek verelim. Hekimlikte belirli bir hastalığın tedavi şekli genel olarak verilidir, fakat her bir hastanın tedavisi özel farklılıkları dikkate alarak, birey bazında yapılmalıdır.

Genel özellikler, özle ilişkili olabileceği gibi, ilişkisiz de olabilir. Örneğin insanlar, yumuşak kulak memesine sahip tek canlı türüdür. Fakat insanların bu genel özelliği, özsel değildir.[106]

Nesnel idealizmin tekil bir formu olan, aynı zamanda diğer nesnel idealist felsefeler, söz gelimi Platon felsefesi açısından bakıldığında bu felsefelerle genel özellikler barındıran Hegel felsefesinde, genel/tümel kavramlar, bireysel/tikel varlıklardan soyutlanmış şekliyle düşünülüp, bireysel/tikel olanların düşünsel oluşumunda kullanılır. Marx, bu düşünme sürecini anlatan "kurgusal hile"yi örneğin *Alman İdeolojisi*'nde eleştirir. *Kutsal Aile*'de ise "meyve" örneğiyle açıklar.[107] Okura Hegel'in spekülatif düşünme sürecini parlak biçimde serimleyen bu sayfaları okumasını önermekteyiz.

Belirli koşullar var olduğunda, her durumda ve bağlamda geçerli olan özellikler, süreçler, ilişkilere evrensel denir (genel geçer). Örneğin, ışık hızı (c), evrendeki bütün madde/enerjinin

---

[106] "Belirtilmiştir ki, insanlar, hayvanlardan ayrı olarak, kulak memelerinin olması olgusunda birbirleri ile ortaktırlar. Ama açıktır ki, şu ya da bu insanın kulak memesinin olmaması onun varlığının başka yanlarını, karakterini, yeteneklerini vb. etkilemezken (…)" (Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 268)

[107] Karl Marx-Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Sol Yayınları, 3. Baskı, 2003, s. 85-88

ulaşabileceği maksimum hız olarak evrenseldir. Nedensellik ilişkisi, evrenseldir. Kütle çekimi yasası evrenseldir.

11. Katmanlılık ve Beliriş (Emergence)

> "(…) madde hareketinin niteliksel olarak farklı birkaç seviyesi vardır. Bu niteliksel farklılık ne demektir? Bu, bir düzeyin niteliksel özgüllüğü bir diğerinin niteliksel özgüllüğü üzerinden açıklanamaz demektir. Örneğin, biyolojik örgütlenme, fiziksel dünya resmi çerçevesi içinde açıklanamayan kendine has anlama sahiptir. Yaşam aleminde uyum, metabolizma, büyüme ve çoğalma, yaşam mücadelesi, değişebilirlik ve kalıtım türü görüngülerle ilgileniriz. Bunlardan hiçbiri inorganik doğada yoktur (…) Madde örgütlenmesinin her düzeyi, kendine özgü özel yasalara tabidir."[108]

Maddenin organizasyon düzeyleri ya da gelişim evreleri olarak gördüğümüz *temel gerçeklik katmanları* şunlardır. Atomik ölçek ve atom altı parçacıklar (mikro-kozmos) katmanı, atomların ve moleküllerin etkileşimlerini içeren kimya katmanı, cisimlerin ve enerjinin hareket yasalarını içeren makro-kozmos katmanı/fiziksel katman, organizmaların işleyişini ve çevreleriyle etkileşimleri sunucu evrimleşmelerini kapsayan biyolojik katman, zihin/bilinç katmanı, toplumdaki değişimleri ve gelişimi içeren toplumsal katman olarak sıralanabilir. Bu katmanlar hiyerarşik bir yapılanma oluşturmadan birbirleri içerisinde bulunurlar (birbirlerini kapsarlar) ve birbirlerinin üzerinde yükselirler. Bir katman, onu kapsayan diğer katmanın zeminini oluşturur. İçerisinde daha alt düzeyde katmanları barındıran daha gelişkin bir katmanda işleyen süreçlerin ve olayların özünü belirleyen, bu gelişkin

[108] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 102

organizasyon düzeyinin yapısı, yani düzenlenişi, işleyişi ve öğelerinin karşılıklı etkileşimidir. [109] Örneğin toplumsal katmanın düzeni ve işleyişi (yapısı), biyolojik katmandaki yasalarla açıklanamaz; her ne kadar biyolojik katman toplumsal katmanın varoluşu için zorunlu bir zemin oluştursa da. Yine söz gelimi, biyolojik katman fiziksel katmanı içerir, ancak kendi özgün yasalarına sahiptir. Temel katmanların daha önceki katmanlarda bulunmayan yeni nitelikleri ve özelliklerine, "belirmiş" (zuhur etmiş) diyoruz.

"Bir cisim veya karmaşık bir sistem, parçalarının özellikleriyle açıklanamadığı ve tanımlanamadığı ya da bu özelliklere ve onların ilişkilerine indirgenemediği zaman, onun belirmiş olduğu söylenir." [110] Yeni niteliklerin/özelliklerin, belirmesine yol açan, bütünün/sistemin organizasyonu yani örgütlenmesidir. [111] Örneğin, su, su buharı ve buzun atomik ölçekte hiçbir niteliksel farkı yoktur (temel nitelik, iki hidrojen ve bir oksijen atomundan oluşmasıdır), fakat sıcaklık ve basınç parametrelerinin denetiminde gözlenen faz geçişleriyle kazanılan yeni nitelikler/özellikler (temel olmayan nitelikler, katı-sıvı-gaz halidir), su moleküllerinin oluşturduğu yapının örgütlenişinde/organizasyonundaki dönüşümle belirir. Yüksek

---

[109] "Alt biçim (maddedeki hareketin temel biçimleri kastediliyor –MB), daha üst biçim içinde bulunmakla beraber, belirleyici değildir ve üst biçimde ikincil bir yer işgal eder. Üst biçim belirleyici rol oynar ve maddenin söz konusu hareketini temsil eden fenomenlerin özünü belirler." Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 77

[110] Ian Marshall&Danah Zohar, **a.g.e.**, s.116

[111] "(…)'her örgütlenme düzeyiyle birlikte yeni özellikler ve mantıklar ortaya çıkar.' (…) Verili bir örgütlenme düzeyinin özellikleri parçalarına bağımlı halde kalır, ama salt onlardan çıkarsanamaz." Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **a.g.e** içinde, Lucien Séve, *Belirmenin Diyalektiği*, s. 137-8

basınç altında grafitten elmasa geçişte de karbon atomlarının yapısal düzenlenişi dönüşür.

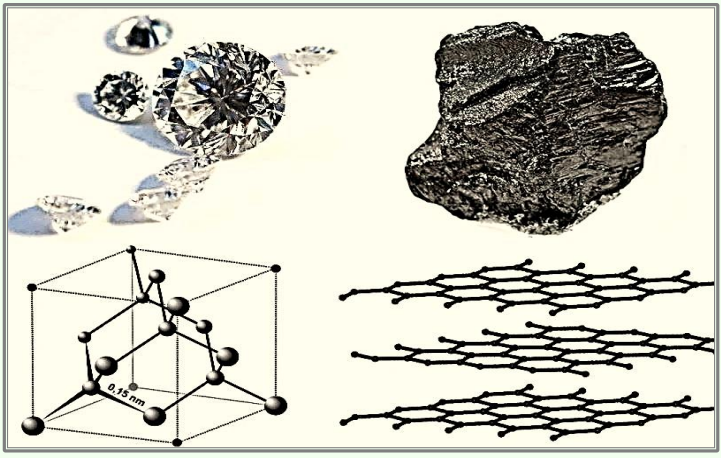

Resim 10: Grafitten elmasa dönüşüm, karbon atomlarının yüksek basınç altında yeniden düzenlenmesiyle yeni bir kristal yapının (ve niteliklerin) belirmesidir.

Şimdi insan bilincine bakalım. İnsan zihni/bilinci, tümüyle sinir sistemindeki fizikokimyasal işlemler/süreçlerden oluşur, fakat sinir sisteminin organizasyonu (yapısı, yapılanışı, düzenlenişi ve işleyişi) ve iç/dış çevreyle olan etkileşimler, onun belirmiş özelliklerini açıklar. Toplumsal bilinç biçimleri, toplumsal pratiklerin içerisindeki insanların ilişkileri tarafından koşullanır/belirlenir; ortaya çıkışları (belirişleri) toplum katmanı ya da ölçeğindedir; bireylerin beynindeki fizyolojik süreçler ve psikolojik mekanizmalar zeminine yaslanırlar. Özet ve sade bir ifadeyle insanlardaki zihin/bilinç, sinir sisteminin fizikokimyasal süreçlerinden oluşur, ancak öğrenme, dil ve toplumsal pratiklerle şekillenerek/koşullanarak zuhur eder ve böylelikle biyolojik katmanı aşan toplumsal bir nitelik kazanır. Yine örneğin, hücrelerin iç organizasyonu, sahip olduğu öğelerin karşılıklı etkileşimleriyle oluşan yapısı, çevreleriyle olan etkileşimleriyle

birlikte, onlara metabolizma, bölünme, mutasyon, iç determinizm ve regülasyon gibi karakteristik özellikleri kazandırır.[112] Canlılık, cansız varlıklara göre bir beliriştir; temelinde cansız varlıklardaki süreçler bulunur, fakat yeni organizasyon düzeyiyle, ortaya çıkan yeni süreçler, etkileşimler ve dolayısıyla nitelikler/özellikler vardır. Başka bir örnek; "emek", hayvanlarda da gözlenen biyolojik bir temele sahiptir, fakat insanlarda belirmiş bir özelliktir, çünkü toplumsal ilişkilerin örgütlenişini yansıtır.

Sıcaklık, katı-sıvı-gaz halleri, temel parçacıkların veya atomların özelliği değilken, belli miktardaki parçanın/öğenin bir araya gelip bir organizasyon oluşturması durumunda belirirler. Protonların ya da elektronların rengi yoktur, bunlar atomlar halinde organize olduklarında, ışığın belli dalga boylarını emip, diğerlerini yansıtarak renklere sahip olurlar. Sürtünme de temel parçacıklar arasında yoktur, fakat maddenin daha karmaşık yapılarını oluşturduklarında bu özellik belirir.[113]

12. Nitelik, Nicelik, Ölçü, Niceliğin Niteliğe Dönüşümü Örüntüsü (Faz Geçişleri, Eşik Etkisi)

Varlıklara, bağımsızlık, sınırlanmışlık, göreceli istikrar sağlayan[114] özellikler, durumlar, işlevler ve ilişkiler, onların nitelikleridir.[115] Nicelik ise, sayı, büyüklük, hacim, yoğunluk, küme, sınıf veya belirli bir özelliğin kendini ortaya koyuş

---

[112] M. Yılmaz Öner, **Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi**, Gençlik Basımevi, 1978, s. 20-1

[113] https://tr.wikipedia.org/wiki/Belirme, Erişim tarihi: 20.02.2022

[114] Manfred Buhr-Alfred Kosing, **a.g.e.**, 1999, s. 298

[115] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 223

derecesidir.[116] Bir atom çekirdeğindeki protonların niceliksel değişimleri, elementlerin niteliğinde değişime yol açar. Oksijen (O_2) ve ozon (O_3) gazları arasındaki niceliksel farklılık, onların niteliklerini farklılaştırır.

Değişim ve gelişimde, süreklilik ile kesintililik birlikte gözlenebilmekte, niceliksel birikimler, niteliksel dönüşümlere yol açabilmektedir. Fakat her niceliksel değişim, niteliksel dönüşüme yol açmaz. Söz gelimi, bir mağaradaki su damlalarının kalsiyum birikiminin zamanla sarkıt ve dikit oluşturması süreçlerinde sadece nicelikler birikir, nitel bir dönüşüm oluşmaz. Öte yandan diğer bazı süreçler için geçerli olacak şekilde, niceliksel değişimlerin niteliksel değişimlere neden olmadığı sınırlara "ölçü" denir.[117] Bu süreçlerde belirli bir ölçü sınırı, eş deyişle "eşik değeri" aşıldığında (düğüm noktası), niteliksel dönüşüm oluşur. Bir nitelikteki dönüşüme, sıçrama denebilir.

Bir volkanik bölgedeki magmanın yer altında birikiminin belirli bir basınç noktasını geçtiğinde patlamaya yol açması, nicel-nitel dönüşümünü basit ve güzel biçimde örneklendirir. Yine bir göldeki alg birikiminin oksijeni tüketmesiyle balık popülasyonunun çökmesine yol açması başka bir örnektir.

Söz gelimi, Türkiye'deki kentsel dönüşüm süreçleri, niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşümlere yol açtığı toplumsal bir örüntü sunar. 2000'li yıllarda İstanbul ve Ankara'daki gecekondu mahallelerinde başlayan kentsel dönüşüm projelerinde nicelik-nitelik dönüşümü örüntüsü gözlenir: Niceliksel birikimler (nüfus artışı, arazi talebi, sermaye birikimi) bir eşik noktasında niteliksel bir dönüşüme yol açmış,

---

[116] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 224

[117] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 173

bu dönüşüm, mahallelerin yıkılması, lüks konut projelerinin inşası ve yoksul nüfusun kent çeperlerine itilmesiyle sonuçlanmıştır.[118]

Ekoloji alanından devam edelim. Marmara Denizi'ndeki müsilaj (deniz salyası) sorunu, niceliksel birikimlerin niteliksel bir dönüşüme yol açmasına örnek teşkil eder. Endüstriyel atıkların, tarımsal kimyasalların ve deniz suyu sıcaklığındaki artışın niceliksel birikimi, 2021'de kritik sınırı/eşik değerini aşarak müsilaj oluşumuna neden olmuş ve deniz ekosisteminde niteliksel bir bozulmayla sonuçlanmıştır.[119]

Başka örnekler verelim. Yaşamın ortaya çıkışı (belirmesi), canlıların yeni türlerinin oluşumu, bir toplumsal formasyonda başka üretim ilişkilerinin koşulladığı toplumsal ilişkilere devrimle geçiş, sıçrama örnekleridir.[120]

Hegel'in verdiği, sonra Engels'in *Doğanın Diyalektiği* adlı eserinde alıntıladığı ünlü suyun faz geçişini anımsayalım:

> "Böylece örneğin suyun ısı derecesi ilkin sıvılığı açısından ilgisizdir; ama sıvı ve akıcı suyun ısısındaki artma ya da azalma ile öyle bir noktaya gelinir ki, burada bu kohezyon durumu kendini nitel olarak değiştirir ve su bir yandan buhara ve öte yandan buza değişir."[121]

Lineer olmayan olaylarda, "eşik etkisi" ile bağımsız değişkendeki değişim belirli bir değeri aştığında, bağımlı değişkende sıçramalı etki (sonuç) oluşmaktadır. Örneğin,

---

[118] Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, Yordam Kitap, 2017, s. 123-130

[119] **TÜBİTAK Raporu**, 2021

[120] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 226-7

[121] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 193

fotoelektrik etkide, nöronlarda aksiyon potansiyellerinin oluşumunda bu durum geçerlidir. Fotoelektrik etkiye yakından bakalım.

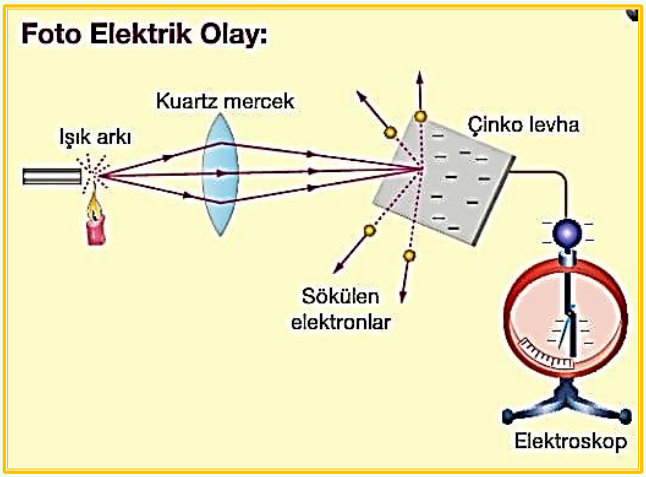

Resim 11: Yüksek enerjili bir elektromanyetik ışımanın madde tarafından soğurulması sonucu, o maddeden elektron koparılması olayına *fotoelektrik etki*, kopan elektronlara *fotoelektron* denir. Einstein, ışığın tanecikli olduğu varsayımını yaparak fotoelektrik olayını açıklamış, enerjinin korunumu kanununu kullanarak fotoelektrik olayı açıklayan bir eşitlik elde etmiştir.

Fotoelektrik etki (olay)'da şu bağıntılar söz konusudur: i) Belirli bir eşik frekansına gelene kadar ne kadar şiddetli ışık tutulursa tutulsun metal yüzeyden hiçbir elektron kopmaz. ii) Eğer frekans eşik değerinin üzerindeyse ışığın şiddeti ne kadar az olursa olsun elektron kopar. iii) Fotoelektronun kinetik enerjisi ışığın frekansı ile doğru orantılıdır ve ışığın şiddetinden bağımsızdır.[122] Fotoelektrik etkide, ışığın frekansındaki niceliksel artış, eşik değerini (kritik

[122] https://evrimagaci.org/fotoelektrik-etki-fotoelektrik-olay-nedir-8225 , Erişim tarihi: 26.03.2022

sınırı) aştığında elektron kopmasıyla niteliksel bir sıçrama yaratır.

Şimdi de nöronlardaki aksiyon potansiyellerin oluşumuna bakalım:

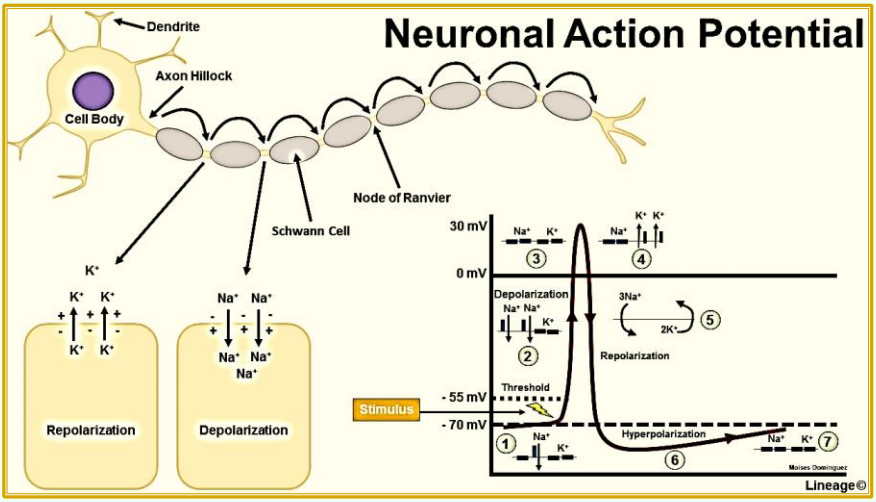

Resim 12: Nöronların akson tepelerinde oluşan ve akson boyunca ilerleyen aksiyon potansiyeli

Nöron hücrelerinde istirahat hücre zarı potansiyeli -70 mV'tur. Bu potansiyel, hücre zarının en fazla K+ iyonuna olmak üzere, Na+, K+ ve Cl- iyonlarına karşı geçirgenliğiyle oluşur. Bir nöronun yaklaşık -55 mV olan eşik potansiyele ulaştıracak kadar stimilus (uyarı) gelmişse, depolarizasyon başlar. Bu eşik değere ulaşılmamışsa, hiçbir şey olmaz. Eşik değere ulaşıldığında Na+ kanalları açılır ve Na+ iyonları hücre içerisine akar. Böylece hücre zarındaki potansiyel farkı artar ve bu da kısa dönemli bir pozitif geri beslemeyle daha fazla Na+ kanalının açılmasına neden olur. Hücre zarı potansiyeli yaklaşık 50 mV'a ulaştığında, Na+ kanalları hızlıca inaktif duruma geçer, K+ kanalları ise açılmaya başlar. K+ iyonları hücre dışına çıkarak zarın potansiyelinin düşmesine ve böylelikle repolarizasyon oluşmasına neden olur. K+

iyonlarının hücre dışına akış hızı, bazal düzeyden daha hızlı olduğundan hiperpolarizasyon oluşur ve hücre zarı potansiyeli -80/-90 mV düzeylerine kadar düşer. Sonunda K+ iyonlarının hücre dışına akış hızı bazal düzeyine döner ve bir sonraki uyarıyla eşik potansiyeli geçilene kadar, zar potansiyeli -70 mV düzeyine gelir. Tüm bu sürecin oluşabilmesi için hücre zarının içerisi ve dışarısında iyon gradiyenti olmalıdır. Bu iyon konsantrasyon farklılığını sağlayan Na+/K+ ATPaz adı verilen ve her 3 Na+ iyonunu hücre zarı dışına geçirmesine karşılık, 2 K+ iyonunu hücre zarı içine geçiren pompadır (bkz; resim 11).[123]

Görüldüğü üzere, fotoelektrik olayda ışığın frekansındaki artışın bir eşik değere ulaşmasıyla, nöronlarda aksiyon potansiyellerinin oluşumunda ise stimulusların (uyaranların) belirli bir eşik değeri yakalamasıyla yeni bir süreç başlamaktadır.

Öte yandan tarihsel-toplumsal incelemelerde kullandığımız evrim ve devrim kavramları, öz ile ilişkili olarak niteliksel değişimleri anlatır:

> “Devrim, eski niteliksel temelde radikal bir kırılmaya ve söz konusu nesnel şeyin özünde bir değişime yol açan bir sıçramadır.
>
> “Evrim, nesnel şeyin verili özü içinde yeni bir niteliğe dönüşüme neden olan, var olan niteliksel temelde radikal bir kırılma yaratmayan sıçramadır.”[124]

---

[123] Bu bilgiler fizyoloji kitaplarında yer alır. Özet olarak şu bağlantıdan okunabilir: https://step1.medbullets.com/neurology/113052/action-potential-basics, Erişim tarihi: 26.03.2022

[124] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 178

Bu noktada, devrimlerin, toplumsal ilişkilerin özündeki niteliksel ve ilerici bir dönüşümü anlattığı, geriletici niteliksel dönüşümlerin karşı-devrim olarak adlandırılması gerektiği unutulmamalıdır (örneğin 1979 İran karşı-devrimi).

13. Karşıtlık (Antagonizma), Karşıtların Birliği ve Mücadelesi, Çelişki

Farklılık, özdeş olmama, benzeşmezlik ilişkisidir ve çeşitliliği oluşturur. Öze dair bir farklılığın ya da aynı özün farklı yanlarının en uç noktadaki ifadesi bir karşıtlıktır.[125] Örneğin mıknatısların zıt kutupları arasındaki kuvvet çizgileri, ne kadar bölünürlerse bölünsünler yeniden oluşur. Kutuplar, aynı özün farklı ve birbirlerine bağımlı yanlarını anlatır. Proletarya ile kapitalist sınıf, karşıtların birliği içindedir. Bunların aralarındaki ilişki simetrik içsel bir ilişkidir. Biri olmadan diğeri de olmaz; birbirlerine bağımlıdırlar. Karşıt süreçler ya da bir sürecin zıt yönleri, olağan zamanlarda *dinamik bir denge* oluşturur.

Karşıtların birliği ve mücadelesi örüntüsünün, "zorunluluk ve rastlantı", "neden ve sonuç", "pozitif ve negatif", "sevgi ve nefret", "iyi ve kötü", "kuzey ve güney" gibi zıtlıkları konu edindiği[126] önermesi doğru değildir. Zıt anlamlı kavram çiftleri (antonim[127], yani sinonimin tersi), bu örüntünün kapsamında yer almaz. Bu kavramlar, dilbilimsel zıtlıklar (antonimler) olup,

---

[125] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 230

[126] Bertell Ollman, **Yabancılaşma**, Yordam Kitap, Birinci Baskı, 2012, s. 106

[127] Antonim, "zıt" kelimeleri anlatır. "Sıcak/soğuk" ikilisinde olduğu gibi dereceli antonimler, "çekme/itme" gibi tamamlayıcı antonimler, "öğretmen/öğrenci" ikilisinde olduğu gibi ilişkisel antonimler vardır. "Aristoteles dört tip karşıtlığı (antikeimena) birbirinden ayırır: 1) göreceler (pros ti), 2) zıt (enantion), 3) yoksunluk (sterêsis) ve 4) çelişki (antiphasis)." Bkz; Kaan Kangal, **Engels ve Diyalektik –bir tartışmanın tarihçesi-**, Kor Kitap, 1. Baskı, 2021, s. 121

karşıtların birliği ve mücadelesi örüntüsü, gerçeklikteki süreçlerin karşılıklı bağımlılığını ve mücadelelerini ifade eder. Yine örneğin, matematikteki artı ve eksi de karşıt anlamlıdır, fakat karşıtların birliğiyle kastedilen bu değildir.

Karşıtların *birliği*, farklı ve birbirine zıt süreçlerin, süreçlerin yönlerinin, eğilimlerin birliğini ve karşılıklı bağımlığını anlatır. Bu birliktelik ve karşılıklı bağımlılık, çoğu durumda bir uyum/ahenk ve eşgüdüm oluşturur. Örneğin hücrelerdeki katabolizma ve anabolizma süreçleri karşıt eğilimlere sahip süreçlerdir ve birlikte var oluşları metabolizmanın uyumlu bütünlüğünü oluşturur. Başka bir olaya bakalım: Bir cisme uygulanan çekme/itme kuvveti ile sürtünme kuvveti, hareket süreci içerisinde farklı ve karşıt yanları anlatır. Başka bir örnek: Bir atomda, çekirdekteki protonların çekme kuvveti ile elektronların yörüngelerde olasılık dağılımıyla bulunması arasında, uyumlu bir karşıtlık vardır. Yine söz gelimi, bir nehir yatağındaki su akışının erozyona neden olması ile tortu birikiminin yatağı yükseltmesi arasındaki karşıtlık, nehrin yön değiştirmesine neden olur. Öte yandan, kapitalist üretimin egemen olduğu bir toplumsal formasyonda, kent ile kır arasında, kafa emeği ile kol emeği arasında bazı uzlaşabilir farklılıklar ve karşıtlıklar vardır. Karşıt yönler, süreçler, eğilimler birliktelik/bağımlılık içerisinde olup birbirlerini tamamladığı kadar, birbirlerini dışlarlar da. Buna karşıtların *mücadelesi* denir. Hareketi oluşturan zıt yönlü kuvvetlerin arasında, proletarya ile kapitalist sınıf arasında, anabolizma ile katabolizma arasında vd. bir dışlama ilişkisi, yani mücadele de bulunur. Söz gelimi, mutasyon süreçleri (değişim eğilimi) ile genlerin kalıtımsal aktarım süreçleri (koruyucu eğilim) arasında bir karşıtlık ve mücadele her zaman vardır.

Hegel'e göre "genel olarak Dünya'yı devindiren şey çelişkidir"[128]. Çelişkiyi şu şekilde kavrar:

> "Çatışkıların gerçek ve olumlu anlamları genel olarak edimsel her şeyin kendi içinde karşıt belirlenimler kapsıyor olmasından oluşur ve böylece bir nesneyi bilmek ya da daha doğrusu kavramak onu karşıt belirlenimlerin somut bir birliği olarak bilmek demektir."[129]

Hegel'e göre edimsellikteki (gerçeklikteki) karşıt belirlenimler, akılda kapsanarak aşılır. Bir örnek vermek gerekirse; anlak'taki "fark" ve "özdeşlik" ayrımı ve karşıtlığı, "devinim/hareket" tarafından kapsanarak kaldırılır.

Bize göreyse çelişki, karşıtların arasındaki mücadelenin "çatışma" halini aldığı, karşıtların birbirini tamamlayıcılık özelliğinin yitirildiği zaman kesitlerine ortaya çıkan karşıtlar arası bir etkileşim türüdür. Dinamik dengenin bozulduğu ve bir "kriz"in olduğu süreci anlatan bu zamansal kesitlerde, karşıtların arasındaki çatışma zorunlulukla bir çözüme varır.[130]

Çelişkiler, önce karşıtlık şeklinde "doğar", karşıtların birliği/birbirlerine bağımlılığı ve mücadelesi şeklinde var olurlar. Sonra "çatışkı" evresinde, karşıtlar birbirlerini yok

---

[128] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 209

[129] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 120. "Eğer herhangi bir nesnede ya da Kavramda çelişki gösteriliyorsa (ve genel olarak içinde çelişkinin, e.d. karşıt belirlenimlerin gösterilemeyeceği ve gösterilmemesi gereken *hiçbir şey* yoktur (…)" (Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 169-70)

[130] "Çelişki türlerinin farklılığı bundan dolayıdır: Onlardan bazıları ahenge yol açar, diğerleri ise düzensizliğe." Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 232. Bu önerme sağlıklı değildir. Bize göre, her karşıtlık, bir çelişki oluşturmaz. Fakat her çelişki bir karşıtlık içerir.

etmeye yönelirler. Aslında karşıtlar bu evrede çelişki formunu alırlar. Üçüncü evredeyse, “çözüm” oluşur, karşıtlık aşılır.[131]

Organizmayla çevre arasındaki ilişki üzerinden bir örnek verelim. Biston betularia (Biberli Güve)’nin açık renkli formunun yaşama ve üreme süreçleri ile avcılar tarafından fark edilip avlanma süreçleri arasındaki karşıtlık, sanayileşme sonucu oluşan kirlilikle birlikte bir çatışma/bir çelişki formuna bürünür. Bu çelişkinin çözümü 19. yüzyılın ilk çeyreği civarında, Cortex adlı gendeki bir mutasyonla siyah formunun ortaya çıkması/evrimleşmesi ile birlikte çözülmüştür (Bkz; resim 13 ve metin kutusu[132]).

[131] “(…) çelişki kendisini fark ve farklılaşma şeklinde, yani bir terimden diğerine geçiş ve zıtlık şeklinde (zımni çelişki); çatışkı şeklinde (şiddetlenmiş çelişki); ve nihayet bağdaşmazlık (çözümleme ve aşma uğrağı) şeklinde dışa vurur.” Henri Lefebvre, **Diyalektik materyalizm**, Sel Yayıncılık, 1. Baskı 2018, s. 26. “Ancak karşıtların bütünlüğü ve mücadelesi, bir çelişkinin orta noktasında durur – bir anlamda, yaşam süresini kapsar. Bunu, çelişkinin oluşumu –doğumu- önceler; daha sonra ise çöküş –yani ölüm- vardır.” Bernhard Brosius, **a.g.e**., s. 100

[132] https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2016/11/01/kelebek-etkisi-isbasindaki-dogal-secilimin-anlattiklari/ ve https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2016/12/01/kelebek-etkisi-modern-genetigin-soyledikleri-ve-biston-betularianin-renk-evrimi/ , Erişim tarihi: 21.02.2022

"Sanayileşme ile başlayan hava kirliliği sonucunda, sanayi merkezleri civarındaki ağaçlık alanlarda ve ormanlardaki ağaçların gövdelerini kaplayan likenler ölürler ve kararırlar. *Biston betularia*'nın açık renkli formlarının tünediği ağaçların açık gövde renklerinin kararması, açık renkli formların avcı kuşlarca kolayca fark edilmesine yol açarken, siyah renkli formlar artık koyulaşmış gövdelerde kolaylıkla kamufle olacaklar ve böylece avcılardan korunacaklardır. Bu durum, yaygın form olan beyazımsıların sanayi merkezlerinde tükenmelerine yol açarken siyah formların kuşaklar boyu artışını sağlayacaktır. Nitekim hadise de bu şekilde cereyan etmiştir; *B.betularia*'nın 19. yüzyıl ortalarından itibaren tutulan müze örneklerinin incelenmesi ve uzun süreli gerçekleştirilen saha gözlemleri ve örneklemeler, "carbonaria" adı verilen siyah formun sıklığının sanayileşen bölgelerde 19. yüzyılın ortalarından itibaren hızla arttığını göstermiştir."

Resim 13: Biston betularia'nın renk varyantları: A) tipik, B) insularia, C) carbonaria

Toplum ile doğa arasındaki ilişkiden örnek verelim: İnsanların doğal süreçlere egemen olması, onları kontrol etmesi eğilimi ile doğanın güçlerine olan bağımlılık arasında bir karşıtlık bulunur. Bu karşıtlık/mücadele, tarih boyunca ilk eğilim giderek kuvvetlense de nihayete ermeyecek bir karşıtlık gibi durmaktadır. Doğanın, toplum yaşamına izin vermeyecek ölçüde tahribi gerçekleşirse, ortaya bir çelişki çıkmış olacaktır.

Yeni üretici güçler ile sahip oldukları üretim ilişkileri, eski üretici güçlerle ve aralarındaki ilişkilerle çelişki içerisindedir.

Bu çelişki, mevcut bir üretim tarzının çökmeye başladığı tarihsel kesitte oluşur. Günümüzde somut bir kapitalist toplumsal formasyonda ya da genel olarak kapitalist üretim tarzında, ücretli emek ile sermaye ilişkisi, başka bir ifadeyle kapitalist üretim ilişkileri uzlaşmaz bir karşıtlık ilişkisidir. Sistemin krizlerinde, eş deyişle devrimci durumlarda bu uzlaşmaz karşıtlık ilişkisi, çelişkili olmaya başlar.[133] Ya bir devrimle ortadan kalkar (örneğin, 1917 Ekim Sosyalist Devrimi) ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden tesisiyle (örneğin, Almanya ve İtalya'da iki dünya savaşı arasındaki dönemde faşizme geçişle, 2011 yılında Mısır ve Tunus gibi ülkelerde kitlelerin elinden "devrimin çalınmasıyla", 1979 yılında İran'da yaşanan karşı-devrimle toplumsal ve siyasal olarak şeriat kurallarının uygulandığı, iktisadi olarak kapitalist ilişkilerin sürdürüldüğü düzene geçişle) denge durumuna geri döner.

Bir de Türkiye'deki toplumsal mücadeleler bağlamında somutlayalım. Türkiye'de 1960'lar ve 1970'lerdeki işçi sınıfı hareketleri, diyalektik teorinin değişim/gelişim örüntülerini anlamak için çarpıcı bir örnek sunar. Bu dönemde, işçilerin sendikal mücadeleleri (örneğin, 15-16 Haziran 1970 kalkışması), her bir işletmede bulunan kapitalist üretim ilişkilerindeki karşıtlıkların niceliksel birikiminin (ücret talepleri, çalışma koşulları protestoları) niteliksel bir dönüşüme (sınıf bilincinin artışı, politik hareketlerin güçlenmesi) yol açtığını gösterir. Burada işçi sınıfının siyasal ve ekonomik mücadelesinin sermaye sınıfının toplumsal ve siyasal iktidarını tehdit eder bir büyüklüğe ve güce ulaştığı 1970'lerin son yıllarında oluşan devrimci durum tarihsel kesitinde bu

[133] Bu çelişkili etkileşimlerin detaylı bir anlatımı için bkz; Bernhard Brosius, **a.g.e**., s. 91-111, s.112-148

iktidarı koruyan ve yıkmaya çalışan vektörler/güçler/süreçler arasındaki karşıtlığın bir çelişki formuna büründüğü gözlenir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve bu darbeyle oluşturulan geçici askeri diktatörlükle sistem krizi çözülmüş, çelişkinin bir kutbunu oluşturan işçi sınıfı hareketi bastırılarak görece kısa süre sonrasında güçler arasında dinamik dengenin yeniden oluştuğu kapitalist demokrasiye geçişle, sermaye sınıfının iktidarını koruyan mekanizmaların çeşitliliği ve etkinliği açısından çok daha sağlam bir biçimde düzen restore edilmiştir.

Yakın tarihten verilebilecek iki örneği ise 2013 Gezi Ayaklanması ve 2025 Mart Eylemleri oluşturur. 2013 Gezi Ayaklanması, devletin otoriter politikaları ile toplumun özgürlük talepleri arasındaki karşıtlığın, bir parkın yıkımı gibi tetikleyici bir olayla çelişki haline geldiği bir kriz dönemidir. 2025 Mart protestoları, devletin otoriter politikaları ve ekonomik bunalım ile toplumsal talepler (adalet, özgürlük ve gelecek garantisi/ortalama iyi bir yaşam vb.) arasındaki karşıtlığın çelişkiye dönüştüğü bir örnek sunar.

Mao Zedong, çelişkilerin hiyerarşik doğasını şöyle açıklar: “Herhangi bir süreçte çok sayıda çelişki bulunur ve bunlardan biri mutlaka ana çelişkidir; bu çelişkinin varlığı ve gelişimi, diğer çelişkilerin varlığını ve gelişimini belirler veya etkiler.”[134] Buradaki önerme, toplumsal katmandaki “çelişkilerin” analizinde ana ve tali çelişkileri ayırt etmenin önemini vurguladığı oranda özgün ve değerlidir. Gerçekliğin toplumsal katmanında, örneğin kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminde işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki karşıtlık, temel ve belirleyici karşıtlıktır. Bu ana karşıtlık, kapitalist üretimin

[134] Mao Zedung, **Pratik ve Çelişki Üzerine**, çeviri: Ahmet Kırmızıgül, Epos Yayınları, 2009, s. 72

çevresel tahribatlarına karşıtlıkla şekillenen ekoloji hareketini ve mücadelelerini, çeşitli alanlarda gözlenen kadın-erkek cinsler arası patriarkal ilişkiler ekseninde oluşan karşıtlık ve mücadeleleri belirler ve etkiler. İklim krizi gibi çevresel sorunların çözümü ile kadınların kurtuluşu, bu nedenle temel antogonizma olan emek-sermaye karşıtlığının ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bu "tali" karşıtlıklar önemsiz olduklarından değil, temel antogonizmaya bağlı olduklarından ikincil karakterdedir.

Bu kısımda yazdıklarımızdan çelişkinin, klasik mantıktaki dört temel kategorik önerme arasındaki ilişkilenmeyi anlatan "karşıtlık" (contrariety) ve "çelişki" (contradiction) terimlerinden farklı olduğu kavranmış olmalıdır. Materyalist diyalektik teoride (MDT), epistemolojik düzeyde değerlendirdiğimiz bu kavramların, ontolojik karşılıkları bulunmaktadır. Başka bir deyişle, önermeler arasında değil de gerçeklikteki karşıtlıklardan ve çelişkilerden bahsetmekteyiz. Öte yandan, önermeler öne sürerken, resim 14'teki ilişkilenmeleri dikkate almama durumumuz söz konusu olamaz.[135] Özetle mantıksal karşıtlık ve çelişki ile gerçek karşıtlık ve çelişki birbirine karıştırılmamalıdır.

[135] https://en.wikipedia.org/wiki/Square_of_opposition , Erişim tarihi: 21.02.2022

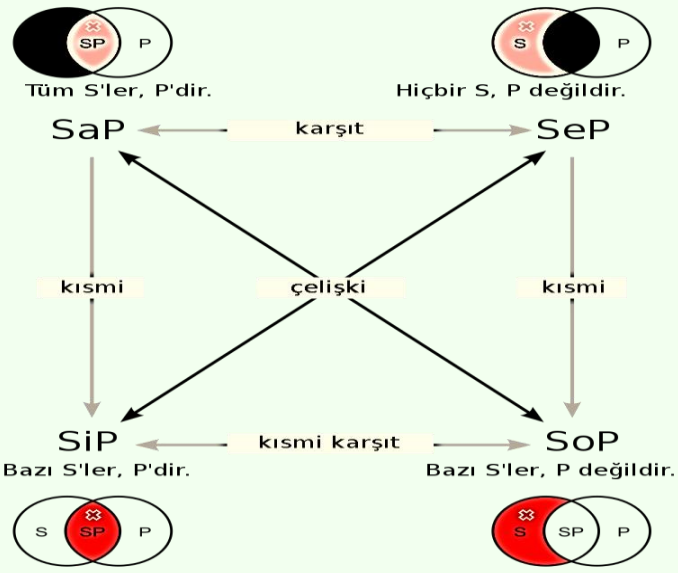

Resim 14: Klasik mantıkta önermeler arasındaki ilişkilenme türleri

14. Çelişki konusuna ilişkin detaylar

Çelişkinin birkaç anlamı bulunmaktadır:

Birincisi; çelişki, tutarsızlık anlamına gelir ve metafor (eğretileme) olarak kullanılabilmektedir. Örnek verelim: "Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin başkenti Kinşasa'dır" ve "Kinşasa, bir Avrupa kentidir" cümleleri birbirleriyle tutarsızdır. Bu cümleler arasında çelişki vardır denir. Günlük dilde çelişki, genellikle tutarsızlık anlamında kullanılır.

İkincisi; çelişki kelimesi, çıkar çatışması/gerilim anlamında da kullanılabilmektedir. Örneğin, "Ali ile Mehmet arasındaki çelişki halen devam ediyor" cümlesiyle, bu iki kişinin arasında bir gerilimin varlığından bahsedilir.

Üçüncüsü; çelişkinin bir anlamını ise "mantıksal çelişki" oluşturur. "Tüm kediler, kuyrukludur" ile "bazı kediler, kuyruksuzdur" (Manx kedileri, gerçekten kuyruksuzdur)

önermeleri arasında mantıksal çelişki bulunur. Aynı şekilde "hiçbir kedi, kuyruksuz değildir" önermesi ile "bazı kediler kuyruksuzdur" önermesi arasında da çelişki bulunmaktadır.

Hegel'de de "çelişki" kavramlaştırması, düşünsel düzlemde bulunur. "Varlık-yokluk" arasındaki düşünsel çelişki, "oluş" kavramı ile kaldırılır. Özdeşlik ile farklılık arasındaki kurgusal "çelişki", değişim/devinim ile kaldırılabilir. Burada olmak ile olmamak arasında düşünülen "çelişki", hareket kavramlaştırmasıyla giderilir. "Sonsuz" ile "sonlu" arasındaki çelişki, "süreklilik" kavramıyla aşılır vd. Oysa oluş, değişim, hareket ve süreklilik nesnel gerçekliğin nitelikleridir. Materyalist perspektif, karşıt güçleri, öğeleri, süreçleri gerçekliğin içerisinde bularak soyutlar.

Dördüncüsü; gerçeklikteki çelişkilerdir. Gerçeklikte karşıt eğilimler, süreçler, bu süreçlerin yönleri bulunmaktadır. Yaygın olan diyalektik kavrayışta, bu karşıtlar birbirleriyle mücadele halindeyse, birbirlerini dışlıyorsa, etkileşimleri bu şekildeyse, aralarında bir çelişkinin var olduğundan bahsedilir. Örnekler verelim. Proletarya ile kapitalist sınıf, başka bir ifadeyle emek ile sermaye arasındaki karşıtlık ve mücadele, bir çelişki olarak kavranır. Bu ikili birbirlerini doğurur ve birbirlerine karşıt çıkarlara, taleplere sahiptir. Bir taraf ya da kutbun tatmin edilmesi, öteki tarafın ya da kutbun zararına gerçekleşir. Bize göre, kapitalistler ile işçiler arasındaki karşıtlık grev durumunda çelişki halini alır. Çünkü dengedeki süreçlerde bozulma oluşmuştur.

Elbette doğada da çelişkiler vardır. Bir örnek verelim. Akciğerlere sürekli bir biçimde ulaşan bakteriler (mikroplar), burada sayıca çoğalıp zatürre yapmaya çalışırken, vücudun savunma hücreleri bunlara karşı sürekli bir "savaş" vermektedir. Bakterilerin çoğalma ve dokulara ilerleme süreciyle, savunma hücrelerinin ve onların salgıladıkları çeşitli

maddelerin, bakterileri yok etme süreci arasındaki karşıtlık ve mücadeleye, yaygın diyalektik kavrayışa göre “çelişki” denir. Oysa örneğimizde zatürre oluşmadıkça, bu karşıt süreçlerin mücadelesi, bir dinamik dengededir. Zatürrenin oluşumu, ilk sürecin, çeşitli kolaylaştırıcı faktörlerin de yardımıyla üstün gelmesinin bir sonucudur. Yani denge bozulduğunda, ortaya zatürre tablosu çıkmaktadır. Bize göre, dinamik dengenin bozulmasıyla birlikte bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Antibiyotiklerin yardımıyla zatürre tedavi edildiğinde, iki karşıt süreç arasındaki dinamik dengeye geri dönülmektedir. Özetle zatürre, bakterilerin çoğalma süreci ile bağışıklık sisteminin savunma süreci arasındaki karşıtlığın, çevresel faktörlerle dengesinin bozulmasıyla çelişkiye evrilmesidir.

Başka bir örnek: İklim krizi, karşıtların birliği ve mücadelesinin çelişkiye dönüşümünü ve eşik değer aşıldığında nicel-nitel sıçramasını çarpıcı bir şekilde örneklendirir. Doğa (çevresel sistemler, örneğin atmosfer, okyanuslar ve ekosistemler) ile kapitalist üretim sistemi arasındaki birlik, toplumun doğadan kaynak (fosil yakıtlar, tarım arazileri, su) alarak üretim yapmasıyla kurulur. Fakat bu birlikteki karşıtlık şudur; kapitalist toplumun doğayı tahrip eden süreçleri ile doğanın kendini yenilemesi süreçleri arasındaki karşılıklı ilişki karşıtlık içindedir. Kapitalist sistemin kâr odaklı oluşu nedeniyle doğanın aşırı tahribatı sonuçta bir çelişkiye dönüşür: Fosil yakıtların yoğun kullanımı, atmosferdeki karbon dioksit (CO_2) konsantrasyonunda nicel bir birikim yaratır (örneğin, 1850’den 2025’e CO_2 seviyeleri 280 ppm’den 420 ppm’ye yükselmiştir). Bu birikim, belirli bir eşik değeri (örneğin, küresel ısınmada 1,5/2°C sınırı) aşıldığında, nitel bir dönüşüme yol açar: Buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olaylarının sıklaşması ve ekosistemlerin çökmesi gibi geri dönüşü olmayan değişimler meydana gelir. Bu çelişki, doğa

ile toplum arasında oluşan bir uyumsuzluğun yansımasıdır ve yeni bir dinamik dengeye ulaşmak için toplumsal dönüşümlerin yaşanması gerekir. Bu çelişki, yeni bir toplumsal düzenin belirişiyle giderilebilir.

Beşincisi; kanımızca gerçeklikteki çelişkilerin, karşıtların birbirleriyle mücadelesinde dinamik denge durumunun yitirildiği ve karşıtların birinin diğerini yok etmeye yöneldiği süreçlerde bulunduğunu gözetmek gerekir. Tıpkı proletaryanın devrimci durum kesitinde, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını yok etmeye yönelmesinde olduğu gibi… Bir karşı-devrim yaşanırsa, proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki karşıtlık taşıyan ilişki, denge durumuna dönecektir.

Özcesi, çelişkiler doğada ve toplumda vardır. Bize göre, karşıt süreçler ve eğilimler, her zaman ve durumda çelişki oluşturmazlar. Her karşıtlık, bir çelişki oluşturmaz. Fakat her çelişki bir karşıtlık içerir.

Görüldüğü gibi materyalizmde “çelişki” konusunda iki ayrı yaklaşımdan bahsedilebilir. Birincisinde, karşıtların birliği ve mücadelesinin var olduğu durumlara “çelişki” denir ve bazı zaman kesitlerinde çelişkilerin etkisiyle denge durumundan uzaklaşılmaktadır. İkincisi ve bizim benimsediğimiz yaklaşım ise şudur; doğada ve toplumda dinamik denge durumlarında karşıtların mücadelesi vardır, denge bozulduğunda aralarında çelişki açığa çıkar ve bir çözüme kavuşur.

15. Kuantum Fiziğine Kısa Bir Bakış

Kuantum süperpozisyon, kuantum dolanıklık, Heisenberg belirsizlik ilkesi ve çift yarık deneyi, atom altı dünyada (mikro-kozmos katmanında) ortaya çıkan ve günlük hayatımızda alışık olmadığımız dört önemli kavram veya fenomendir. Bu kavramları basit bir şekilde açıklamak için, her birini sırayla ele alalım.

Kuantum Süperpozisyon: Bir parçacık, söz gelimi bir elektron, aynı anda birden fazla durumda bulunma olanağına sahiptir. Buna süperpozisyon denir. Örneğin, bir elektronun "spin" adı verilen bir özelliği vardır; bir elektronun spini, "yukarı" veya "aşağı" olabilir. Klasik fizikte, elektron ya yukarı spinlidir ya da aşağı spinlidir. Ancak kuantum mekaniğinde, elektron ölçülmeden önce hem yukarı spin hem de aşağı spin durumunda bulunma olanağı vardır. Bunu bir madeni paraya benzetebiliriz: Normalde bir para ya yazı ya tura gelir, ama süperpozisyondaki para, havada dönerken hem yazı hem tura gibidir. Süperpozisyonda parçacık, birden fazla durumun olasılığını eş zamanlı barındırır. Başka bir ifadeyle, süperpozisyonda iki olanak bir arada ve aynı anda bulunur. Bu durum, parçacık ölçüldüğünde (spinine bakıldığında) sonlanır ve elektron ya yukarı ya da aşağı spin olarak belirli bir özellik gösterir. Birinin ölçümü, diğerinin durumunu eşzamanlı olarak belirler.

Ünlü bir düşünce deneyi olan "Schrödinger'in kedisi", süperpozisyonu anlamak için kullanılır. Bu deneyde, bir kutunun içindeki kedi, bir parçacığın süperpozisyon durumuna bağlı olarak aynı anda "hem canlı hem ölü" gibi düşünülür. Burada kedinin canlı veya ölü olma olanaklarının bir arada ve aynı anda geçerli olduğu düşünülmelidir. Tabii bu sadece bir benzetmedir; gerçekte kedi makroskobik bir nesne olduğu için süperpozisyonda olmaz, ama bu örnek, atom altı parçacıkların birden fazla durumu potansiyel olanaklar olarak barındırdığını gösterir. Süperpozisyon, kuantum bilgisayarlarının temelini oluşturur; çünkü bir kuantum biti

(qubit), 0 ve 1'in süperpozisyonunda olabilir, bu da çok hızlı hesaplamalara yol açar.[136]

Süperpozisyon, parçacıklar için karşıtların birliğine ilişkin bir örnek değildir. Burada söz konusu olan olanakların bir olasılık dağılımıyla gerçeklik haline geçmesidir. Süperpozisyon, olasılıkların bir arada bulunmasını ifade eder, ancak bu olasılıklar, karşıt süreçlerin birliği değil, tek bir parçacığın durumlarının matematiksel bir toplamıdır.

Kuantum Dolanıklık: İki veya daha fazla parçacık, özel bir şekilde birbirine bağlanırsa, bu parçacıklar "dolanık" hale gelir. Dolanık parçacıkların özellikleri, birbirlerine ışık yılına yakın uzaklıkta olsalar dahi aralarındaki mesafe ne kadar büyük olursa olsun, birbirine bağlıdır. İki elektron dolanık hale getirilirse, sanki birbirleriyle iletişim kurmuşlar gibi, birinin spini ölçüldüğünde "yukarı" çıkarsa, diğer elektronun spini anında "aşağı" olur. Eş deyişle, birbirine bağlı bir şekilde davranırlar. Burada, ışık hızından daha hızlı bir etkileşim yoktur. Aslında bir bilgi aktarımı da söz konusu değildir. Bunu şöyle düşünmek anlamayı kolaylaştırır: Bir çift eldiven alalım; biri sağ, diğeri sol eldivendir. Bunları iki ayrı kutuya koyup dünyanın farklı yerlerine gönderelim. Bir kutuyu açtığımızda sağ eldiveni bulursak, diğer kutuda sol eldivenin olduğunu anlarız. Ancak kuantum dolanıklıkta, eldivenlerin durumu kutular açılana kadar belirsizdir (sağ ve sol eldiven olma olanakları bir aradadır) ve birini açtığımızda diğerinin durumu anında belirlenir. Bu durum, Einstein'ın "uzaktan ürkütücü etki" dediği bir fenomendir. Dolanıklık, kuantum iletişim ve şifreleme teknolojilerinde kullanılır; dolanık parçacıklar

[136] Bkz; İsmail Hakkı Aydın, **Kuantum Fiziği ve Felsefe**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 98-102

kullanılarak güvenli veri aktarımı yapılabilir.[137] Dolanıklık, bir sistemdeki öğelerin karşılıklı bağımlılığını anlatır.

Çift Yarık Deneyi: Çift yarık deneyi, kuantum mekaniğinin hem süperpozisyon hem de parçacık-dalga ikiliği gibi özelliklerini gösteren klasik bir deneydir. Deneyde, bir tabanca gibi parçacık (elektron ya da foton) fırlatan bir kaynak, üzerinde iki ince yarık olan bir engel ve bu engelin ardında bir ekran bulunur. Eğer elektronlar birer bilye (tanecik) gibi davranıyorsa, her elektron sadece bir yarığı geçer ve ekranda iki düz çizgi şeklinde bir desen oluşur. Ancak deney yapıldığında, elektronlar tek tek fırlatıldığında bile ekranda dalga benzeri bir girişim deseni (birbirine karışan dalgaların oluşturduğu çizgiler) oluşturur. Bu, elektronların iki yarıktan olasılık dağılımına göre geçtiğini gösterir; yani elektron, süperpozisyondadır, her iki yarıktan aynı anda geçme olasılığına sahiptir. Dalga benzeri bir girişim desenini oluşturan budur. Daha da ilginç olanı, eğer hangi yarığı geçtiğini görmek için bir dedektör yerleştirilirse, elektron sadece bir yarığı seçer ve girişim deseni kaybolur, ekranda iki düz çizgi oluşur. Bu, ölçümün parçacığın davranışını değiştirdiğini gösterir. Çift yarık deneyi, elektronların hem parçacık hem dalga gibi davranabileceğini ve süperpozisyonun atom altı dünyada nasıl çalıştığını açıklar. Parçacık-dalga ikiliği bir karşıtlık ya da çelişki değildir. Bu deney, kuantum mekaniğinin günlük deneyimlerimize yabancı kurallarını anlamak için verilen en ünlü örneklerden biridir.[138] Mikro-kozmos katmanında gerçeklik gözlemle birlikte değişir.

---

[137] Bkz; Cem Eroğul, **Fizik ve Felsefe**, İletişim Yayınları, 2015, s. 145-150

[138] Bkz; **Bilim ve Gelecek**, Sayı 192, Şubat 2020, s. 38-41

Biraz daha sadeleştirelim. Schrödinger'in dalga fonksiyonu, parçacığın her iki yarıktan eşzamanlı olarak geçme olasılığını tanımlar. Bu, parçacığın fiziksel olarak iki yerde birden olduğu anlamına gelmez; dalga fonksiyonu, tüm olası yolların bir süperpozisyonunu temsil eder ve ölçümle bu olasılıklardan biri gerçekleşir. Çift yarık deneyinde, bir elektron iki yarıktan geçerken, sanki bir dalga gibi davranır. Bu dalga, her iki yarıktan aynı anda geçer ve ekranda dalga desenleri (girişim deseni) oluşturur. Schrödinger'in dalga fonksiyonu (ψ), elektronun hangi yarıktan geçeceğini değil, her iki yarıktan geçme olasılıklarını hesaplar. Bu, elektronun "her iki yarıktan aynı anda geçtiği" fikrini matematiksel olarak ifade eder. Eğer bir dedektörle hangi yarıktan geçtiğini kontrol edersek, elektron bir yarığı seçer ve dalga deseni kaybolur. Bu, kuantum dünyasında ölçümün ne kadar önemli olduğunu gösterir. Elektron her iki yarıktan eş zamanlı olarak geçme olasılığına sahiptir, ama bu olasılık, dalga fonksiyonunun bir özelliğidir. Elektron, fiziksel olarak iki yerde bulunmaz; dalga fonksiyonu, tüm olası durumları temsil eder (Kopenhag yorumuna göre).

Özetle elektron, her iki yarıktan geçme olasılığına sahiptir ve bu, dalga benzeri bir girişim deseni oluşturur; ancak ölçüm, yarıklardan sadece birinden geçme olasılığını belirginleştirir.

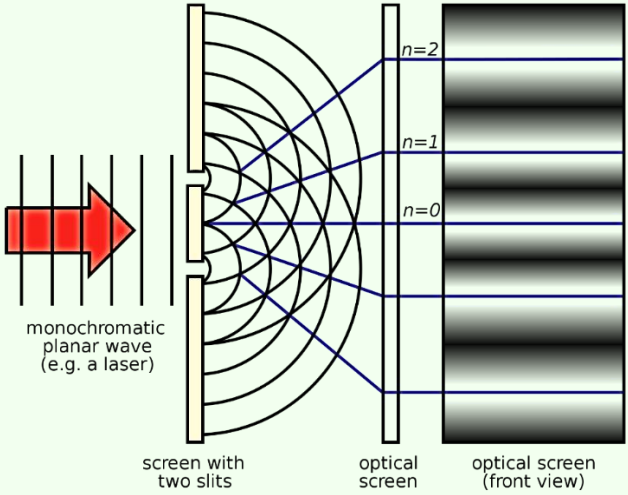

Resim 15: Çift yarığa elektronlar ya da fotonlar huzme olarak değil de tek tek fırlatılsa bile arkada bir girişim deseni oluşmaktadır. Ölçüm yapılmadıkça ekranda çift çizgi oluşmaz.

Gerçekliğin mikro-kozmos katmanında "olasılıksal determinizm" geçerlidir:

> "Belirli bir fotonun ekranda belirli bir konumda bulunma olasılığını belirlemek için kuantum fiziği (veya sadece dalga fiziği) kullanılabilir, ancak konumunun tam olarak nerede olacağını belirleyemeyiz, çünkü foton böyle bir tahminde bulunmamızı sağlayacak gerekli özelliklere sahip değildir. Bu deney yapıldıktan sonra, gözlenen girişim deseni, olasılık yoğunluğunun yüksek ve düşük olduğu bölgelere sahip olacaktır. Böylece, kuantum fiziği belirli bir fotonun nereye ineceğini belirlememize izin vermese de yoğun ve seyrek bölgeleri nerede

bulacağımızı belirlememize izin verir – ve bu anlamda deterministiktir."[139]

Heisenberg belirsizlik ilkesi: Kuantum fiziğinin temel taşlarından biridir ve mikro-kozmos katmanında parçacıkların davranışlarını anlamak için kritik bir kavramdır. Bu ilke, bir parçacığın konumunu ve momentumunu (kütle ile hızının çarpımı) aynı anda tam bir kesinlikle ölçmenin imkânsız olduğunu söyler. Örneğin, bir elektronun nerede olduğunu çok hassas bir şekilde belirlersek, hızını (dolayısıyla momentumunu) o kadar kesin bilemeyiz ya da tam tersi. Bu belirsizlik/kesinsizlik, ölçüm aletlerinin kusurundan değil, doğanın kendi niteliğinden kaynaklanır.

Bir benzetmeyle açıklayalım. Bir arabanın hem tam yerini hem de hızını bir fotoğraf makinesiyle yakalamaya çalıştığımızı düşünelim. Eğer deklanşöre basıp arabayı net bir şekilde bir noktada yakalarsak, hızını ölçemeyiz çünkü fotoğraf hareketi dondurur. Hızını ölçmek içinse bulanık bir görüntü alırız ve tam yerini bilemeyiz. Kuantum dünyasında bu durum, parçacıkların dalga benzeri doğasından kaynaklanır; bir parçacık, aynı anda hem bir noktada bulunan bir nesne gibi hem de bir dalga gibi davranır. Heisenberg belirsizlik ilkesi, diyalektik materyalizm açısından gerçekliğin katmanlı doğasını anlamak için önemlidir. Makro-kozmos katmanında klasik fiziğin kesin determinizmine alışkın olsak da mikro-kozmos katmanda doğa bize olasılıksal bir düzen sunar. Bu, çelişki, kaos veya indeterminizm değil, maddi dünyanın nesnel bir özelliğidir: Konum ve momentum gibi özellikler, karşıt ama birbiriyle ilişkili nitelikler olarak bir

---

[139] Douglas Ross, **Olasılıksal determinizm**, Çeviri: Efe Niğdelioğlu, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/search?q=OLas%C4%B1l%C4%B1ksal+determinizm, Erişim tarihi: 25.05.2025

aradadır ve bu ilişki, kuantum mekaniğinin matematiksel çerçevesinde (örneğin, dalga fonksiyonu) ifade edilir.[140]

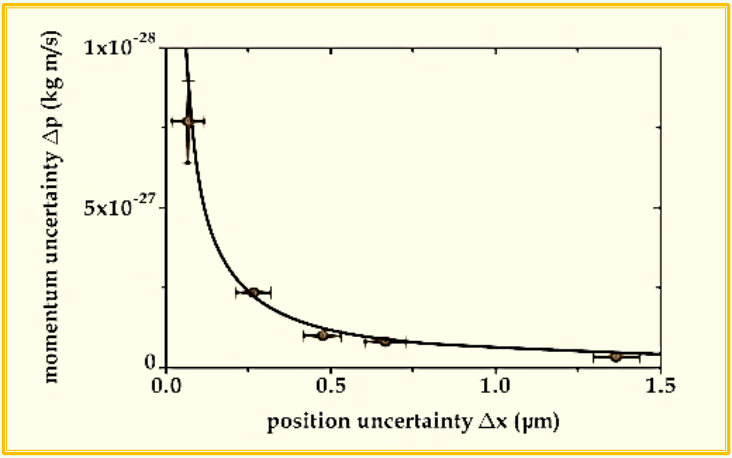

Resim 16: Heisenberg belirsizlik ilkesine göre konum (Δx) ve momentum (Δp) arasındaki ters orantılı ilişki. Daha kesin konum bilgisi, momentumda daha fazla belirsizlik anlamına gelir[141]

Heisenberg belirsizlik ilkesi, süperpozisyon kavramı ile dolanıklık ve parçacık-dalga ikiliği fenomenleri, mikro-kozmos katmanında günlük dünyamızdaki nesnelerin (bir top ya da bir araba gibi) davranışlarından farklı kuralların geçerli olduğunu, mikro-kozmos katmanının kendine özgü yasaları olduğunu gösterir. Süperpozisyon, parçacıkların aynı anda birden fazla olasılığı barındırabileceğini; dolanıklık, parçacıkların birbirinden çok uzakta olsalar bile bağlantılı olabileceğini; çift yarık deneyi parçacıkların hem dalga hem parçacık gibi davranabileceğini ve ölçümün bu davranışı etkilediğini; Heisenberg belirsizlik ilkesi ise parçacığın daha kesin konum

[140] David J. Griffiths, **Kuantum Mekaniğine Giriş**, çeviri: Cihan Saçlıoğlu, Alfa Yayınları, 2018, s. 22-27

[141] Jacob ”J” Collings, **Quantifying the Uncertainty of the Heisenberg Uncertainty Relation: Preparation vs. Measurement Uncertainty**, Department of Physics and Astronomy, BYU Bachelor of Science, s. 3

bilgisinin, momentumunda daha fazla belirsizlik anlamına geldiğini anlatır. Her biri, kuantum mekaniğinin temel taşlarındandır ve atom altı dünyanın kendine özgü kurallarını anlamamıza yardımcı olur.[142]

Epilog

Materyalist diyalektik, bilimsel analizlerle gerçekliği anlamada yardımcı bir pusula işlevine sahiptir. Ayrıca bilimsel faaliyetlerle hakikatlerin kavranması süreçlerini bir katalizör gibi hızlandırabilir ve kolaylaştırabilir. Toplumsal devrimci mücadelelerde ise olaylara yaklaşımda sağlıklı bir kılavuz rolü oynar. Öte yandan, gerçekliğin bilimsel açıklanışı materyalist diyalektik çıkarımları besler. Bilimsel düşünceler ile materyalist diyalektik birbirini tamamlar. Gelecekte yaşanacak gelişmeler bugünün barındırdığı karşıtlıklar, eğilimler, ilişki ve etkileşimler tarafından şekillendirildiğinden, materyalist diyalektiğin geleceğe ilişkin bilimsel projeksiyonlar ve ön deyiler oluştururken bir *yaklaşım* olarak kullanılması söz konusudur. Gerçeklik diyalektiktir. Diyalektik özünde devrimcidir. Öyleyse gerçeklik devrimcidir.

5. [Diyalektik Mantık ile Klasik Mantık Arasındaki Farklar ve İlişki]

Diyalektik mantık ile klasik mantık, ilki gerçekliği kavramada bir *perspektif* ve ikincisi *akıl yürütme yöntemi* olarak farklı temellere dayanır, ancak bu iki mantık birbirini dışlamaz; aksine, birbirlerini tamamlar.

Klasik mantık, Aristoteles'in *Organon*'unda temellendirilen ve biçimsel, statik *bir akıl yürütme sistemi olarak*, önermelerin doğruluğunu veya yanlışlığını kesin sınırlarla değerlendirir.

---

[142] Bkz; **Bilim ve Teknik**, Sayı 650, Ocak 2022, s. 56-60

Temel ilkeleri (özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı) sabit kategorilere ve değişmez doğruluk değerlerine dayanır. Örneğin, “Bir şey ya A’dır ya da A değildir” (A ∨ ¬A) klasik mantığın temel bir ilkesidir. Bu yöntem, matematiksel ispatlar veya dijital sistemler gibi kesinlik gerektiren alanlarda kullanılır. Gerçekliğin dinamik ve karşıtlıklar içeren doğasını açıklamaz.

Diyalektik mantık ise, gerçekliğin süreçsel, ilişkisel ve karşıtlıklar barındıran/çelişkili doğasını anlamaya odaklanır. Hegel’in idealist diyalektiğinden türeyen, ancak Marx ve Engels tarafından materyalist bir temele oturtulan bu mantık, değişimi, oluş ve başkalaşımı, ilişkiler ve etkileşimleri, süreçleri ve eğilimleri, dinamik dengeleri, karşıtların birliğini ve mücadelesini, nicel birikimlerin nitel dönüşümlere yol açmasını, çelişkileri vd. merkeze alır. Diyalektik mantık, statik kategoriler yerine akışkan süreçleri ve çelişkilerin çözülmesiyle ortaya çıkan yeni sentezleri vurgular. Bu mantık, doğa, toplum ve zihin/bilinç gibi gerçekliğin katmanlı yapısını anlamada güçlü bir araçtır.

İki mantık arasındaki ilişki, amaç ve kapsam farklarından kaynaklanır. Klasik mantık, *düşüncenin tutarlılığını sağlamak* için biçimsel bir çerçeve sunar ve diyalektik mantıkla yapılan soyutlamaları destekler. Örneğin, diyalektik bir analizde, karşıtların veya çelişkilerin varlığı saptanırken, bir yandan da klasik mantığın analitik araçları düşünsel tutarlılık ve sağlamlık için kullanılabilir. Ancak diyalektik mantık, klasik mantığın sabit kategorilerini aşarak, gerçekliğin tarihsel ve dinamik doğasını kavramaya yönelir. Diyalektik mantık bir “yöntem”den çok, gerçekliğin “mantığı” olarak görülmelidir; klasik mantık ise bir akıl yürütme aracıdır.

Klasik mantık, diyalektik mantığın sahip olduğu perspektifle gerçeklik incelenirken önermelerimiz arasında tutarlı

olmamızı sağlar; bu incelemelerde diyalektik mantık ise geniş bir ontolojik çerçeve sunar. Örneğin, Marx'ın *Kapital*'deki analizleri, klasik mantığın tümevarım, tümdengelim ve analiz, sentez yöntemlerini kullanırken, diyalektik mantıkla kapitalizmin çelişkilerini ve tarihsel dönüşümü için barındırdığı özellikleri saptar.

	Diyalektik Mantık	Klasik Mantık
Temel Yaklaşım	Gerçekliğin süreçsel, karşıtlıklar içeren, çelişkili ve dinamik doğasını anlamaya odaklanır.	Biçimsel, statik ve kesin doğruluk değerlerine dayalı akıl yürütme sistemi.
İlkeler	Karşıtların birliği ve mücadelesi, nicel-nitel dönüşüm, çelişki yoluyla gelişim.	Özdeşlik (A = A), çelişmezlik (A ≠ ¬A), üçüncü halin imkânsızlığı (A ∨ ¬A).
Gerçeklik Anlayışı	Gerçekliği akışkan, katmanlı ve tarihsel süreçler olarak görür.	Gerçekliği sabit kategoriler ve değişmez önermeler üzerinden ele alır.
Çelişki Kavramı	Çelişkiler, değişimin motoru olarak gerçeklikte mevcuttur (ör. emek-sermaye karşıtlığının çelişkiye evrilmesi).	Çelişkiler düşüncede kabul edilemez; bir önerme ya doğru ya yanlıştır.
Amaç	Gerçekliğin dinamiklerini ve dönüşümlerini felsefi düzeyde anlamak.	Düşüncenin tutarlılığını ve doğruluğunu biçimsel olarak sağlamak.
İşlediği Alan	Doğa, toplum, zihin gibi gerçekliğin geniş katmanları; tarihsel ve toplumsal analiz.	Matematik, dijital sistemler, biçimsel ispatlar, analitik felsefe.
Örnek	Kapitalist krizlerde çelişkilerin oluşması ve yaygınlaşmasıyla	"Tüm insanlar ölümlüdür, Sokrates insandır,

	devrime yol açması (nitel dönüşüm).	öyleyse Sokrates ölümlüdür” (tasım).
Ontolojik Duruş	Gerçekliğin mantığı olarak ontolojik bir çerçeve sunar.	Ontolojik değil, epistemolojik ve biçimsel bir araçtır.

Resim 17: Diyalektik Mantık ile Klasik Mantık Arasındaki Farklar

İlk yazılma tarihi: 12-22.02.2022

II. [Klasik Mantığa Giriş]

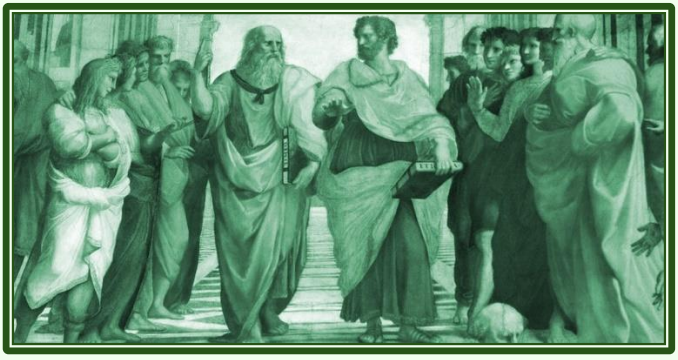

[Klasik Mantığa Giriş (Notlar)]

Giriş

Bu notlar, klasik mantığın temel kavramlarını ve ilkelerini tanıtmayı amaçlar. Mantık, doğru akıl yürütmenin kurallarını inceleyen bir disiplindir ve bilim, matematik, felsefe gibi alanlarda temel bir araçtır. Bu metin önermeler, bağlaçlar, niceleyiciler ve çıkarsama yöntemlerini kapsar. Her bölüm, tanımlar, örnekler ve doğruluk tablolarıyla desteklenerek mantıksal düşünme becerilerini geliştirmeyi hedefler.

1. Önerme

Tanım: Doğru veya yanlış olabilen, kesin bir yargı ifade eden cümlelere önerme denir.
Açıklama: Önermeler, mantığın temel yapı taşlarıdır. Doğruluk değeri bağlama bağlı olabilir, ancak kesin bir yargı sunmalıdır.

Örnek:

- “Dünya yuvarlaktır.” (Doğru)
- “İnsan uçabilir.” (Teknolojik bağlamda doğru, doğal bağlamda yanlış)

Önerme Olmayan Cümleler:

- Emir: “Kapıyı kapat!”
- Soru: “Saat kaç?”
- Ünlem: “Ne güzel bir gün!”
- Belirsiz: “Belki yarın gelir.”

Özet:

- Bir ifade, kesin bir yargı sunuyorsa önermedir.
- Doğruluğu bilinmese bile mantıksal analizde kullanılabilir.

Not: “Cinler ve periler vardır” bir önermedir, çünkü doğru veya yanlış bir yargı ifade eder, ancak bilimsel bağlamda doğrulanamaz.

2. Basit Önerme

Tanım: Yalnızca bir hüküm içeren önermelere basit önerme denir.

Örnek:

- p: “MAR, Marksist bir internet sitesidir.”
- q: “Güneş bir yıldızdır.”

Değili: Bir önermenin doğruluk değerini tersine çevirir. Sembol: ¬p, ~p veya p’.

Örnek:

- p: “Gerçeklik devrimcidir.” (D) ⇒ ¬p: “Gerçeklik devrimci değildir.” (Y)

Doğruluk Tablosu:

p	¬p
D	Y
Y	D

3. Mantığın Temel İlkeleri

Mantık, doğru akıl yürütmenin kurallarını inceleyen bir disiplindir ve üç temel ilkeye dayanır: özdeşlik, çelişki ve üçüncü halin imkânsızlığı.

i. Özdeşlik İlkesi

Tanım: Bir şey kendisidir. Sembolik: A ≡ A.

Açıklama: Bir önerme veya nesne kendi kimliğini korur.

Örnek:

- “Bir kedi kedidir.”
- p: “5 = 5”

ii. Çelişki İlkesi

Tanım: Bir önerme aynı anda hem doğru hem yanlış olamaz. Sembolik: ¬(A ∧ ¬A).

Örnek:

- “Bu gül kırmızıdır ve kırmızı değildir.” (p ∧ ¬p, yanlış)
- p: “Ali evdedir.” ⇒ “Ali evdedir ve evde değildir.” (Çelişki)

iii. Üçüncü Halin İmkânsızlığı İlkesi

Tanım: Bir önerme ya doğru ya yanlıştır; üçüncü bir durum mümkün değildir. Sembolik: A ∨ ¬A.

Örnek:

- “Yağmur yağıyor veya yağmıyor.” (p ∨ ¬p)
- “Bir sayı ya çifttir ya tekdir.”

Doğruluk Tablosu:

p	¬p	p ∨ ¬p
D	Y	D
Y	D	D

Özet:

- Özdeşlik: Bir şey kendisidir (A ≡ A).
- Çelişki: Bir önerme hem doğru hem yanlış olamaz.
- Üçüncü Hal: Bir önerme ya doğru ya yanlıştır.

4. Bileşik Önerme

Tanım: Basit önermelerin bağlaçlarla (ve, veya, ya da, ise, ancak ve ancak) birleştirilmesiyle oluşan önermeler.

Semboller:

∧: ve

∨: veya

⊻: ya da

⇒: ise

⇔: ancak ve ancak

≡: denk

∃: bazı

∀: her

Örnek: "MAR Marksisttir ve pedagojik amaçlar taşır." (p ∧ q)

5. Ve Önermesi

Tanım: p ve q önermeleri "ve" bağlacıyla birleşir (p ∧ q). Her iki önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: "Marx bir insandır ve devrimcidir." (p ∧ q)

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ∧ q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	Y

Değili: ¬(p ∧ q) ≡ ¬p ∨ ¬q (De Morgan Kuralı).

Örnek: p ∧ q: “Marx bir insandır ve devrimcidir.” Değili: ¬(p ∧ q): “Marx insan değildir veya devrimci değildir.”

6. Veya Önermesi

Tanım: p ve q önermeleri “veya” bağlacıyla birleşir (p ∨ q). En az biri doğruysa doğrudur.

Örnek: “MAR’da teorik yazılar veya videolar vardır.” (p ∨ q)

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ∨ q
D	D	D
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	Y

Değili: ¬(p ∨ q) ≡ ¬p ∧ ¬q.

Örnek: p ∨ q: “Ayşe veya Fatma bu işi yapmıştır.” Değili: ¬(p ∨ q): “Ayşe bu işi yapmamıştır ve Fatma bu işi yapmamıştır.”

7. Ya da Önermesi

Tanım: p ve q önermeleri “ya da” bağlacıyla birleşir (p ⊻ q). Yalnızca biri doğruysa doğrudur.

Örnek: “‘Mantik’ adlı hayvanım kedi ya da köpektir.” (p ⊻ q). İkisi birden olamaz. İkisinin dışında bir hayvan, örn. kuş olması durumunda, bu önerme yanlıştır.

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ⊻ q
D	D	Y
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	Y

Değili: ¬(p ⊻ q) ≡ (p ∧ q) ∨ (¬p ∧ ¬q).

Örnek: p ⊻ q: “Neşe kahve ya da çay içer.” Değili: “Neşe ya hem kahve hem çay içer ya da ne kahve ne çay içer.”

8. Koşullu Önerme

Tanım: p ve q önermeleri “ise” bağlacıyla birleşir (p ⇒ q). p doğruysa q da doğru olmalıdır; yalnızca p doğru ve q yanlışsa yanlıştır.

Örnek: “Günlerden pazar ise kahvaltıda omlet yeriz.” (p ⇒ q)

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ⇒ q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	D

Değili: ¬(p ⇒ q) ≡ p ∧ ¬q.

Örnek: “Mert Londra’ya gitmişse çalışmıştır.” ⇒ ¬(p ⇒ q): “Mert Londra’ya gitmiştir ve çalışmamıştır.”

Gerektirme Kavramı:

- ***Tanım:*** p ⇒ q, p doğru olduğunda q'nun da doğru olmasını gerektirir. p, q için yeterli; q, p için gereklidir.
- ***Örnek:*** "Bugün Cumartesiyse yarın Pazardır."
- ***Açıklama:*** Gerektirme, koşullu önermenin temel özelliğidir ve mantıksal çıkarımda kullanılır.

9. Ters, Karşıt ve Karşıt Ters

Tanım:

- *Ters:* ¬p ⇒ ¬q
- *Karşıt:* q ⇒ p
- *Karşıt Ters:* ¬q ⇒ ¬p

Örnek: p ⇒ q: "Bir canlı insan ise memelidir."

- Ters: "İnsan değilse memeli değildir." (Yanlış, balinalar memelidir.)
- Karşıt: "Memeliyse insandır." (Yanlış, köpekler memelidir.)
- Karşıt Ters: "Memeli değilse insan değildir." (Doğru, insan memelidir.)

Doğruluk Tablosu:

p	q	¬p	¬q	p ⇒ q	¬q ⇒ ¬p
D	D	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

Ters ($\neg p \Rightarrow \neg q$) ve karşıt ($q \Rightarrow p$) genellikle $p \Rightarrow q$ ile denk değildir; ancak karşıt ters ($\neg q \Rightarrow \neg p$) bazı durumlarda $p \Rightarrow q$ ile eşdeğerdir (doğruluk tablosunda görüldüğü üzere).

10. Gerekli ve Yeterli Koşul

Tanım:

- *Yeterli Koşul:* $p \Rightarrow q$'da p, q'yu sağlar.
- *Gerekli Koşul:* q, p için zorunludur.
- $p \Leftrightarrow q$: p ve q hem gerekli hem yeterlidir.

Örnek:

- $p \Rightarrow q$: "İnsansa düşünebilen canlıdır." (p yeterli, q gerekli)
- $p \Leftrightarrow q$: "Bir sayı ancak ve ancak 2 ile bölünebiliyorsa çifttir."

Tablo: Gerekli ve Yeterli Koşullar

Durum	Gerekli (q)	Yeterli (p)
$p \Rightarrow q$	**q, p için zorunlu**	**p, q'yu sağlar**
$p \Leftrightarrow q$	**q, p için zorunlu**	**p, q'yu sağlar**
	p, q için zorunlu	**q, p'yi sağlar**

Örnek: "Bir binaya girmek için anahtar gerekli, ama doğru kapı da lazım (yeterli koşul)."

11. Çift Yönlü Gerektirme

Tanım: $p \Leftrightarrow q$, p ve q'nun aynı doğruluk değerine sahip olduğu durumları ifade eder. Her ikisi de birbirine gerekli ve

yeterlidir. Sembolik: $p \Leftrightarrow q \equiv (p \Rightarrow q) \wedge (q \Rightarrow p)$. Türkçede "ancak ve ancak" ile ifade edilir.

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ⇔ q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	D

Örnek 1: "Bir üçgen ancak ve ancak Öklid düzlemindeyse iç açıları toplamı 180°'dir."

- p: "Bir üçgenin iç açıları toplamı 180°'dir."
- q: "Bir üçgen Öklid düzlemindedir."

Açıklama: Öklid geometrisinde iç açıların toplamı 180°'dir; düzlem dışı geometrilerde (örneğin, küresel) farklıdır.

- $p \Rightarrow q$: İç açıları toplamı 180° olan bir üçgen Öklid düzlemindedir.
- $q \Rightarrow p$: Öklid düzlemindeki bir üçgenin iç açıları toplamı 180°'dir.
- $p \Leftrightarrow q$: İç açıların toplamı 180° olması, Öklid düzleminde olmakla eşdeğerdir.

Örnek 2: "Bir sayı ancak ve ancak 2 ile bölünebiliyorsa çifttir."

- p: "Sayı çifttir."
- q: "Sayı 2 ile bölünebilir."
- *Açıklama:* Çift sayıların tanımı, 2 ile bölünebilmedir.
    - $p \Rightarrow q$: Çiftse 2 ile bölünebilir.

- q ⇒ p: 2 ile bölünebiliyorsa çifttir.
- p ⇔ q: Çift olmak, 2 ile bölünebilmekle eşdeğerdir.

Örnek 3: “Bir öğrenci ancak ve ancak 50 puan veya üstü aldıysa sınavı geçer.”

- p: “Öğrenci sınavı geçti.”
- q: “Öğrenci 50 puan veya üstü aldı.”
- *Açıklama:* Geçme kriteri 50 puandır.
    - p ⇒ q: Sınavı geçtiyse 50 puan veya üstü almıştır.
    - q ⇒ p: 50 puan veya üstü aldıysa sınavı geçer.
    - p ⇔ q: Sınavı geçmek, 50 puan veya üstü almakla eşdeğerdir.

Örnek 4: “Bir gün ancak ve ancak ertesi gün Çarşamba ise Salı’dır.”

- p: “Bir gün Salı’dır.”
- q: “Ertesi gün Çarşamba’dır.”
- *Açıklama:* Salı’nın ertesi Çarşamba’dır; Çarşamba’nın bir öncesi Salı’dır.
    - p ⇒ q: Salı ise ertesi gün Çarşamba’dır.
    - q ⇒ p: Ertesi gün Çarşamba ise bir önceki gün Salı’dır.
    - p ⇔ q: Salı olmak, ertesi gün Çarşamba olmakla eşdeğerdir.

Ek Açıklama:

- p ⇔ q, p ve q’nun eşdeğer olduğunu gösterir.

- Türkçede “ancak ve ancak” (veya eşdeğeri “ise ve ancak”) iki durumun sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirtir.
- Örnek: “Bir kapı ancak ve ancak anahtar döndüyse kilitlidir.”

Özet:

- p ⇔ q: p ve q aynı doğruluk değerine sahiptir.
- Türkçede: “ancak ve ancak”.
- Örnek: “Bir sayı ancak ve ancak 2 ile bölünebiliyorsa çifttir.”

- Not: “Çift Yönlü Gerektirme” terimi, p ⇔ q’nun eşdeğerlik ve gerektirme doğasını vurgular. “Çift Yönlü Koşullu Önerme” koşullu önermelere odaklanır, ancak Türkçe literatürde “Çift Yönlü Gerektirme” daha yaygındır.

12. Totoloji

Tanım: Tüm doğruluk değerlerinde doğru olan bileşik önerme.

Örnek:

- “Yağmur yağar veya yağmaz.” (p ∨ ¬p)
- “Bir sayı çifttir veya tekdir.” (p ∨ ¬p)

Doğruluk Tablosu:

p	¬p	p ∨ ¬p
D	Y	D
Y	D	D

13. Çelişki

Tanım: Tüm doğruluk değerlerinde yanlış olan bileşik önerme.

Örnek:

- “Bu gül kırmızıdır ve kırmızı değildir.” (p ∧ ¬p)
- “Bir sayı 5’tir ve 5 değildir.” (p ∧ ¬p)

Doğruluk Tablosu:

p	¬p	p ∧ ¬p
D	**Y**	**Y**
Y	**D**	**Y**

14. Niceleyiciler

i. Her Niceleyicisi

Tanım: Bir kümenin tüm elemanları için önerme doğrudur. Sembol: ∀.

Örnek: “Her insan ölümlüdür.” (∀x P(x))

Değili: ¬(∀x P(x)) ≡ ∃x ¬P(x).

Örnek: “Her insan hayattadır.” Değili: “Bazı insanlar hayatta değildir.”

ii. Bazı Niceleyicisi

Tanım: Bir kümenin en az bir elemanı için önerme doğrudur. Sembol: ∃.

Örnek: “Bazı kediler kuyruksuzdur.” (∃x P(x))

Değili: ¬(∃x P(x)) ≡ ∀x ¬P(x).

Örnek: “Bazı kediler kuyruksuzdur.” Değili: “Her kedi kuyrukludur.”

iii. Benzersizlik Niceleyicisi

Tanım: Yalnızca bir eleman için önerme doğrudur. Sembol: ∃!.

Örnek: “Ankara, Türkiye’nin başkentidir.” (∃!x P(x))

Uygulama Örneği:

- ∀: “Her öğrenci sınavda 50 puan alırsa geçer.” (∀x P(x))
- ∃: “Bazı öğrenciler 90 puan aldı.” (∃x P(x))
- ∃!: “Yalnızca bir öğrenci 100 puan aldı.” (∃!x P(x))

Not: Her niceleyicisi (∀) bir kümenin tamamını, bazı niceleyicisi (∃) bir kısmını, benzersizlik niceleyicisi (∃!) yalnızca bir elemanı kapsar.

Özet:

- ∀: Tüm elemanlar için doğru.
- ∃: En az bir eleman için doğru.
- ∃!: Yalnızca bir eleman için doğru.

15. Terim, Tanım, Aksiyom/Postülat, Önerme, Bilgi ve Sanı

- ***Terim:*** Bilim dallarında kullanılan kavramlar (örn. “önerme”).
- ***Tanım:*** Terimin özelliklerini açıklama (örn. “Üçgen, üç kenarı olan şekildir.”).
- ***Aksiyom/Postülat:*** Doğruluğu kabul edilen önerme (örn. “Fizik yasaları evrenseldir.”).
- ***Önerme:*** Doğruluğu veya yanlışlığı kesin ifade (örn. “Güneş bir yıldızdır.”).
- ***Sanı:*** Kısmi kanıtlara dayanan ifade (örn. “Cinler ve periler vardır.”).

- ***Bilgi:*** Doğrulanmış doğru inanç (örn. “Dünya yuvarlaktır.”).

16. Çıkarsama Türleri

1. Tümdengelim Yöntemleri

- ***Doğrudan Çıkarım:*** p ⇒ q ve p doğruysa q doğrudur.
    - *Örnek:* “MAR Marksistse işçi sınıfının devrimci olduğunu benimser.” p doğru, q doğru.
- ***Karşıt Tersle Çıkarım:*** p ⇒ q yerine ¬q ⇒ ¬p.
    - *Örnek:* “Bir gün Salı ise ertesi gün Çarşambadır.” → “Bir sonraki gün Çarşamba değilse bir önceki gün Salı değildir.”
- ***Olmayana Ergi:*** ¬p çelişkiye yol açarsa p doğrudur.
    - *Örnek 1:* “√2 rasyonel değil. Varsayalım rasyonel (√2 = a/b). $a^2 = 2b^2$ çelişkiye yol açar.”
    - Örnek 2: Bir sayının asal olup olmadığını inceleyelim. Amacımız, 7’nin asal olduğunu kanıtlamak olsun.

      - Adım 1: Önermeyi Tanımlayalım

      p: “7 asal bir sayıdır.” Asal sayı, yalnızca 1 ve kendisi tarafından bölünebilen sayıdır.

      - Adım 2: Tersini Varsayalım

      ¬p: “7 asal bir sayı değildir.” Yani, 7’nin 1 ve 7 dışında başka bölenleri vardır.

      - Adım 3: Varsayımın Sonuçlarını İnceleyelim

      7’nin bölenlerini kontrol edelim: 2, 3, 4, 5, 6’ya bölünmüyor (örneğin, 7 ÷ 2 = 3,5; tam sayı değil).

Yalnızca 1 ve 7'ye bölünüyor. Ancak ¬p, başka bölenler olduğunu söylüyor.

- Adım 4: Çelişkiyi Tespit Edelim

¬p (7 asal değil), 7'nin asal tanımına aykırı: 7'nin başka böleni yok. Bu çelişki.

- Adım 5: Sonuca Ulaşalım

¬p çelişkiye yol açtığı için yanlış. Dolayısıyla, p doğru: 7 asal bir sayıdır.

- Bu basit örnek, olmayana ergi yönteminin tersini varsayıp çelişki aramaya dayandığını gösterir.

- ***Aksine Örnekle Çürütme:*** Yanlışlığı örnekle gösterme.
    - *Örnek:* "Tüm kuşlar uçar." ⇒ Penguen bu önermeyi çürütür.

2. Tümevarım Yöntemi

- ***Tanım:*** Gözlemlerden genellemeye ulaşma.
- ***Örnek:*** "Karga, serçe uçar." ⇒ "Bazı kuşlar uçar."

17. Bir Soru

Soru: "Dünyada F=ma geçerlidir. Diğer gezegenlerde ve evrende geçerli olduğu tümevarımla mı kabul edilir?"

Cevap: Hayır. "Fizik yasaları evrenseldir" aksiyomu, F=ma'nın evrenin her yerinde geçerli olduğunu tümdengelimle çıkarır. Tümevarım, sınırlı gözlemlerle genelleme yapar ve bu durumda yetersizdir.

18. Bağlaçların Doğruluk Tabloları

Tablo Bağlaçların Doğruluk Tabloları

p	q	p ∧ q	p ∨ q	p ⊻ q	p ⇒ q	p ⇔ q
D	D	D	D	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	Y	D	D	D	Y
Y	Y	Y	Y	Y	D	D

19. Özet: Klasik Mantıkta Anahtar Terimler

Aksiyom/Postülat:

Sembolik Gösterim: Yok

Tanım: Doğruluğu ispatlanmadan kabul edilen önerme.

Örnek: “Fizik yasaları evrenseldir.”

Bazı Niceleyicisi (∃):

Tanım: Bir kümenin en az bir elemanı için önerme doğrudur.

Örnek: “Bazı kediler kuyruksuzdur” (∃x P(x)).

Benzersizlik Niceleyicisi (∃!):

Tanım: Yalnızca bir eleman için önerme doğrudur.

Örnek: “Ankara, Türkiye’nin başkentidir.”

Bileşik Önerme:

Sembolik Gösterim: ∧, ∨, ⊻, ⇒, ⇔

Tanım: Basit önermelerin bağlaçlarla birleşmesi.

Örnek: “MAR Marksisttir ve pedagojik amaçlar taşır” (p ∧ q).

Basit Önerme:

Sembolik Gösterim: p, q

Tanım: Tek bir hüküm içeren önerme.

Örnek: “MAR Marksisttir.”

Bilgi:

Tanım: Doğrulanmış doğru inanç.

Örnek: “Dünya yuvarlaktır.”

Çelişki:

Sembolik Gösterim: $p \wedge \neg p$

Tanım: Her zaman yanlış olan önerme.

Örnek: “Bu gül kırmızıdır ve kırmızı değildir.”

Çift Yönlü Koşullu Önerme ($\Leftrightarrow$):

Tanım: p ve q aynı doğruluk değerine sahipse doğrudur.

Örnek: “Bir gün Salı ise ertesi gün Çarşambadır ve tersi.”

Çift Yönlü Gerektirme:

Tanım: $p \Leftrightarrow q$’nun her zaman doğru olduğu durum.

Örnek: “Bir üçgenin iç açıları 180° ise düzlemdedir.”

Değil ($\neg$):

Tanım: Önermenin doğruluk değerini tersine çevirir.

Örnek: p: “Gerçeklik devrimcidir” (D) $\Rightarrow$ $\neg$p: “Gerçeklik devrimci değildir.” (Y)

Gerekli Koşul:

Tanım: $p \Rightarrow q$’da q, p için gereklidir.

Örnek: “İnsan olmak için düşünebilen canlı olmak gerekir.”

Gerektirme:

Tanım: $p \Rightarrow q$’nun doğru olduğu durumlar.

Örnek: “Cumartesiyse yarın Pazardır.”

Her Niceleyicisi (∀):

Tanım: Tüm elemanlar için önerme doğrudur.

Örnek: “Her insan ölümlüdür” (∀x P(x)).

İse (⇒):

Tanım: p doğruysa q doğrudur; yalnızca p doğru ve q yanlışsa yanlıştır.

Örnek: “Pazar ise omlet yeriz.”

Karşıt (q ⇒ p):

Tanım: p ⇒ q’nun önermeleri yer değiştirir.

Örnek: “İnsan ise düşünür” ⇒ “Düşünüyorsa insandır.”

Karşıt Ters (¬q ⇒ ¬p):

Tanım: p ⇒ q’nun önermeleri yer değiştirir ve değilleri alınır.

Örnek: “İnsan ise düşünür” ⇒ “Düşünmüyorsa insan değildir.”

Sanı (Doxa):

Tanım: Kısmi kanıtlara dayanan ifade.

Örnek: “Cinler ve periler vardır.” (Burada kişisel illüzyonlu deneyimler vb. kanıt olarak ileri sürülür)

Tanım:

Tanım: Terimin özelliklerini açıklamadır.

Örnek: “Üçgen, üç kenarı ve üç açısı olan şekildir.”

Terim:

Tanım: Mantıkta ve bilim dallarında kullanılan kavramlar.

Örnek: “Önerme”, “niceleyici.”

Ters (¬p ⇒ ¬q):

Tanım: p ⇒ q'nun değilleri alınır.

Örnek: "İnsan ise düşünür" ⇒ "İnsan değilse düşünmez."

Totoloji:

Sembolik Gösterim: p ∨ ¬p

Tanım: Her zaman doğru olan önerme.

Örnek: "Yağmur yağar veya yağmaz."

Tümdengelim:

Tanım: Genel kuraldan özel sonuca ulaşma.

Örnek: "Her insan ölümlüdür, Ali insandır, Ali ölümlüdür."

Tümevarım:

Tanım: Gözlemlerden genellemeye ulaşma.

Örnek: "Karga, serçe uçar, bazı kuşlar uçar."

Ve (∧):

Tanım: Her iki önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: "MAR Marksisttir ve pedagojik amaçlar taşır."

Veya (∨):

Tanım: En az bir önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: "MAR'da teorik yazılar veya videolar vardır."

Ya da (⊻):

Tanım: Yalnızca bir önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: "'Mantik' adlı hayvanım kedidir ya da köpektir."

Olmayana Ergi:

Tanım: Çelişkiye ulaşarak önermenin doğruluğunu kanıtlama.

Örnek: “İnsan toplumsal bir canlıysa kültürü vardır.” Önermesi doğrudur çünkü “insan toplumsal bir canlıdır ve kültürü yoktur” önermesinde çelişki vardır.

III. [TARTIŞMA]

1. Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm: Bir eleştiri

Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm adlı kitaptan yeni haberim oldu. İsmini okuduğumda heyecan duydum. Çünkü 20. yüzyıldaki bilimsel ilerlemelerin sunduğu zemin üzerinde yeni kavramlaştırmalar, yeni soyutlamalar yapılmış olmalıydı. Fakat kitabı okuduğumda durumun böyle olmadığını gördüm. Kitapta ağırlıkla diyalektik materyalizmin ışığında bazı bilimsel konular ele alınmıştı. Hatta bazı bilimsel konular hemen neredeyse hiçbir felsefi yorum yapılmadan, sadece aktarılmıştı. Yeri geldiğindeyse diyalektik materyalizme dair örnekler verilmişti.

Kitabın içerisindeki başlıkları tek tek değerlendirmek istemiyorum. Bilimsel bilgilerin, yazıların ağırlıklı kısmını oluşturduğu başlıkları, ayrıntılarıyla değerlendirmek gerekmiyor. Çünkü bunlar felsefenin değil, bilimsel literatürün kapsamında kalıyor. Ancak ilk yazı diyalektik materyalizm konusunda genel bir çerçeve çiziyor ve bu yazının değerlendirilmesi gerekiyor.

Tarih İçinde Diyalektik Materyalizm (Erhan Nalçacı): Eleştiri

> “İnsanlığın en uzun geçmişini oluşturan ilk sınıfsız toplumlarda felsefe, bilim, teknik, ideoloji, eğitim, sağlık gibi bağımsız kategorilerin olmadığı düşünülüyor. Ancak daha önemlisi iki milyon yıla yayılan bu dönemde bir artı ürün üretimi olmadığı için toplumun sömürüye dayanmaması ve çıkarları çatışan gruplara yer olmamasıydı.” (s. 15)

“Bağımsız kategoriler”den ne kastedildiğini tam olarak anlamış değilim, fakat ilkel topluluklarda, gelişmemiş de olsa bilim, eğitim, sağlık, teknik, ideoloji gibi pratikler ve düşünsel üretimler vardı. Örneğin ilkel topluluklarda hangi otların, hangi hastalık durumlarına iyi geldiği deneyimler üzerinden biliniyordu ve kuşaktan kuşağa eğitimle aktarılıyordu. Aşölyen, Oldowan kültür gibi tekniklerin bu dönemde var olduğunu da biliyoruz. Daha sonraları, animizmin, totemizmin, şamanizmin ve bunların yanı sıra basit bilimsel/realist düşüncelerin, ilkel eşitlikçi toplulukların ideolojik dünyalarının bir bölümünü oluşturduğu da söylenmelidir. İlkel sınıfsız toplulukların, yaklaşık “iki milyon yıl” süren bir dönem boyunca “takım”lar oluşturdukları, ancak bu grupların “toplum” sayılamayacaklarını düşünüyorum. Günümüzde halen varlığını sürdüren eşitlikçi toplulukların da gelişkin toplumsal ilişkilere sahip olmadığını biliyoruz. Homo sapiens’in eşitlikçi topluluklarının ortaya çıkışıysa, Neandertalleri de katarsak, en fazla 250 bin yıl öncesine kadar uzanıyor. Yani *insanın* “ilk sınıfsız topluluklarının” varlığını, iki milyon yıl öncesinden başlatmak yanlıştır.

> “Aslında kendi içinde farklı üretim tarzları barındıran ama eşitlikçi yapısı nedeniyle ‘ilkel komünal toplum’ olarak adlandırılan bu toplumsal formasyonun ‘kendiliğinden materyalist’ olduğunu söyleyebiliriz.” (s. 15)

Kanımca söyleyemeyiz. Çünkü tarih boyunca her toplumda olduğu gibi günümüzde de insanlar somut pratikleri olmadığında, üretmediklerinde, barınak yapmadıklarında, açlığını gidermek için adım atmadıklarında vb. yaşayamayacağını bilir. Bu anlamıyla “kendiliğinden materyalist”/realist düşüncelere sahip olunmadan, günlük yaşamı devam ettirmek mümkün değildir. Fakat ilkel eşitlikçi topluluklardaki animizm, totemizm, Şamanizm ve sihirsel düşünüş gibi metafizik düşünceleri göz önüne aldığımızda, bu inançların kapsamındaki düşüncelerin sınanabilir olmadığı ve gerçekliği dönüştürücü bir işleve de sahip olmadığı kavranmalıdır. Bu ideolojiler “felsefeyi içeriyor” denebilir, fakat “bilimi içerdiği” (s. 15) düşüncesi yanlıştır. “Buradaki varsayımlar (…) sınanmaya ve değişime açıktı.” (s. 15). Oysa bu metafizik düşüncelerin içeriği sınamaya açık değildir; elbette zaman içerisinde kişiler arası ilişkiler geliştikçe, metafizik düşünceler de değişim geçireceklerdir. İlkel eşitlikçi topluluklarda hangi “üretim tarzları” olduğunu ise ben bilmiyorum. Belki yazar, avcılık, toplayıcılık (kanımca, araçlar kullanıldığından ve az miktarda da olsa hammaddeler işlendiğinden, bunlar "üretim"dir), yabanıl tahılların devşirilmesi, köy tarımı, göçebe-çobanlık gibi üretim çeşitlerini birer “üretim tarzı” sayıyor olabilir. Fakat alışılmış anlamıyla üretim tarzını bu şekilde değerlendirmiyoruz.

Öte yandan, insanlık tarihinin ilk eşitlikçi evresi, sadece küçük avcı-toplayıcı "takımlar" (bands) ile sınırlı bir parantez değildir. Aksine, *Homo sapiens*’in toplumsal yolculuğu; takımdan

klana, klandan köye ve nihayetinde Çatalhöyük gibi mega-yerleşimler ile erken Uruk gibi kent merkezlerine uzanan geniş bir yelpazeyi kapsar. Bu süreçte nüfus yoğunluğu artmış, yerleşiklik kalıcılaşmış, üretim fazlası oluşmuş, toplumsal yapının organizasyonu karmaşıklaşmıştır. Artık karşımızda "topluluklar" (community) değil, yerleşik ve kurumsallaşmış "ilksel eşitlikçi toplumlar" (society) vardır. Küçük, akraba temelli avcı-toplayıcı gruplar (takımlar) için "topluluk" terimi yeterli olsa da, binlerce kişinin yaşadığı Çatalhöyük veya erken dönem Uruk gibi karmaşık yapılar için "toplum" kavramını kullanmak gerekir.

Bu yerleşimler, "devletsiz toplum" kavramının en somut kanıtlarıdır. Örneğin Çatalhöyük'te binlerce insan, herhangi bir yönetici sınıf, saray veya tapınak hiyerarşisi olmaksızın bin yılı aşkın bir süre bir arada yaşamıştır. Burada eşitlikçilik, sadece bir hayatta kalma stratejisi olmaktan çıkmış; mimariden ölü gömme adetlerine kadar her alanda kendini yeniden üreten bir toplumsal sisteme dönüşmüştür. Erken Uruk kentinde görülen "kamusal bölüşüm" mekanizmaları ise, kent ölçeğinde bir karmaşıklığın bile başlangıçta sınıfsal bir tahakkümle değil, kolektif bir organizasyonla yönetilebildiğini gösterir.

Bu nedenle, insanlığın sınıfsız geçmişini sadece "ilkel topluluk" dar kalıbına hapsetmek yanlıştır. Takımlardan kentlere uzanan bu uzun yürüyüş, eşitliğin sadece küçük grupların değil, binlerce kişilik büyük "toplumların" da temel varoluş biçimi olabileceğini kanıtlamaktadır.

"Artı ürüne el koyan sınıf kendi eşitsiz durumunu meşrulaştırmak üzere inançları/varsayımları mutlaklaştırdı." (s. 15) Kanımca, metafizik inançların temel ilkeleri/kavramları

değişmiyor, fakat bu kavramların anlamı, ilkelerin yorumlanış biçimi tarih boyunca değişimlere uğruyor.

> “Bir yandan emekçi sınıfların kendiliğinden materyalizmi sürecek, diğer yandan idealizm din şeklinde emekçi yığınlara enjekte edilecekti.
>
> İdealizm egemen sınıfın örgütlediği bir araç olarak emekçi sınıfların aklına saldırdı.” (s. 16)

İdealist felsefelerin, egemen sınıfların dünya görüşüne katıldığı söylenebilir. Burada ise “idealizm” ile din kastediliyor. Bunu anladım. Fakat dinin emekçi sınıflara “enjekte edilmesi”, onların “aklına saldırması”, kanımca çok kaba ifadeler. Şöyle ki; emekçi sınıflar basit bilimsel/materyalist fikirleri de din formunu alacak düşünceleri ve davranış kalıplarını da yaşamlarında üretir ve yeniden üretirler. Bunlar *büyük oranda* onlara dışarıdan “enjekte edilmez”. Yazar, dinlerin, nesnel ve öznel idealizmi kapsadığını da belirtiyor (s. 16). Oysa dinlerde, nesnel idealizm ilkesel olarak bulunursa da öznel idealizm fikrini barındıran bir din türü olduğunu, ben bilmiyorum.

> “Hegel’de madde değil, düşünce kendi içinde çelişkiler yaşamakta, bu çelişkiler nicel değişimlere yol açmakta ve sonra nitel dönüşüm gerçekleşmekte ve bu düşünceye ait süreçler maddeye yansımaktadır.” (s. 18)

Açık yazayım; bu yazılanların Hegel’in felsefesiyle bir ilişkisi yok. Başka bir ifadeyle, Hegel’in felsefi sisteminde, böylesi karikatürize bir “değişim dinamiği” bulunmuyor. Aziz Yardımlı’nın Hegel’in eserlerini berbat bir Türkçeyle çevirmesi, onları okuma zorluğunun objektif yönünü

oluşturuyor. Fakat Hegel'in düşüncelerinden bahsetmeden önce, çoğu kez onu okuma zahmetine de girilmiyor.

> "(İşçi sınıfı-MB) aynı zamanda öznel idealizmin bir türü olan pozitivizmi ve nesnel idealizmin türevi olan Hegel'in diyalektiğini ve Feuerbach'ın tarihselci olmayan metafiziğini eleştirerek diyalektik materyalizme dayalı aydınlanmayı mücadele araçlarına ekledi." (s. 18-9)

Birincisi; pozitivizm, "öznel idealizmin bir türü" değildir. İkincisi; Hegel'in diyalektiği, nesnel idealizmin "türevi" değildir. Marx, Hegel'in akıl yürütme yolunu eleştirir. Üçüncüsü; Marx ve Engels, diyalektik-tarihsel materyalizmi oluştururken, Hegel'in ve Feuerbach'ın felsefelerinin eleştirisini yapmış olsalar da bunlardan *ayrı bir kulvarda* kendi düşüncelerini geliştirmiştir. Dördüncüsü; Feuerbach'ın felsefesine "metafizik" demek haksızlıktır. O, bir materyalisttir. Yazar, eklediği bir dipnotta yine yanılıyor: "Ancak değişim içermeyen toplum anlayışı Marx ve Engels tarafından metafizik bulunarak ağır bir şekilde eleştirilmiştir." (s. 19). Oysa Feuerbach'ın bir "toplum anlayışı" yoktur, bırakın değişim içermemesini… Marx ve Engels, Feuerbach'ın materyalist felsefesini "metafizik" olarak değerlendirmezler.

Yazar, SSCB'de diyalektik materyalizmin, "yığınların siyasi hareketinde bir eylem kılavuzuna dönüş(tüğünü)" (s. 19) belirtiyor. Kanımca, spesifik bazı politik görüşlerle, spesifik bazı felsefi ideolojiler arasında bir uyum ve tümlenme vardır. Örneğin diyalektik ve tarihsel materyalizmle komünizm arasında, ampirizm ile liberalizm arasında, sosyal-darwinizm ile faşizm arasında, post-modernizm ile neo-liberalizm arasında olduğu gibi. Felsefi ideolojiler, dünya görüşlerine

katılırlar. Fakat “siyasi hareketlerin eylem kılavuzu” kanımca, politik ilkelerdir; felsefi görüşler değildir.

Geldik asıl konumuza. Diyalektik materyalizm nedir? Bu felsefenin “kategori ve yasaları” nelerdir?

Başlamadan önce sorunlu bir ifadeyi aktarmak istiyorum: “İdealist felsefenin kafa karıştırma niyetiyle yazılmış karmaşıklığına karşı (…)” (s. 20). Filozoflara “kafa karıştırma niyeti” atfetmenin, haklı ve doğru olmadığını düşünüyorum. Örneğin Marx’ın kavramları “kendine özgü” kullanımı da birçok okur için “kafa karıştırıcı” olabiliyor. Vilfredo Pareto, “Marx’ın sözcükleri yarasalar gibi; onlara bakan hem bir fare hem de bir kuş görebilir” diye yazarken, bu durumu anlatıyordu (Pareto’dan aktaran Bertell Ollman, *Yabancılaşma*, Çeviren: Ayşegül Kars, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2008, s. 27). Marx’ın ya da başka bir düşünürün fikirlerini anlamak için, elbette çaba sarf etmek ve ilişkili başka okumalar da yapmak gerekiyor.

> “(Diyalektik materyalizm-MB) bütün bilimsel verilerin en genellenmiş tümevarımıyla elde edilmiştir. Öte yandan tümdengelim yöntemiyle bilgi üreten büyük bir düşünme aracıdır.” (s. 20).

Diyalektik materyalizmin “kategorileri ve yasaları”, bilimsel bilgilerin sunduğu zenginlikten soyutlanmıştır; burası doğru. Ancak *bütün* bilimsel verilerin, üst düzeyde *genellenmesiyle* elde edilecek bir teori yoktur. Bilimsel araştırmaların bize sunduğu nesneler, olaylar, etkileşimler, süreçler, süreçlerin yönleri, eğilimler, ilişkilere bakıp, bunlarda ortak olarak yakalanan bazı örüntülerin ve kavramların *soyutlanmasından* bahsedilmelidir. Öte yandan,

diyalektik materyalist felsefe, “bilgi üretmez”; bilgi üretim süreçlerinde bilim insanlarına ve herkese yardımcı olabilir.

Yazar, komünizmin ileri evresinde de bu felsefenin var olacağını ve gelişmeye devam edeceğini belirtiyor (s. 20). Bu düşünceye katılıyorum. Gerçekten de diyalektik materyalizm, bilimsel teorilerdeki ilerlemelere koşut olarak geliştirilmeye açıktır.

“(…) madde bu kategori ve yasalarda ifade edilen şekilde hareket eder.” (s. 20). Oysa madde/enerjinin farklı formları, *bilimsel* yasalara göre hareket eder. Doğanın, toplumun ve zihnin çeşitli süreçlerinde bulunan bazı özellikleri, bazı değişim örüntülerini, bazı etkileşim biçimlerini, içsel ve dışsal ilişkileri soyutladığımız diyalektik teorinin, bilimdeki gibi “yasa”ları olduğundan bahsetmek, kafa karıştırıcıdır ve kanımca, uygun değildir. Herhangi bir felsefi teorinin, bilimin sahip olduğu türde “yasaları” yoktur. Dolayısıyla, diyalektik teori olarak soyutlanan ve dünya görüşümüze katılan bu unsurları, kategoriler/kavramlar ve örüntüler olarak görme taraftarıyım. Bu kavramların ve değişim örüntülerinin, nesnel gerçeklikte bir karşılıklarının olduğu, açık olsa gerektir. Çünkü bunlar gerçekliğin taşıdığı zenginliğin çeşitli boyutlarının soyutlanmasıyla oluşturulan kavramlar ve örüntülerdir.

Yazarın sıraladığı ve örnekler vererek kısa açıklamalar yaptığı, diyalektik materyalizmin “kategorileri” olarak adlandırılagelen kavramlar şunlar:

i. Madde ve hareket, ii. Zaman ve mekân, iii. Öz ve fenomen, iv. İçerik ve biçim, v. Tikel ve tümel, vi. Özel ve genel, vii. Neden ve sonuç, viii. Zorunluluk ve rastgelelik, ix. Gerçek ve

olanak, x. Hiyerarşi ve paralellik, xi. Süreklilik ve kesintililik, xii. Eğilim ve salınım (s. 21-9).

Benim bunlara eklenmesi gerektiğini düşündüğüm bazı kategori/kavramlarsa şunlar: 1) Hareket ve denge, 2) Süreç ve taşıdığı yönler, 3) Süreçlerin bileşkesiyle oluşan eğilimler, 4) İçsel ve dışsal ilişki, 5) Etkileşim ve etkileşim türleri ile etki-tepki, 6) Bütün ve parça, 7) Katmanlılık ve beliriş (emergence), 8) İlerleme, gelişim ve eşitsiz gelişim, 9) Kapalı ve açık sistemler, 10) "Belirlenim" ve refleksivite.

Öncelikle yazarın bu kategorileri açıklamasında uygun bulmadığım yanlara değinmek istiyorum.

a) “Madde sonsuzdan gelip sonsuza gidiyordu, farklı biçimlere dönüşebilir fakat yaratılamaz veya yok edilemezdi.” (s. 21). Enerjinin korunumu yasasının, evren ölçeğinde düşünülmesiyle böyle düşünmek, yani madde/enerjinin yoktan var edilemez ve yok edilemez olduğunu düşünmek gerekiyor. Ancak kitabın ilerleyen bölümlerinde de değinildiği gibi, Büyük Patlama Modeli’nin bu yasaya aykırılık oluşturduğu biliniyor. Üstelik evrenimizin izole bir sistem olup olmadığı da bilinmiyor. Başka evrenlerin var olup olmadığını ve bizim evrenimizle aralarında madde/enerji transferi olup olmadığını da bilmiyoruz. Dolayısıyla, bilimsel bulgularla uyumlu bir felsefi teori, “madde sonsuzdan gelip, sonsuza gidiyor” ifadesini kesinleşmiş bir doğru olarak kabul edemez. Evrenimizin bir başlangıç anı varsa bile, bu durum bir yaratıcının kabulünü gerektirmiyor. Örneğin bu başlangıç anı, daha önceki bir evrenin “büzüşme” sürecinin sonucu oluşmuş da olabilir. Sadece henüz bazı konuları yeterince bilmiyoruz.

b) Yazar “öz ve fenomen” kategorisi başlığı altında Marx’ın “nesnelerin görünüş biçimleriyle özleri doğrudan çakışsalardı, tüm bilim fazladan ve gereksiz olurdu” cümlesinin, bu kategoriyi en iyi şekilde tanımladığını belirtiyor (s. 22). Marx’ın buradaki yaklaşımı değerli ve korunması gerekiyor. “Fenomen” kavramını yazar, birçok yerde kullanıyor, fakat kanımca anlamına tam olarak vakıf değil. Fenomen, diğer deyişle görüngü, olayları, olayların zincirleme akışını anlatır. Görünüş, “fenomen” ile eş anlamlı değildir. Örneğin, “güneşin doğuşu ve batışı” bir görünüştür; dünyanın kendi etrafında dönüşü fenomendir; bu dönüşü yöneten hareket ve çekim yasaları, özdür. Ayrıca her öz, çelişki içermek zorunda değildir. Oysa yazar şöyle yazıyor: “Karşılaştığımız tüm olguların dış görünüşlerinin altında onları diğer olgulardan ayırt eden esasları ve bu esasa ilişkin temel çelişkileri bulunur.” (s. 22). Nitekim kendi verdiği bir örnekte “elementlerin proton sayılarının değişmesiyle, onların başka bir elemente dönüştüğünü” yazarak, burada proton sayısı olan “öz”de bir çelişkinin bulunmadığını da anlatmış oluyor. Gerçekten gerçekliğin bu katmanında, özü tariflemek ya da örnek üzerinden açıklamak kolay. Fakat yazar verdiği bir diğer örnekte, “iç döllenme ve yeni doğanların emzirmeye dayalı uzun bakım dönem”lerinin olmasını, bu özelliklerini, memeli hayvanların özü olarak yorumluyor (s. 22-3). Oysa sürüngenler, bazı balıklar ve çoğu kuş, kloakal kopulasyon yoluyla *iç döllenmeyle* ürerler. Dolayısıyla iç döllenme, memelilere ait özsel bir özellik değildir. Yavrularını emzirmeyse, gerçekten memelilere özgü bir özelliktir. Kanımca, illaki bir öz tanımlanacaksa, geçmiş evrimleşme süreçleriyle oluşmuş genetik yapının ve hücre farklılaşması süreçlerinin, memeli hayvanların özsel özelliklerini (dişilerde bulunan memeler, beyinlerindeki neokorteks, derilerindeki ter bezleri ve kıllar gibi) oluşturduğu söylenebilir. Verdiği başka

bir örneğe bakalım: “Kapitalizmi diğer sınıflı toplumlardan ayıran öz, ücretli emeğin sömürüsüdür.” (s. 23) Bu örnekte, işçilerin harcadığı toplam emeğin karşılığının ücret olarak veriliyor olduğu yönündeki görüntü, bir görünüştür. Fenomen, emek güçlerinin emek harcayarak değer yaratması sürecidir. Öz ise, üretim sürecinde gizlenen, emek gücünün, kendi değerinin üzerine bir de artık değer oluşturmasıyla gerçekleşen sömürüdür.

c) “İçerik ve biçim” kategorisi başlığı altında, yine fenomen kavramının sıkça kullanıldığını görüyoruz. Oysa “fenomen” yerine, nesneler, olaylar, süreçler, eğilimler hakkında içerik araştırması veya tanımlaması yapılabilir dense ve bunların sahip olduğu özellikler biçimlerine de yansır diye yazılsa, daha anlamlı olurdu. “(…) öz temel çelişkiyi kapsarken, içerik çok sayıda olabilen yan çelişkilerle ilişkilidir.” (s. 23). Kanımca, özlerin her durum ve koşulda temel çelişkiyi içerdiği; içeriğin de her zaman ve durumda, diğer çelişkilerle ilişkili olması diye bir zorunluluk bulunmuyor.

d) “Özel ve genel” kategorisi başlığı altında şöyle yazıyor: “Diyalektik materyalizmin kategorileri yeni karşılaştığımız fenomenler için bilgi üreticidir. Örneğin yeni keşfedilen bir biyolojik türün veya bir atom altı parçacığın tikel örneklerinin (genel-MB) özellikler taşıyacağı öngörülebilir.” (s. 24). Daha önce yazmıştım; felsefi kavramlarımız, bir bakış açısı olarak bilgi üretim süreçlerinde yardımcı olabilir, fakat bilim insanları salt bu kavramlarla işe koyulup, bilgi üretmezler.

e) “Neden ve sonuç” kategorisi başlığı altında: “Nesnel idealizme göre bütün fenomenler birbirinden bağımsız yaratıldığı için aralarında bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaz (…)” (s. 24). Oysa örneğin Hegel’in nesnel idealist

felsefesinde, “fenomenlerin” birbirinden bağımsız yaratıldığı varsayımı gibi bir durum yoktur ve bu felsefi sistemde, “neden-sonuç ilişkileri” içerilmiştir.

> “Örneğin, Ekim Devrimi’nin esas nedeni biriken sınıfsal çelişkilerdir, ancak emperyalist paylaşım savaşı çelişkileri derinleştirerek ve güç dengelerinin değişmesine neden olarak devrime yol açmıştır.” (s. 25).

“Sınıfsal çelişkilerin birikmesi”, “çelişkilerin derinleşmesi” ifadeleri, Türkiye solunda sıkça kullanılan ancak üzerinde yeterince düşünülmeyen ifadeler. Sosyalist bir devrimin temel nedeni, kapitalist sınıf ile proletarya arasında bulunan iktidar ilişkisindeki değişim nedeniyle, mevcut iktidarın yeniden üretilemediği ve alternatif iktidar örgütünün ya da örgütlerinin güç kazandığı bir devrimci durumun/sürecin oluşması olarak özetlenebilir. Emperyalist paylaşım savaşı, Şubat’tan Ekim’e uzanan devrim süreçlerinin, katalizörü olarak işlev görmüş ve süreçlerin gerçekleşme hızını artırmıştır.

f) Yazarın başka bir kategori olarak sunduğu “hiyerarşi ve paralellik” kavramlarına bakalım:

> “Biyolojik hareket kimyasal ve fiziksel hareketi içerir (…) toplumsal hareket biyolojik, kimyasal ve fiziksel hareketleri kapsar. Öte yandan hareketler arasında paralellik de söz konusudur. Toplumsal hareketin yanı sıra toplum tarafından kapsanmamış çok farklı türlerde canlılar paralel olarak yaşamlarını sürdürürler.” (s. 27)

Bize göre, nesnel gerçeklik *katmanlı* olarak yapılaşmıştır ve fakat bütünlüğe sahiptir. “Hiyerarşi” uygun bir adlandırma değildir. Çünkü doğadaki ve toplumdaki katmanlar, hiyerarşik

değildir. Bize göre, toplumsal ilişkiler katmanı, belirmiştir (emergent). Canlılık katmanı da öyle… Örneğin bölünerek çoğalma, evrimleşme gibi canlılarda görülen özellikler fiziksel-kimyasal katmanda bulunmuyor. Bu özellikler *belirmiştir*. Örneğin atom altı parçacıklar katmanında geçerli olan kuantum mekaniği, makroskobik ölçekli fiziksel katmanda ya da canlılar katmanında geçerli değildir. Gerçekliğin katmanlı yapıda olduğunu, Roy Bhaskar da işlemiştir (Bkz; Roy Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi*, Akılçelen Kitapları, 2018 ve Roy Bhaskar, *Gerçekliği Geri Kazanmak*, NotaBene Yayınları, 2015). Fakat Bhaskar'ın katmanları, nedensel mekanizmaların sayısı kadar çok sayıdadır. Bize göreyse, atom altı katmanı, kimyasal-fiziksel katman, canlılık katmanı, toplumsal ilişkiler katmanı ve zihin/bilinç katmanı birbirinden ayıt edilebilir durumdadır. "Beliriş", kavramına ise Bhaskar'ın eserleri yanı sıra, örneğin Lucien Sève, *Belirmenin Diyalektiği, Yeni Yüzyılda Diyalektik* içinde, Yordam Kitap, 2011, s.123-39 ya da Ian Marshall&Danah Zohar, *Kim Korkar Schrödinger'in Kedisinden: A'dan Z'ye Yeni Bilimin Kılavuzu*, s.116-8 adlı kitaplarda rastlanır. H_2O'nun, yani biri yakıcı diğeri yanıcı iki gazın bileşimiyle söndürücü bir sıvının oluşumu "beliriş" kavramını anlatmak için örnek olarak verilebilir. Bu örnekte yeni bir yapı/sistem oluşmakta ve yeni bir nitelik ortaya çıkmaktadır.

g) "Eğilim ve salınım" kategorisi hakkında yazar, şunu yazıyor: "Bu kategori nitelikçe dönüşüm sonrası maddenin zaman içinde ileri-geri hareketini, devrim ve karşı devrim arasındaki ilişkiyi tanımlar." (s. 28)

Kanımca *süreçl*erin, farklı bileşenleri arasında etkileşimler bulunuyor. Bu etkileşimlerin sonucunda ileri ve geri karşıt *yön*ler oluşuyor. Süreçlerin toplamda etkisiyse,

eğilimleri oluşturuyor. Bu noktada, her yer ve zamanda saptanabilir olduğunu iddia etmediğim, bir bütünü oluşturan çeşitli *öğe*ler arasındaki bazı *etkileşim türlerini* sıralamak istiyorum:

i. Aditif/sumatif etki (additive effect): İki ya da daha fazla etkenin birlikte etkin olduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamı kadar bir sonuç üretmeleridir.

ii. Potansiyelizasyon (potentialization, potentiation): Bir etkenin işlevinin başka bir öğe tarafından güçlendirilmesi anlamına gelmektedir.

iii. Sinerjistik etki (sinergistic effect): Synergy (İng.) terimi, Yunanca “sinergos” kelimesinden köken alır ve anlamı “birlikte çalışmak/etkimek”tir. İki etken kombine etkinlikte bulunduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamından daha büyük, daha güçlü bir sonuç oluşur.

iv. Stimülasyon ve inhibisyon: İnhibisyon, bastırma/ezme, baskılama, durdurma ya da frenleme, etkisini sınırlama anlamlarına gelir. Stimülasyon ise tam tersidir.

v. Karşıtlık/çelişki: Bu kavramla, zıt anlamlı kavram çiftleri kastedilmemektedir. Bir sürecin karşıt ve birbirlerini bütünleyen yönleri, dinamik aktörlerin ya da kuvvetlerin döngüsellik ve bütünlük oluşturması anlatılmaktadır.

vi. Negatif geri-besleme (negative feed back): Bir ara ya da nihai sonuç, işleyiş üzerinde geri bildirimde bulunup, kararlı durumun, dengenin ya da homoestaz'ın oluşmasını sağlar.

vii. Pozitif geri-besleme (positive feed back): İşleyişin sonunda oluşan sonuç, başlangıçtaki durumu güçlendirir. Ampilifikasyon oluşur. Kısır döngü (fasit daire, vicious cycle)'dekine benzer fakat olumlu anlamda bir döngüsellik gözlenir.

“Yasalara” geldi sıra… Diyalektik materyalizmin “yasaları” olarak bilinen dört yasanın, “değişim örüntüleri” olarak yorumlanması uygundur (Bkz; Bertell Ollman, *Yabancılaşma*, Yordam Kitap, 2008, s. 101-113). Bunlar: 1) Niceliğin niteliğe dönüşümü, 2) Karşıtların birliği ve mücadelesi, 3) Çelişki yoluyla gelişme ile 4) Yadsımanın yadsınmasıdır. Yazar “çelişki yoluyla gelişme” yasasını dikkate almamış ve yazıda bir başlık olarak yer vermemişse de çeşitli yerlerde çelişkilerden bahsetmektedir.

1) Nicel birikimlerin nitel değişime dönüşmesi: Ollman’ın belirttiği gibi, bu “yasa”, “değişimin bir türünü tanımlamak için, her zaman aydınlatıcı olmasa da makul bir yoldur” (Ollman, *Yabancılaşma*, s. 106). Engels’in Hegel'den aktardığı bir örnek olan suyun sıcaklığının artması ya da azalmasıyla faz değişiminin olması, bu değişim örüntüsünü güzel açıklamaktadır. Sıcaklık, suya dışsal bir etken değil, su moleküllerinin hareketinde artış ya da azalışı yansıtan içsel bir özelliktir.

Yazarın bu değişim örüntüsünü açıklaması ise şöyle:

> “Özdeki çelişkiler, yan çelişkilerin de etkisi altında nicel birikimlere neden olurlar, nicel birikim ancak bir eşikten sonra maddenin iç örgütlenişinde değişikliğe neden olur ve artık nitelik değişmiştir.” (s. 30). “Bu yasa (…) özün değişmesini (…) geneller.” (s. 30)

Oysa niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşüme yol açması örüntüsünde, öz tümüyle ya da tam olarak değişmez. Örneğin, suyun kaynamasında moleküllerin organizasyon biçimi değiştiğinden, yeni bir niteliğe, yani su buharına geçiş olsa da moleküler öz korunur. Yazarsa, örnek olarak burjuva devrimlerini ve işçi sınıfı devrimlerini veriyor… Gerçekten de bu devrim dönemlerinde, ilerletici ve yeniden-üretici/muhafaza edici süreçler arasında bulunan karşıtlık, çelişki oluşturur. Bu süreçlerin toplamdaki bileşkesi, bir eğilim doğurur. Çelişkinin ilerletici süreçlerin baskın gelmesiyle çözülmesi, toplumsal ilişkilerde nitelikçe dönüşme yol açar. Dolayısıyla bu tarihsel kesitlerde gözlenen gelişim, çelişkilerin aşılması yoluyla olmaktadır. Oluşan dönüşümde, bir örüntü olarak niceliklerin birikmesi ve belli bir eşik aşıldığında niteliksel değişime yol açması saptanabilir durumdadır. Öte yandan nicel birikimlerin nitel dönüşümlere yol açması örüntüsünde, her zaman ve her durumda, çelişkilerin varlığından ve birikiminden bahsetmek uygun görünmemektedir.

2) Karşıtların birliği ve mücadelesi: Kanımca, süreçlerin çeşitli yönleri arasında ve süreçler arasında gözlenen karşıtlıklar, her zaman çelişik değildir. Örneğin hücrelerde katabolizma ve anabolizma karşıtlığı varsa da tümleyici ve uyumlu bir birlikleri söz konusudur ki metabolizmayı oluştururlar. Örneğin işçi sınıfı ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkilerde gerçekleşen süreçler, bir uzlaşmaz karşıtlığı (antogonizma) anlatır ve kapitalist sistemin krizlerinde çelişki formuna bürünürler. Bu tarihsel kesitlerde bu çelişki ya çözülerek ortadan kalkar ya da karşıların mücadelesinin oluşturduğu dinamik dengeye geri dönülür. Örneğin aşındırıcı etken/süreçler ile yapıcı etken/süreçler arasındaki karşıtlık, yeryüzü şekillerinin oluşumuna yol açmaktadır ve bu süreçler arasında çelişki

yoktur. Dolayısıyla karşıtlık ve çelişki kavramları, özdeş değildir. Oysa yazar, bu iki kavram arasındaki farka yeterince dikkat göstermemektedir (s. 30-1). Örnekleyelim: "(…) sermaye sınıfı içindeki veya köylülükle kentli sınıflar arasındaki çelişkiler (…)" (s. 30). Yazar bunlara "yan çelişkiler" diyor. Kanımca, sermaye sınıfı içerisindeki fraksiyonların arasında, köylüler ile kenti "sınıflar" arasında uzlaşmaz olmayan bazı karşıtlıklardan bahsedilebilir. Ancak bunlar arasındaki karşıtlıklar, eninde sonunda çözülmesi beklenen bir çelişkiyi anlatmaz.

3) Çelişki yoluyla gelişim: Yazarın, bu yasadan ayrı bir başlık olarak bahsetmediğini belirtmiştim. Fakat elbette, temel ve yan çelişkilere farklı başlıklar altında değiniyor.

4) Yadsımanın yadsınması: Kanımca bu "yasa", bir değişim örüntüsü olma özelliği taşımıyor. "Olumlamanın karşıtı olarak yadsımanın konması ve bu yadsıma işleminin bir dolayımla yadsınması/aşılması" şeklinde özetlenebilecek bir akıl yürütme sürecini anlatan bu kavramlaştırma, doğal ve toplumsal tarihte ancak "zorlama" örneklerle anlatılabilmektedir. Örneğin; bir çekirdek toprağa ekildiğinde yadsınarak ağaç olur ve meyve verip tekrar çekirdekler oluşturduğunda yadsınmasını yadsımıştır denir. Yine çok yaygın olarak tarihten verilen örnek şu şekildedir: "İlk sınıfsız toplumlar insanın insanı sömürüsünün hâkim olduğu sınıflı toplumlarca yadsınmıştır; ancak çağımızda sınıfsız toplumlara ulaşılması bir üst düzeyde tekrar olacaktır." (s. 31). "Gelişimin sarmal formu" olarak da adlandırılan bu "yasa"nın ilkel topluluklar--->sınıflı toplumlar--->komünizm şeklindeki kalıbı, açıklayıcılık değeri açısından sorgulanabilir durumdadır. Komünizm, ilkel eşitlikçi topluluklarla ve toplumlarla sadece eşitlikçilikte ortak bir yan taşır; üretici

güçlerin durumuna bakıldığında aralarında muazzam derecede bir fark olduğu açıktır. İlkel topluluklar, “toplum” dahi sayılamayacak ölçeklere sahiptir.

Materyalist diyalektik yaklaşımda “yadsınmanın yadsınması yasası” kavramlaştırmasını kullanmak yerine, karşıt güçlerin veya süreçlerin mücadeleleri, bu mücadelelerin içerisinde yer aldığı dinamik denge durumları ile karşıtlıkların mücadelesinin çelişki formuna bürünerek sistemin çöküşü, restorasyonu ya da değişerek evrilmesine yol açması dikkate alınmalıdır.

27.01.2022

Alıntılar: Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm, Editörler: Erhan Nalçacı, Iraz Akış, Mehmet Ali Olpak, Yazılama Yayınevi, 2. Baskı, 2019'dan yapılmıştır.

2. Kaan Kangal'ın *Engels ve Diyalektik*'i

Kaan Kangal'ın Kor Kitap'tan çıkan *Engels ve Diyalektik –bir tartışmanın tarihçesi-* adlı kitabında, "Batı Marksizmi"nin Engels'in doğanın diyalektiği üzerine yazılarını karalayan tutumlarını deşifre etmesi yerinde bir çabadır. Engels'in doğanın diyalektiği üzerine yazılarıyla, Marx'tan ayrıldığı ve yanlış bir patikada yol aldığı iddiası saçmadır. Bu konularda Kangal ile hemfikirim. Diyalektik teorinin günümüzde bilim dallarının sunmuş olduğu bilgiler üzerinden zenginleştirilmesi gerektiği saptamasına katılıyorum. Aristoteles, Kant ve Hegel'in karşıtlık ve çelişki kavramlarını yorumlayış tarzlarını, Türkiye'deki okurlara hatırlatmasını da takdir ediyorum. Fakat Kangal'ın katılmadığım görüşleri de var.

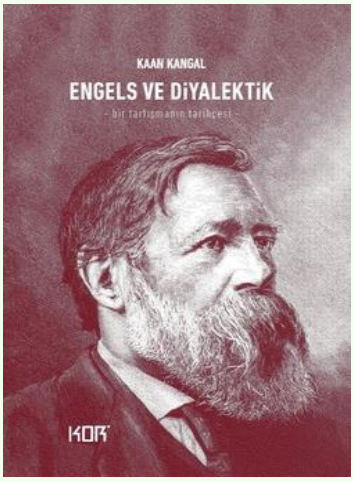

i. Beliriş/belirme (emergence), bir soyutlanmış kavram olarak Engels'in yazılarında bulunmamaktadır. Kangal ise Engels'in belirimci diyalektik üzerinde durduğunu öne sürüyor. Kanımca bu doğru değil. Üstelik Kangal, belirişe dair yeterli bir açıklama da getirmiyor. Şöyle yazıyor:

> "Kabaca söylenecek olursa, belirim şu olgu etrafında dönmektedir: Bir şey, başka bir şeyi ortaya çıkardığında,

> öncel olan, meydana getirdiği şeyin potansiyelini kendi içinde taşıyordur. Ortaya çıkan veya önümüzde beliren şey, öncelin öncelden doğan varlıktaki tezahürüdür.” (s. 31)

Gelişim süreçlerinde yeni niteliklerin belirmesi, oluşan yeni organizasyonun yapısı, başka bir deyişle düzenleniş ve işleyişi tarafından belirlenir. Gelişim evreleri olan maddenin her yeni organizasyon düzeyinde, yeni fenomenler ve bu fenomenlerin uyduğu yeni yasalar belirir. Bunun sebebi, bu organizasyonların sahip olduğu ilişki ve etkileşimlerin değişmesi, yapısal düzenlenişin ve işleyişin farklılaşmasıdır.

ii. Kangal, belirişe örnekler veriyor. İlki şöyle:

> “Doğu Afrika’da fil sürüleri besin kaynağı olarak seçtikleri ağaçların kabuklarını söker veya ağaçları kökünden devirir. Fillerin bu besin tüketimi aynı tür ağaçların üremesinden daha yoğun gerçekleşir ve belirli bir eşiği geçerse filler kendi yaşadıkları ekosistemi kurutarak tahrip eder ve hayatta kalabilecekleri başka bir bölgeye göç etmek zorunda kalırlar (…) burada diyalektik bir çelişki söz konusudur. İçinde yaşadıkları ekosistemin bir parçası olan fillerin bu ekosistemin ortadan kalkmasına neden olabilmesi belirim olgusuna bir örnektir.” (s. 32-3)

Bu örnekte, beliriş değil, yok oluş ve oluş bulunmaktadır. Bir ekosistem dönüşerek başka bir eko sistemi *oluşturmaktadır*. Oluşların da yeni nitelikleri bulunur, fakat bu yeni niteliklerinden ötürü, onlara belirmiş dememeliyiz. Belirme, maddenin organizasyon düzeylerinin birinden diğerine geçildiğinde ortaya çıkan yeni mekanizmaları ve yasallıkları anlatır. Örneğin hidrojen ve oksijen atomlarının bileşimiyle *oluşan* H_20, bir yapı/sitem olarak yeni bir organizasyon düzeyine işaret eder ve suyun yeni nitelikleri, *belirmiştir*. Bir

H_2o molekülü *oluşurken* aynı zamanda bir *belirişten* de bahsedilmelidir. Fakat bir ekosistemin başka bir ekosisteme dönüşümüyle farklı yasallıklar ve işleyiş mekanizmaları türemediğinden, bir belirişten söz edilemez.

Üstelik bu örnekte "diyalektik bir çelişki" varsa da bu Kangal'ın belirttiği gibi fillerin yaşam koşullarını ortadan kaldıran faaliyetlerinin, onların göç etmesine neden olmasında değildir. Fillerin beslenme faaliyeti, ağaçların sayısını azaltırsa, bu durum *negatif geri bildirimle* fillerin sayısını azaltabilir. Ekosistemdeki dönüşümün başlangıcından itibaren yeni bir ekosistem oluşuncaya kadar şu çelişki bulunur: Fillerin beslenme faaliyetiyle ağaçların sayısının azalması süreci ile bu ağaçların üremesinin sayıca artmalarını sağlayan süreç arasındaki karşıtlığın oluşturduğu denge bozulursa, bir çelişki ortaya çıkar. Negatif geri bildirimle fillerin sayısı azalmıyorsa ve denge durumundan uzaklaşan bir "kriz" sürecine girilmişse, yeni bir denge kurulana kadar, bahsedilen çelişki faaldir. Zincirleme etkileşimlerle fillerin içerisinde yaşadıkları ekosistemin yapısı değişirken, filler de göç ederler.

İkinci örnek şöyle:

> "Avcı hayvanın av faaliyeti ('yerleştiren yansıma') sonucu kendi besin kaynağını ortadan kaldırması ('dışsal yansıma') ve dolayısıyla kendi hayatta kalma koşulunu tehlikeye sokması ('belirleyen yansıma') yine diyalektik bir çelişkidir. Parçası olduğu ekosistemin karakterini değiştiren ve değiştirdiği sistemin artık bir parçası olmayan canlı, belirimsel bir olgunun ortaya çıkmasına neden olmuştur." (s. 33)

Avcı-av ilişkisinde negatif geri besleme söz konusudur. Avcı-av arasında karşıtların birliği ve savaşımı mevcuttur. Fakat aralarında bir çelişki, dinamik denge durumu bozuluncaya

kadar ortaya çıkmaz. Ne zaman ki avcı, avlandığı hayvanın sayısını kendi yaşama koşulunu tehlikeye atacak kadar azaltırsa ve örneğin kendi sayısında negatif geri beslemeyle oluşan azalmanın ötesinde bir azalmaya yol açacak bir faktör devreye girmişse, aralarındaki savaşım artık bir çelişki biçimini alır. Bu çelişkinin çözümü, örneğin avcının yok olmasıyla, göçüyle, başka besin kaynaklarıyla yaşamayı ön plana çıkarmasıyla ya da avın yok olmasıyla, evrimleşmesiyle vs. gerçekleşebilir.

Belirişi farklı kavradığımız ise açık olmalıdır. Biz, gerçekliğin farklı organizasyon düzeylerinde yeni yasaların ve niteliksel olarak farklı ve yeni işleyiş mekanizmalarının ortaya çıkmasına, belirme diyoruz. Örneğin inorganik dünyadan canlılar dünyasına geçildiğinde bir beliriş yaşanmıştır. Çünkü canlılar dünyası, inorganik dünyanın üzerinde yükselse de canlılar dünyasında yeni ve belirmiş ilişki ve etkileşimler olduğundan, yeni yasallıklar ve mekanizmalar işlemektedir. Kangal'a göre ise "belirim" şudur:

> "İçinde bulundukları bir bütünün veya sistemin bileşenlerini oluşturan parçalar, kendi kısmi faaliyetleri sonucu bu sistemin sistemsel özelliklerini değiştirmesi ve başka bir sistemin ortaya çıkmasına neden olması sonucu kendi parçasal özelliklerini kaybederler ve oluşturdukları yeni sistemin parçası haline gelirler." (s. 34)

Üstelik Kangal, "bu duruma Marksist literatürde yansıma da denir" (s. 35) diye yazıyor. Kanımca, refleksiyon ile beliriş farklı şeyleri anlatıyor.

iii. Çelişkileri, değişimle özdeşleştirmek doğru değildir. Özdeşlik-farklılık düşüncede sabitleştirilen soyutlamalardır. Oysa gerçeklikte karşıtların birliği ve mücadelesi, bu

mücadelenin kimi zamanlar çelişki biçimini alması söz konusudur. Kangal, bakın ne yazıyor:

> “Genel olarak diyalektik çelişkiler değişimin olduğu her şeyde mevcuttur (…) söz gelimi olgunlaşmakta olan, yani değişim halindeki bir meyvenin birbirini dışlayan iki yanının (özdeşlik ve farklılık) aynı anda mevcut olduğu söylenebilir. Özdeşlik ve farklılığın aynı anda var olması demek, değişimin olduğu her şey ve yerde diyalektik çelişkinin var olduğu anlamına gelir.” (s. 32)

Gerçeklikte aynı anda özdeşlik ve farklılık değil, değişim bulunmaktadır. Özdeşlik ve farklılık soyutlanmış ve düşüncede sabitleşmiş iki kavram olarak görülmelidir. Kendisiyle mutlak olarak özdeş bir varlık yoktur, farklılaşma ve süreçler içerisinde varlıklar vardır. Düşüncemizde bu zıt anlamlı iki kavram statik bir soyutlama olarak bulunmaktadır.

Çekme/itme kuvveti ile sürtünme kuvveti arasındaki karşıtlık ve mücadele, gezegenlerin yörüngesinde yerçekimi kuvveti ile eylemsizlik (Newton’a göre “merkezkaç kuvveti”) arasındaki karşıtlık ve mücadele, proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki karşıtlık ve mücadele, kalıtım mekanizmalarının koruyucu yönü ile mutasyon süreçlerinin değişime götüren yönü arasındaki karşıtlık ve mücadele, nesnel gerçeklikte bulunur. Bunlar arasına mücadele var diye, çelişki de vardır denemez. Örneğin proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki mücadele, kriz süreçlerinde bir çelişki olma vasfı kazanır. Başka türlü söylersek, kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili karakteri, sistemin kendini yeniden üretemediği tarihsel kesitlerde oluşur. Olağan zamanlarda bu üretim ilişkileri, iki sınıfın arasındaki uzlaşmaz karşıtların mücadelesi olarak var olur.

iv. Lukacs’ın “diyalektik yöntemin uygulama alanı” (s. 39) olarak “tarihsel-toplumsal gerçekliği” görmesi konusuna

girmek istemiyorum. Lukacs'ın bu düşüncesi yanlıştır. Fakat bize göre, diyalektik bir yöntem değil, doğal ve toplumsal gerçeklikten çıkarsanan bir mantık türüdür. Bu mantık, gerçeklikten soyutlanır, eldeki hazır bir şablon olarak gerçekliğe *uygulanmaz*.

v. Engels'in *Anti-Dühring*'te "hareketin kendisinin bir çelişki olduğunu" söylemesi ve Marx'ın *Kapital*'de "bir cismin bir başka cisme doğru sürekli olarak düşmesi ve yine sürekli olarak ondan uzaklaşması bir çelişkidir. Elips, içinde bu çelişkinin hem kendisini gerçekleştirdiği hem de çözdüğü hareket biçimlerinden birisidir" şeklinde yazması üzerinde durmak istiyorum.

Bilimsel bilgilerle uyumlu olunmak isteniyorsa, bu ifadelerde "çelişki" yerine, "karşıtlık" ya da "karşıtların mücadelesi" kavramları olmalıdır. Aslında Marx ve Engels'in doğadaki hareketi, karşıtların mücadelesi olarak gördükleri kesindir. Gezegenlerin yerçekimi kuvveti ile eylemsizlik (Newtona göre "merkezkaç kuvveti") arasındaki karşıtlığın oluşturduğu dengede döndüklerini, bir cisme uygulanan itme/çekme kuvveti ile sürtünme kuvveti arasında karşıtların mücadelesinin olduğunu görmemek mümkün değildir. Fakat bu hareket örneklerinde bir çelişkinin olduğundan bahsetmek bilimsel değildir.

vi. "Doğa bilimlerinin diyalektiği" ile ne kastediliyor bilmiyorum, fakat Hans Heinz Holz'un "doğanın diyalektiği" ile "doğadaki diyalektik" arasında ayrım yapılması gerektiği görüşünü gereksiz ve anlamsız bir titizlenme olarak yorumluyorum. Bu nedenle bunların ne anlama geldiğine bile girmek istemiyorum. İsteyen okur bu konuda Kangal'ın kitabına s. 66-67'ye bakabilir.

vii. Engels'in "diyalektik yasaları kurgu aracıyla doğaya sokmak değil, ama onları orada bulmak ve oradan çıkarmak" (s. 100) görüşünün önemli olduğunu düşündüğümden, burada vurgulamak istiyorum. Yine Engels, Hegel'in "hata"sını, "düşünce yasaları(nı) (olarak) doğa ve tarihe zorla" uygulamasında görürken de haklıydı. "Engels felsefenin doğa bilimlerinden ayrı ve onlara üstün olduğu iddiasını reddeder." (s. 106). Kanımca, diyalektik mantığı kullanırken, Engels'in bu yazdıkları hep hatırlanmalıdır.

viii. Kangal, daha önce verdiği bir örneğe tekrar dönüyor ve şöyle yazıyor: "eğer canlının hayatta kalma faaliyetinin yan etkisi içinde bulunduğu ekosistemi tehdit ediyorsa burada belki bir çatışmadan bahsedilebilir." (s. 115). Gerçekten de Kangal'ın cevaplanması gereken bir soru olarak gördüğü (s. 115) karşıtlıkların, hangi koşullarda çelişki ya da çatışmalara dönüştüğü üzerinde durulmalıdır. Kanımca, iki karşıt süreç birbiriyle mücadele içerisindeyse ve dinamik bir denge oluşmuşsa, burada bir çelişki/çatışmadan bahsedilemez. Dinamik dengenin yitirilmesi sürecinde oluşan "kriz" döneminde çelişki/çatışma ortaya çıkar. Nihayetinde bir "çözüm" evresi de bunu izler. Örneğin güneşin kırmızı dev olma sürecinde, gezegenleri çekme kuvvetinin, eylemsizliği (Newtona göre "merkezkaç kuvvetini") yenmesi nedeniyle oluşan bir çelişkili durum, çöküşle yani gezegenlerin güneş tarafından yutulmasıyla sonlanacaktır.

Kangal'ın olasılık ile ilgili verdiği örneği de alıntılamak istiyorum:

> "Altı yüzden oluşan basit bir zar attığımızı düşünelim. Herhangi bir sayı (diyelim ki "1") atmamız, zarda temsil edilen altı ihtimalden birisinin gerçekleşmesi ve bu bir ihtimal gerçekleştiği için diğer beş ihtimalin gerçekleşmemesi anlamına gelir. Diğer beş ihtimalin

> gerçekleşmemesi demek, bu geriye kalan tek ihtimalin gerçekleşmemesinin ihtimal dışı olduğu anlamına gelir. ‘Yadsımanın yadsınması’ yasasını da doğrulayan bu karşılıklı dışlama örneği, aynı kümeye ait ihtimallerin birbiriyle ‘çatıştığı’ şeklinde belki nitelenebilir.” (s. 115)

Kanımca olasılık ile çelişki konusu arasında herhangi bir bağ yoktur. İhtimallerin birbirini “dışlaması” ile karşıtların mücadelesindeki “dışlama” aynı anlamlara gelmemektedir. Üstelik yadsımanın yadsınması “yasası”nın da olasılık konusuyla bir alakası bulunmamaktadır.

ix. “’Neden’ ve ‘sonuca’ benzer şekilde, özdeşlik ve fark da uzlaşan karşıtlar olarak görülür.” (s. 116). Özdeşlik ve fark, antonim kavramlardır, gerçeklikte bulunan karşıtlıklar değil. Gerçeklikte değişimler, süreçler, oluşlar vardır. Neden ile sonuç arasında karşıtlık düşünsel olarak kurgulanabilir, gerçeklikte nedenler ile sonuçlar arasında karşıtlık değil, nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bakın Kangal ne yazıyor:

> “Doğada özdeşlik vardır; ama fark da vardır; bir ve aynı nesne hem özdeşliğe hem de farka tabi olduğu, özdeşlik ve fark birbiriyle uyuşmaz iki karşıt niteliği oluşturduğu için doğada (ontolojik) çelişki vardır. Doğada istisnasız her şey (görece ve belki minimal derecede doğa yasaları da dâhil olmak üzere) değişime tabi olduğuna göre, çelişki belirli sayıda birtakım nesnelerde değil, var olan her doğal nesne, ilişki ve süreçte mevcuttur.” (s. 117)

“Şu gül kırmızıdır” cümlesi ile “şu gül kırmızı değildir” cümlesi *mantıksal* bir çelişki içerisindedir. Burada iki *düşünce* arasında bir çelişki bulunmaktadır. Gerçekliğe bu çelişkiyi transfer etmek ya da uygulamak Hegelci idealist felsefenin mirasıdır. Buna ben, “Hegeliyan baş aşağılık” diyorum. Bir nesnenin zaman içerisinde farklılaşan yanları ve görece özdeş kalan

yanları vardır. Mutlak özdeşlik imkânsızdır. Çünkü gerçekliğin temel özelliği değişimdir. Herakleitos'un "her şey akar" (panta rhei) perspektifi bunu anlatır. Özdeşlik ve farklılık düşünce düzeyinde zıtlıklar olarak kavranır. Bunlar arasında düşünsel olarak var olan "çelişki" (bir şey özdeş ve aynı anda farklı olamaz), nesnel gerçekliğe transfer edilmemelidir. Materyalist kavrayışta karşıtlıklar, süreçler, süreçlerin yönleri, eğilimler arasında bulunur. Özel uğraklarda karşıtların mücadelesi çelişki formunu alır. Materyalistler ve bilim insanları, gerçekliğin özelliklerini, taşıdığı ilişkileri, etkileşimleri, süreçleri, karşıtların mücadelesini soyutlar.

Tekrar olsun, "o bir güldür" ile "o bir gül değildir" önermeleri arasında *düşünsel* bir çelişki vardır ve bir gülün solup kuruma sürecinde, yapılması gereken bu süreçteki değişim dinamiklerini soyutlamaktır. Yoksa "özdeşlik" ve "özdeş olmama" kavramları üzerinden gerçeklikteki bir gülün geçirdiği değişime düşünsel olan "çelişki"yi atfetmek değil.

Bir noktayı daha belirteyim, tarihin erken döneminde Parmenides ve Zenon'un fiziksel/mekanik hareketi, çelişki içeriyor olarak görmesiyse, insanlığın düşünsel gelişiminin başlarındaki çocukluk dönemini anlatır.

Bana Kant'ın "gerçek karşıtlar" yaklaşımı sağlıklı görünmektedir: "Kant'ın bakış açısından, Güneş'in yörüngesinde hareket eden bir uydunun (gezegenin –MB) bir yandan Güneş'e doğru düşme eğilimi ve diğer yandan ondan kaçma eğilimi gerçek karşıtlığa örnektir." (s. 133). Bu örnekte karşıtların mücadelesi varsa da bir çelişkiden bahsetmek doğru görünmemektedir.

Özellik	Klasik Mantık (Statik Yaklaşım)	Materyalist Diyalektik (Süreç Odaklı Yaklaşım)
Temel İlke	Özdeşlik (A = A): Bir şey neyse odur. Değişim göz ardı edilir.	Süreç: Her şey oluş ve yok oluş halindedir. Özdeşlik görece ve geçicidir.
Çelişki Nerededir?	Hem düşüncede bir hatadır, hem de nesnede varsayılır (A ve A-değil aynı anda olamaz). Hareketi çelişki olarak görür.	Düşüncededir. Nesne çelişmez, nesne hareket eder. Fakat karşıt güçler veya süreçler çelişki formuna bürünebilir.
Hareketin Tanımı	Hareket bir "çelişki"dir (Zenon'un Oku örneği: Ok hem oradadır hem değildir).	Hareket, "Gerçek Karşıtlıkların" (itme-çekme vb.) bir sonucudur.
Karakteri	Gerçekliği fotoğraf makinesi gibi dondurur, cansız şablonlara hapseder.	Gerçekliği akışkanlığı içerisinde film gibi yansıtır. Düşünsel çelişkiyi nesneye transfer etme hatasına düşülmemelidir.

Özellik	Klasik Mantık (Statik Yaklaşım)	Materyalist Diyalektik (Süreç Odaklı Yaklaşım)
Soyutlama Yöntemi	Tümevarım, tümdengelim, analoji, analiz, sentez, modelleme vd.	Ampirik somutun içindeki örüntüleri ve eğilimleri yakalamak için bu yöntemlere ek olarak uygun genellik düzeylerinde çalışma, perspektifsel soyutlama, kapsam belirleme vd.
Örnek: "Gül"	"Gül güldür." (Eğer soluyorsa mantıksal bir çelişki vardır).	"Gül, solma süreci içindeki bir maddedir." (Karşıt eğilimlerin birliği).
Örnek: "Gezegen"	Gezegenin konumu durağan koordinatlarla belirlenir.	Güneş'e düşme ve eylemsizliğin (kaçma eğiliminin) fiziksel dengesi. Kırmızı dev olma sürecinde bir noktada bu denge bozulur ve çelişki ortaya çıkar.

10.04.2022

Alıntılar için kaynak: Kaan Kangal, Engels ve Diyalektik –bir tartışmanın tarihçesi-, Kor Kitap, 1. Baskı, 2021

[MATERYALİST DİYALEKTİK TEORİ] (MDT) SINAV SORULARI

[MAR]

[MAR]

MATERYALİST DİYALEKTİK TEORİ

1. Diyalektik ve yöntem arasındaki doğru ilişki nedir?

A. Diyalektik yöntem, tümevarım ve tümdengelimi birleştiren özel bir Marksist düşünme biçimidir.

B. Diyalektik ve yöntem eş anlamlıdır; ikisi de gerçekliği analiz etme sürecini ifade eder.

C. Diyalektik, gerçekliğin ontolojik niteliğidir (mantığıdır); yöntem ise bu diyalektiği keşfetmek için kullanılan bilimsel araçlardır.

D. Diyalektik, bir akıl yürütme şablonu olan Hegelci üçlemedir; yöntem ise bu şablonu uygulamaktır.

2. "Yadsımanın yadsınması" ilkesi nasıl değerlendirilmelidir?

A. Marx'ın *Kapital*'de kullandığı en temel analiz aracıdır ve tüm tarihsel ilerleme bu şemayla anlaşılabilir.

B. Engels tarafından yanlış anlaşılmıştır ve Marksizm'de hiçbir geçerliliği yoktur, tamamen terk edilmesi gerekir.

C. Hegel'in idealist bir akıl yürütme yöntemidir, nesnel gerçekliğe mekanik olarak uygulandığında sorunlar yaratır.

D. Doğadaki döngüsel süreçleri ve toplumsal gelişimi açıklayan evrensel bir doğa ve toplum yasasıdır.

3. Klasik mantıkta p $\Rightarrow$ q ("ise" bağlacı) ile oluşturulan bir koşullu önerme yalnızca hangi durumda yanlış olur?

A. Hem p hem de q doğru olduğunda.

B. Hem p hem de q yanlış olduğunda.

C. p yanlış iken q doğru olduğunda.

D. p doğru iken q'nun yanlış olması durumunda.

4. “Diyalektik yöntem” teriminin kullanılmasının temel sakıncası nedir?

A. Varlığın işleyiş mantığını (diyalektiği) barındıran ontoloji ile bilgiyi edinme araçları olan epistemolojiyi birbirine karıştırmasıdır.

B. Klasik mantığın (tümevarım, tümdengelim) kurallarını tamamen reddederek bilimsellikten uzaklaşmasıdır.

C. Marx'ın bu terimi hiçbir zaman kullanmamış olması ve sonradan Engels tarafından hatalı bir şekilde eklenmesidir.

D. Diyalektiğin yalnızca toplumsal olaylara uygulanabilen, doğa bilimlerinde geçerli olmayan bir yöntem olmasıdır.

5. Marx’ın kapitalizm analizinin a posteriori (sonradan edinilmiş) sonuçları olarak ortaya çıkan üç temel perspektif hangileridir?

A. Ekonomi, Siyaset ve İdeoloji

B. Analiz, Sentez ve Soyutlama

C. Holizm (Bütünlük), Diyalektik ve Tarihsellik

D. Tez, Antitez ve Sentez

6. Marx ve Engels’in *Kutsal Aile* adlı eserinde verilen “Meyve” örneğinde, Hegelci spekülatif felsefenin yaptığı temel hile nedir?

A. Somut nesnelerden soyutlanan “Meyve” fikrini, bu nesnelerin asıl yaratıcısı ve “Tözü” olarak baş aşağı çevirmesi.

B. Gerçek meyvelerden (elma, armut) yola çıkarak tümevarımsal bir genelleme ile “Meyve” kavramına ulaşması.

C. Farklı meyveler arasındaki duyusal farklılıkların önemsiz olduğunu ve hepsinin aynı tada sahip olduğunu iddia etmesi.

D. Meyvelerin biyolojik evrim sürecini, Mutlak Tin'in kendini gerçekleştirmesi olarak yanlış bir şekilde yorumlaması.

7. “Çelişki” kavramının tanımı hangisidir?

A. Çelişki, yalnızca düşünsel düzlemde var olan mantıksal bir tutarsızlıktır.

B. Çelişki, karşıtların mücadelesinde dinamik dengenin bozulduğu ve bir krizin ortaya çıktığı durumlardır.

C. Karşıtların olduğu her durumda çelişki vardır.

D. Doğada çelişki yoktur, çelişki sadece toplumsal olaylara özgüdür.

8. “Karşıtlık” ile “çelişki” arasındaki ilişki nasıldır?

A. Karşıtlıklar düşünsel düzlemde, çelişkiler ise sadece toplumsal sınıflar arasında bulunur.

B. Her karşıtlık aynı zamanda bir çelişkidir ve değişimin temelini oluşturur.

C. Çelişki, karşıtlığın çözüme ulaştığı son aşamadır ve her zaman ilerlemeyle sonuçlanır.

D. Karşıtlık, süreçler arasındaki dinamik denge durumunu ifade ederken; çelişki, bu dengenin bozulduğu kriz anında ortaya çıkar.

9. *Alman İdeolojisi*’ne göre spekülatif felsefe ile gerçek dünya arasındaki ilişki hangi benzetmeyle eleştirilmiştir?

A. Manavdaki meyveler ile “Meyve” fikri arasındaki ilişki.

B. Onanizm ile cinsel üreme arasındaki ilişki.

C. Fotoğraf makinesi ile kamera arasındaki ilişki.

D. İnsan anatomisi ile maymun anatomisi arasındaki ilişki.

10. Fotoğraf makinesi gerçekliğin bir anını yansıtan klasik mantığa karşılık gelirse, kamera (film) neyi temsil ediyor olabilir?

A. Hegel'in idealist felsefesinin, tarihin bir film şeridi gibi aktığını düşünmesini.

B. Marx'ın *Kapital*'i yazarken kullandığı tümdengelimsel bilimsel yöntemi.

C. Postmodernizmin, her şeyin göreli ve akışkan olduğunu savunan hakikat anlayışını.

D. Gerçekliğin akış, süreç ve çelişki içeren diyalektik doğasını yansıtan materyalist perspektifi.

11. “Tez-antitez-sentez” üçlemesini sistematik olarak ilk formüle eden filozof kimdir?

A. Fichte

B. Aristoteles

C. Hegel

D. Marx

12. Klasik mantıkta "Bazı kediler kuyruksuzdur" önermesinin değili (olumsuzu) nedir?

A. Her kedi kuyruksuzdur.

B. Bazı kediler kuyrukludur.

C. Her kedi kuyrukludur.

D. Hiçbir kedi kuyruksuz değildir.

13. Klasik mantıkta bir önermenin “karşıt tersi” (contrapositive) nasıl oluşturulur?

A. Önermelerin değilleri alınarak ($\neg p \Rightarrow \neg q$).

B. Önermeler 've' bağlacı ile birleştirilerek ($p \wedge q$).

C. Önermelerin yerleri değiştirilerek ($q \Rightarrow p$).

D. Önermelerin yerleri değiştirilip değilleri alınarak ($\neg q \Rightarrow \neg p$).

14. “Beliriş” (emergence) kavramı ne anlama gelmektedir?

A. Doğadaki rastlantısal olayların, zorunlu bir yasanın işlemesiyle yeni bir düzen oluşturmasıdır.

B. Niceliksel birikimlerin kaçınılmaz olarak daha üst bir niteliğe sıçramasıdır.

C. Tarihsel süreçte daha önce var olan bir özelliğin daha gelişmiş bir düzeyde yeniden ortaya çıkmasıdır.

D. Bir bütünün veya sistemin, onu oluşturan parçaların özelliklerine indirgenemeyen yeni nitelikler kazanmasıdır.

15. Kuantum fiziğindeki çift yarık deneyinde, elektronların tek tek fırlatılmasına rağmen ekranda dalga benzeri bir girişim deseni oluşmasının nedeni nedir?

A. Elektronun süperpozisyon durumunda olması ve her iki yarıktan aynı anda geçme olasılığına sahip olmasıdır.

B. Heisenberg belirsizlik ilkesi nedeniyle elektronun konumunun tam olarak bilinememesidir.

C. Yarıklardan birinin elektronu saptırması ve diğerinin düz geçirmesidir.

D. Elektronların birbirleriyle çarpışarak deseni oluşturmasıdır.

16. Hegel'in diyalektiği ile Marx’ın diyalektiği arasındaki temel fark nedir?

A. Marx, Hegel'in tez-antitez-sentez üçlemesini doğrudan toplumsal sınıflara uygulamıştır.

B. Hegel diyalektiği felsefede kullanırken, Marx onu yalnızca siyasi eylem için bir rehber olarak görmüştür.

C. Marx, Hegel'in idealist diyalektiğini baş aşağı çevirerek, onu gerçek maddi dünyanın hareketinde ve çelişkilerindeki bir mantık olarak görmüştür.

D. Marx, Hegel'in diyalektiğini tamamen reddederek yerine klasik mantığı ve pozitivist bilimsel yöntemi koymuştur.

17. Klasik mantığa göre aşağıdakilerden hangisi bir "önerme" (proposition) değildir?

A. Cinler ve periler vardır.

B. Saat kaç?

C. 2025 yılında kurşun altına dönüştürülmüştür.

D. Dünya yuvarlaktır.

18. $p \Rightarrow q$ önermesinin karşıt tersi nedir ve doğruluk değeri açısından asıl önerme ile ilişkisi nasıldır?

A. Karşıt tersi $p \wedge \neg q$'dur ve asıl önermenin değili olduğu için zıt doğruluk değerine sahiptir.

B. Karşıt tersi $\neg p \Rightarrow \neg q$'dur ve her zaman asıl önerme ile aynı doğruluk değerine sahiptir.

C. Karşıt tersi $\neg q \Rightarrow \neg p$ 'dir ve her zaman asıl önerme ile mantıksal olarak denktir.

D. Karşıt tersi $q \Rightarrow p$'dir ve genellikle asıl önerme ile aynı doğruluk değerine sahip değildir.

19. Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde Proudhon'u eleştirmesinin temel nedeni nedir?

A. Proudhon'un Hegelci diyalektiği bir "reçete" gibi mekanik bir şekilde ekonomik kategorilere uygulaması.

B. Proudhon'un Fransız Devrimi'ne karşı çıkması.

C. Proudhon'un özel mülkiyeti savunması.

D. Proudhon'un materyalizmi reddedip idealizmi benimsemesi.

20. Holizm, Diyalektik ve Tarihsellik, Marx'ın analizinde nasıl bir rol oynar?

A. Engels'in doğa bilimlerinden ödünç alıp toplumsal analize aktardığı evrensel yasalardır.

B. Analize başlamadan önce zihne yerleştirilmiş, gerçekliğe uygulanan a priori şablonlardır.

C. Kapitalizmin somut incelemesinden sonra keşfedilen, gerçekliğin kendisine ait a posteriori perspektiflerdir.

D. Yalnızca sunuş (Darstellung) aşamasında kullanılan, okuyucuyu ikna etmeye yönelik retorik araçlardır.

21. Klasik mantıkta $p \vee q$ ("veya" bağlacı) ile oluşturulmuş bir bileşik önermenin değili (olumsuzu) De Morgan kuralına göre nedir?

A. $\neg p \vee \neg q$

B. $\neg(p \Rightarrow q)$

C. $p \wedge q$

D. $\neg p \wedge \neg q$

22. Bilimsel yasalar ile felsefi örüntüler arasındaki temel fark nedir?

A. Bilimsel yasalar kesin, evrensel ve öngörülebilirken; felsefi örüntüler daha soyut, genel ve yorumlayıcıdır.

B. Bilimsel yasalar matematiksel olarak ifade edilirken, felsefi örüntüler yalnızca sözel olarak anlatılabilir.

C. Bilimsel yasalar deneylerle kanıtlanabilirken, felsefi örüntüler hiçbir şekilde test edilemez.

D. Bilimsel yasalar doğa için, felsefi örüntüler ise toplum için geçerlidir.

23. Marx'ın "İnsan anatomisi maymun anatomisine bir anahtardır" aforizması hangi ilkeyi ifade eder?

A. En basit formdan en karmaşık forma doğru kronolojik bir inceleme yapılması gerektiği ilkesini.

B. İnsan toplumlarının hayvan toplumları gibi doğal yasalara tabi olduğu ilkesini.

C. Tarihsel analizin, en gelişmiş formdan yola çıkarak daha önceki formları anlamlandırması gerektiği ilkesini.

D. Tüm canlıların ortak bir atadan geldiği evrimsel ilkeyi.

24. Kuantum Fiziği ile ilgili olarak yapılan açıklamalardan hangisi yanlıştır?

A. Çift yarık deneyi, elektron gibi parçacıkların hem tanecik hem de dalga özelliği gösterebildiğini ve gözlem (ölçüm) eyleminin parçacığın davranışını değiştirdiğini ortaya koyar.

B. Kuantum dolanıklık, iki parçacık arasındaki mesafeye rağmen birinin durumunun diğerini anında etkilediğini ve bunun ışık hızından hızlı bir bilgi aktarımı olduğunu gösterir.

C. Kuantum süperpozisyon, bir parçacığın ölçülmeden önce birden fazla durumda bulunma potansiyelini (olasılığını) aynı anda barındırmasıdır.

D. Heisenberg belirsizlik ilkesi, bir parçacığın konum ve momentumunun aynı anda tam kesinlikle ölçülemeyeceğini, bunun doğanın bir özelliği olduğunu belirtir.

25. Marksizm'in "diyalektik yöntemi" yoksa ve bilimsel/realist düşünme yöntemleri varsa, hangi nitelikte bir diyalektiğe sahiptir?

A. Gerçekliğin kendisinde var olan ve soyutlamalarla yakalanan diyalektik bir mantığa.

B. Pozitivist bir bilim anlayışına.

C. Hegel'in idealist yönteminin materyalist bir versiyonuna.

D. Sadece klasik mantık kurallarına dayanan bir akıl yürütme sistemine.

26. "Hakikat" ve "doğruluk" ayrımını hangi örnekle açıklamak uygundur?

A. Bir olayın yasalara uygun olması (doğruluk) ile ahlaki olarak doğru olması (hakikat) arasındaki farkla.

B. Farklı yarım kürelerde aynı ayın farklı mevsimlere denk gelmesi (doğruluklar) ve bunun nedeninin Dünya'nın eksen eğikliği olması (hakikat).

C. Bilimsel bir teorinin o anki verilerle desteklenmesi (doğruluk) ile mutlak ve değişmez bir gerçeği ifade etmesi (hakikat) arasındaki ayrımla.

D. Bir nesnenin fiyatının (doğruluk) ardındaki emek-değerini (hakikat) bularak.

27. Klasik mantıkta "her" niceleyicisi hangi sembolle gösterilir ve ne anlama gelir?

A. ∃, bir kümenin en az bir elemanı için önermenin doğru olduğu.

B. ∃!, bir kümenin yalnızca bir elemanı için önermenin doğru olduğu.

C. ≡, iki önermenin mantıksal olarak denk olduğu.

D. ∀, bir kümenin tüm elemanları için önermenin doğru olduğu.

28. Niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşümlere yol açtığı süreçlerde, dönüşümün gerçekleştiği sınıra ne ad verilir?

A. Beliriş (Emergence)

B. Sentez

C. Dolayım

D. Ölçü (Eşik değeri)

29. Kuantum dolanıklık (quantum entanglement) nedir?

A. Bir parçacığın ölçülmeden önce aynı anda birden fazla durumda bulunma olasılığıdır.

B. Bir parçacığın hem dalga hem de tanecik gibi davranabilme özelliğidir.

C. Bir parçacığın konumunu ve momentumunu aynı anda tam kesinlikle ölçmenin imkânsız olmasıdır.

D. İki veya daha fazla parçacığın, aralarındaki mesafe ne kadar büyük olursa olsun, özelliklerinin birbirine anında bağlı olmasıdır.

30. Marx'ın Grundrisse'de bahsettiği 'soyuttan somuta yükselme yöntemi' nedir?

A. Yalnızca analiz (çözümleme) yöntemini kullanarak bir bütünü parçalarına ayırma sürecidir.

B. Ampirik gerçeklikten (somut) yola çıkarak yapılan soyutlamaların, zihinde yeniden birleştirilerek düşünülmüş somuta (zengin bir bütünlüğe) ulaşılmasıdır.

C. Marx'ın *Kapital*'de kullandığı ve 'diyalektik yöntem' olarak adlandırdığı özel bir akıl yürütme şablonudur.

D. Hegel'in İdea'dan yola çıkarak gerçekliği türettiği idealist yönteminin aynısıdır.

31. “Yadsımanın yadsınması” ilkesinin doğadaki döngüsel süreçlere (tohum-ağaç-tohum) uygulanmasını nasıl değerlendirmek gerekir?

A. Doğadaki diyalektiğin en mükemmel örneğidir.

B. Sadece tarihsel süreçlerde geçerlidir, doğada bu örüntü bulunmaz.

C. Engels'in bu konudaki örnekleri hatasızdır ve günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

D. Bu süreçlere "yadsıma" nitelemesini atfetmek günümüzde keyfidir ve bilimsel değildir.

32. Materyalizmin iki temel aksiyomu (postulatı) hangileridir?

A. 1) Evrenin bir başlangıcı olduğu (Büyük Patlama), 2) Tüm olayların nedensellik ilkesine bağlı olduğu.

B. 1) Toplumsal varlığın toplumsal bilinci belirlediği, 2) Tarihin sınıf mücadeleleri tarihi olduğu.

C. 1) Varlığın bilinçten bağımsız ve nesnel olduğu, 2) Bu nesnel gerçekliğin insan aklı tarafından kavranabilir olduğu.

D. 1) Maddenin sürekli hareket halinde olduğu, 2) Her şeyin karşıtların birliğinden oluştuğu.

33. Klasik mantıkta tüm doğruluk değerlerinde doğru olan bileşik önermeye ne ad verilir?

A. Aksiyom

B. Totoloji

C. Çelişki

D. Gerektirme

34. Marx’ın analizlerinde kullandığı “gelişmiş formdan geriye doğru inceleme” ilkesi nedir?

A. Geçmişteki tüm üretim tarzlarının kaçınılmaz olarak kapitalizme evrileceğini kanıtlayan teleolojik bir yaklaşımdır.

B. Kapitalizmin tüm özelliklerinin, antik toplumlarda bile embriyonik halde bulunduğunu gösteren bir soyutlama tekniğidir.

C. Tarihsel analizin odak noktasını belirleyen materyalist bir perspektiftir; en gelişmiş form olan kapitalizm, önceki formları anlamak için bir anahtar sunar.

D. Tarihi sondan başa doğru okuyarak geçmişi bugünün gözüyle yargılayan bir yöntemdir.

35. Bertell Ollman'a göre Marx'ın kullandığı soyutlama yöntemleri arasında aşağıdakilerden hangisi yer almaz?

A. Olumlama-yadsıma-yadsımanın yadsınması şeklindeki üçlemeyi kullanmak.

B. Konumlanma noktasını (perspektifi) değiştirerek aynı ilişkiye farklı taraflardan bakmak.

C. Farklı genellik düzeyleri arasında geçiş yaparak analiz yapmak.

D. Bir süreci farklı "uğrak"larını ve "biçim"lerini dikkate alarak incelemek.

36. Klasik mantığın “üçüncü halin imkânsızlığı” ilkesi hangi sembolik ifadeyle gösterilir ve ne anlama gelir?

A. ¬(A ∧¬A); bir önermenin aynı anda hem doğru hem yanlış olamayacağı anlamına gelir.

B. A ∨ ¬A; bir önermenin ya doğru ya da yanlış olduğu, üçüncü bir seçeneğin olmadığı anlamına gelir.

C. A ⇔ B; iki önermenin mantıksal olarak birbirine denk olduğu anlamına gelir.

D. A ≡ A; bir şeyin kendisi olduğu anlamına gelir.

37. “Hakikat” ve “doğruluk” arasındaki ilişki nasıldır?

A. Hakikat ve doğruluk eş anlamlıdır.

B. Hakikat nesnel, doğruluk ise tamamen özneldir.

C. Doğruluk bilime, hakikat ise felsefeye aittir.

D. Hakikat, bir fenomenin özünü ve temel nedenini açıklayan bilimsel bilgiyken; doğruluk, belirli bir konumlanma noktasından yapılan gözlemin geçerliliğidir.

38. Engels'in diyalektiği “evrensel yasalar” şeklinde formüle etme çabasının yarattığı en önemli sorun nedir?

A. Diyalektiği Hegel'in idealist sistemine çok fazla benzeterek materyalist temelini zayıflatmıştır.

B. Marx'ın yalnızca toplumsal analize odaklanan yaklaşımını, doğayı da kapsayacak şekilde gereksiz yere genişletmiştir.

C. Doğa bilimlerinden verdiği örneklerin (örneğin matematik) hatalı olması nedeniyle diyalektiğin bilimsel itibarını zedelemiştir.

D. Diyalektiği bir akıl yürütme şablonu veya reçete gibi algılama hatasına kapı açarak ontoloji ile epistemolojinin karışmasına neden olmuştur.

39. Heisenberg belirsizlik ilkesine göre bir parçacığın konumu çok hassas bir şekilde ölçülürse, momentumu hakkında ne söylenebilir?

A. Momentumu da aynı hassasiyetle ölçülebilir.

B. Momentumu sıfır olur.

C. Momentumundaki belirsizlik artar.

D. Parçacık hem dalga hem de tanecik özelliğini kaybeder.

40. "Eşitsiz ve bileşik gelişim" örüntüsü ne anlama gelmektedir?

A. Tüm toplumların aynı tarihsel aşamalardan geçtiğini ancak farklı hızlarda ilerlediğini ifade eder.

B. Süreçlerin farklı hızlarda gelişmesi (eşitsizlik) ile eski ve yeni, ilkel ve gelişkin olanın aynı anda bir arada bulunması (bileşiklik) anlamına gelir.

C. Yalnızca kapitalizme özgü bir yasa olup, emperyalist ülkeler ile sömürgeler arasındaki gelişim farkını açıklar.

D. Bir sistemin bazı parçalarının ilerlerken diğer parçalarının zorunlu olarak gerilemesi gerektiğini belirten bir denge yasasıdır.

41. Marksizm'deki "yöntem konfüzyonu" (yöntem konusundaki kafa karışıklığı) nasıl çözülebilir?

A. "Diyalektik yöntem" diye özel bir Marksist yöntem olmadığını; bunun yerine gerçekliğin diyalektik bir mantığı olduğunu ve Marksistlerin bunu realist/bilimsel yöntemlerle incelediğini kabul ederek.

B. Diyalektiğin bir yöntem olduğunu ancak bunun kurallarının henüz tam olarak formüle edilmediğini belirterek.

C. Marx’ın kullandığı yöntemin aslında Hegel’in üçlemesinin materyalist bir versiyonu olduğunu kabul ederek.

D. Yöntem tartışmasını bir kenara bırakıp yalnızca Marx’ın ekonomik analizlerine odaklanarak.

42. “Öz” ve “görüngü (fenomen)” arasındaki ilişki nedir?

A. Öz, varlıkların doğrudan gözlemlenemeyen, zorunlu ve görece istikrarlı özellikleriyken; görüngü, bu özün doğrudan gözlemlenebilen, değişebilir dışavurumlarıdır.

B. Öz ve görüngü aslında aynı şeydir; aralarındaki fark sadece gözlemcinin perspektifine bağlıdır.

C. Öz, bir şeyin değişmez ve kalıcı olan tek gerçeğidir; görüngü ise tamamen bir yanılsamadır.

D. Öz, bilimsel olarak kanıtlanmış gerçekleri, görüngü ise henüz kanıtlanmamış hipotezleri ifade eder.

43. Marx'ın Hegel'den ayrıldığı en temel nokta nedir?

A. Hegel için Fikir'in (düşüncenin) gerçekliği yaratması, Marx için ise maddi dünyanın düşünceyi yansıtması.

B. Marx'ın diyalektiği reddetmesi, Hegel'in ise kabul etmesi.

C. Hegel'in devleti savunması, Marx'ın ise devlete karşı olması.

D. Marx'ın tarihle ilgilenmesi, Hegel'in ise sadece mantıkla ilgilenmesi.

44. Marx'ın kullandığı soyutlama yöntemlerinin Bertell Ollman tarafından saptanan özelliklerinden biri aşağıdakilerden hangisidir?

A. İncelenen olguyu tarihsel bağlamından koparak evrensel bir model oluşturmak.

B. Yalnızca niceliksel verileri kullanarak matematiksel modeller kurmak.

C. Tez-antitez-sentez üçlemesini kullanarak çelişkileri zihinsel olarak çözüme kavuşturmak.

D. Farklı genellik düzeyleri arasında geçiş yapmak ve konumlanma noktasını (perspektifi) değiştirmek.

45. “Araştırma” (Forschung) ve “sunuş” (Darstellung) arasındaki ayrım nedir?

A. Araştırma objektif ve bilimsel olmak zorundayken, sunuş politik amaçlara göre şekillendirilen öznel bir anlatımdır.

B. Araştırma gerçeklikten (somut) soyuta doğru giderken, sunuş bu sürecin tersine çevrilmiş bir yansıması olarak en basit soyutlamadan düşünülmüş somuta doğru ilerler.

C. Araştırma bireysel bir çabayken, sunuş kolektif bir faaliyet olarak gerçekleştirilir.

D. Araştırma süreci diyalektik, sunuş süreci ise klasik mantık kurallarına göre yapılır.

46. Tarihçesi aşağıda açıklanan Biston betularia (Biberli Güve) örneği, hangi diyalektik örüntüyü sergiler?

19. yüzyılda, özellikle İngiltere'nin sanayi bölgelerinde (Manchester, Birmingham, Yorkshire gibi) biberli güve (Biston betularia) çarpıcı bir evrim örneği sergilemiştir. Sanayi Devrimi ile kömür dumanı ve is, açık renkli likenlerle kaplı ağaç gövdelerini karartınca, açık renkli (typica) güveler avcı kuşlar tarafından kolayca fark edilip yenirken, nadir görülen koyu renkli (carbonaria) melanik form hızla çoğalmıştır. 1850'lerde Manchester civarında melanik form oranı %5'in altında iken, 1890'lara gelindiğinde %95'in üzerine çıkmıştır. Bu, Bernard

Kettlewell'in 1950'lerdeki ünlü deneyleriyle doğrulanmış, doğal seçilim yoluyla endüstriyel melanizm olarak bilinen klasik bir evrim vakasıdır; hava kirliliği azaldıkça (Temiz Hava Yasaları sonrası) açık renkli form tekrar baskın hâle gelmiştir.

A. Karşıtlığın, çevresel koşulların değişmesiyle bir çelişkiye dönüşmesi ve yeni bir formun evrimleşmesiyle çözülmesi.

B. Eşitsiz ve bileşik gelişimin canlıların evrimindeki rolü.

C. Yadsımanın yadsınması ilkesinin, eski bir özelliğin yeni bir düzeyde tekrar ortaya çıkması.

D. Niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşüme yol açması.

47. Klasik mantıkta “olmayana ergi” (reductio ad absurdum) yöntemi nasıl işler?

A. Bir önermenin doğru olduğunu varsayıp, bu varsayımın mantıksal sonuçlarının geçerliliğini test eder.

B. Bir önermenin doğruluğunu, çok sayıda örnek üzerinden tümevarım yaparak kanıtlar.

C. Bir önermenin yanlış olduğunu varsayarak başlar ve bu varsayımın bir çelişkiye yol açtığını göstererek asıl önermenin doğru olduğunu kanıtlar.

D. Bir önermenin doğruluğunu, ona denk olan karşıt ters önermenin doğruluğunu göstererek kanıtlar.

48. Marksist felsefede 'zorunluluk' ve 'rastlantı' arasındaki diyalektik ilişki nasıl yorumlanmalıdır?

A. Zorunluluk doğa olaylarında, rastlantı ise insan iradesinin ve eylemlerinin olduğu toplumsal olaylarda geçerlidir.

B. Tarih tamamen rastlantısal olayların bir birikimidir ve 'zorunluluk' ya da 'tarihsel yasa' gibi kavramlar birer kurgudan ibarettir.

C. Tarihteki her olay mutlak bir zorunluluğun ürünüdür ve rastlantı sadece bir yanılsamadır.

D. Zorunluluk, genel tarihsel eğilimleri ve yasaları ifade ederken; rastlantı, bu yasaların işlediği süreçte ortaya çıkan ve sonucu hızlandırıp yavaşlatabilen tekil olaylardır.

CEVAP ANAHTARI

1.C	**8.D**	**15.A**	**22.A**	**29.D**	**36.B**	**43.A**
2.C	**9.B**	**16.C**	**23.C**	**30.B**	**37.D**	**44.D**
3.D	**10.D**	**17.B**	**24.B**	**31.D**	**38.D**	**45.B**
4.A	**11.A**	**18.C**	**25.A**	**32.C**	**39.C**	**46.A**
5.C	**12.C**	**19.A**	**26.B**	**33.B**	**40.B**	**47.C**
6.A	**13.D**	**20.C**	**27.D**	**34.C**	**41.A**	**48.D**
7.B	**14.D**	**21.D**	**28.D**	**35.A**	**42.A**	

V. [MANTIKSAL FORMLAR VE MANTIK HATALARI]

1. Sahte İkilem (False Dilemma)

- **Tanım:** Karmaşık bir toplumsal veya doğal süreci, sanki başka yol yokmuş gibi iki uç seçeneğe indirgeme hatasıdır.
- **Örnek:** ***"Ya Sev Ya Terk Et"***
- *Bu slogan "Ya A ya B" yapısına sahip sahte bir ikilemdir. Klasik mantığın "Üçüncü Halin İmkânsızlığı" ilkesini kötüye kullanarak toplumsal gerçekliği iki uç seçeneğe hapseder.*
- ***Neden Sahte İkilem?*** *Bu söz, bir insanın bir ülkeye, kuruma veya düşünceye bağlılığını sadece iki uç noktada tanımlar: Kayıtsız şartsız kabullenme (Sevmek) veya tamamen dışlanma (Terk etmek).*
- ***Gizlenen Seçenekler:*** *Gerçeklikte bu iki ucun arasında ve ötesinde sayısız seçenek vardır. Bir kişi ülkesini eleştirerek sevebilir, yanlışlarını düzeltmek için kalıp mücadele edebilir veya belirli politikalarına karşı çıkarken kültürel bağlarını koruyabilir.*
- ***Diyalektik Bakış:*** *Materyalist diyalektik açısından bakıldığında, "sevgi" ve "eleştiri" birbirini dışlamaz, bilakis besler. Fakat burada karşıtların birliği yoktur. Bir şeyi daha iyiye götürmek için eleştirmek, aslında ona duyulan ilginin ve bağlılığın (sevginin) bir tezahürüdür. Bu slogan, bu dinamik süreci dondurarak düşünceyi felç eder.*

2. Çatışkı (Antinomi)

- **Tanım:** Akıl yürütme sürecinde, her ikisi de kendi içinde tutarlı ve kanıtlanabilir olan iki zıt önermenin aynı anda ortaya çıkmasıdır. Kant’a göre bu, aklın kendi

sınırlarını aşarak "kendinde şeyleri" (noumenon) bilmeye çalıştığında düştüğü bir yanılsamadır.

- **Kant'ın Örneği:** Kant, saf aklın dört temel çatışkısı olduğunu söyler. Bunlardan en bilineni evrenin başlangıcı üzerinedir:
    - **Sav (Tez):** Evrenin zaman ve uzay içinde bir başlangıcı vardır. Çünkü sonsuz bir zaman dizisinin tamamlanıp bugüne gelmesi imkansızdır.
    - **Karşı-Sav (Antitez):** Evrenin bir başlangıcı yoktur, o sonsuzdur. Çünkü bir başlangıcı olsaydı, ondan önce bir "boş zaman" olması gerekirdi; boş zamandan bir şeyin çıkması ise nedenselliğe aykırıdır.
- **Diyalektik Yorum:** Kant bu noktada aklın "pes etmesi" gerektiğini söyler. Kant'ın çatışkısı, zamanı madde dışı bir mutlaklık olarak görmesinden kaynaklanıyordu. Oysa Hawking ve döngüsel evren modelleri, zamanı maddenin bir var oluş biçimi (uzay-zaman) olarak ele alarak bu antinomiyi aşar. Evren, bir 'başlangıcı olan' statik bir nesne değil; büzülme ve genleşme karşıtlığının sürekliliğinde var olan sonsuz bir süreç olabilir.
- **Hawking'in "Sınırsızlık" Önerisi:** Hawking, evrenin başlangıcını klasik bir "nokta" olarak değil, Dünya'nın Güney Kutbu gibi bir yüzey olarak tasavvur etmeyi önerir. Güney Kutbu'nun güneyinde ne olduğunu sormak anlamsızdır, çünkü "güney" orada biter. Hawking'e göre, Büyük Patlama (Big Bang) anında uzay-zaman bir bükülme yaşar ve zaman, bildiğimiz doğrusal formunu kaybederek uzamsal bir boyuta

dönüşür. Bu durumda evrenin bir başlangıcı vardır (geometrik olarak) ama bir sınırı/kenarı yoktur. Yani Kant'ın "başlangıçtan önce ne vardı?" sorusu, Hawking'in modelinde "Kuzey Kutbu'nun kuzeyinde ne var?" sorusu kadar geçersizleşir.

- **Döngüsel Evren/Büyük Sıçrama (Big Bounce):** Kant'ın "sonsuz geçmiş" iddiasına bilimsel bir destek de Döngüsel Kozmoloji modellerinden gelir. Bu kurama göre Büyük Patlama, mutlak bir "yokluktan varoluş" anı değil, daha önce genişlemiş ancak kütleçekimiyle kendi üzerine çökmüş (Big Crunch - Büyük Çöküş) eski bir evrenin ulaştığı en yoğun noktadan sonra yeniden genişlemeye başlamasıdır. Bu "Büyük Sıçrama" (Big Bounce) modeli, evreni sonu gelmez bir genişleme ve büzülme süreci olarak görür. Madde belirli bir yoğunluk sınırına (düğüm noktasına) ulaştığında, büzülme patlamaya/genişlemeye dönüşür.

3. Paradoks (Paradox)

- **Tanım:** Doğru kabul edilen öncüllerden yola çıkıp mantıksal olarak kaçınılmaz ama sağduyuya aykırı bir sonuca varmaktır.
- **Örnek 1: Zenon'un Aşil ve Kaplumbağa Paradoksu**

  Hızlı Aşil, daha ilerideki yavaş kaplumbağayı asla geçemez; çünkü her ulaştığı noktada kaplumbağa biraz daha ilerlemiş olacaktır. Bu durum mantıksal olarak tutarlı görünse de pratikte yanlıştır; matematikteki limit kavramıyla bu paradoks çözülür.

- **Örnek 2: Giritli (Epimenides) Paradoksu**
- Giritli Epimenides (MÖ 600 civarında Knossos'ta yaşamış bir Cretalı filozof ve şair), antik Yunan

felsefesinde önemli bir figürdür. Kendisine atfedilen ünlü ifade, "Bütün Cretalılar yalancıdır" (orijinal Yunancası: "Pantes hoi Krētes pseustai" – İngilizcesi: "All Cretans are liars") şeklinde olup, öz-gönderimsel (self-referential) bir yapıya sahiptir. Bu ifade, mantık tarihinde "yalancı paradoksu" (liar paradox) olarak bilinen daha geniş bir sorun ailesinin bir varyasyonudur. Paradoksun kökeni, Epimenides'in bu sözüyle ilgili antik kaynaklara (örneğin, Aziz Paul'un Yeni Ahit'teki Titus Mektubu 1:12'de yaptığı alıntıya) dayanır, ancak orijinal bağlamı muhtemelen Cretalıların ahlaki veya toplumsal eğilimlerini eleştirmek için kullanılan bir hiperboldür (abartıdır). Yani mutlak bir mantıksal iddia değil, toplumsal bir genellemeydi.

- Paradoksun temel mantığı şöyle işler: Eğer Epimenides bir Cretalıysa ve "Bütün Cretalılar yalancıdır" diyorsa, bu ifade doğruysa kendisi de yalancı olur; dolayısıyla ifade yalan olur. Eğer ifade yalansa, o zaman "bütün Cretalılar yalancıdır" önermesi yanlış demektir, yani en az bir Cretalı (potansiyel olarak Epimenides'in kendisi veya başka biri) doğru söyler; bu da başlangıçtaki iddiayla çelişki yaratır gibi görünür. Ancak, bu görünüm aldatıcıdır: Burada klasik bir "antinomi" (çatışkı) yoktur, olan bir "mantıksal rahatsızlık" veya "yarı-paradoks"tur. Çünkü değilleme (negasyon) kuralı burada kritiktir: "Bütün Cretalılar yalancıdır" önermesinin mantıksal değili (negasyonu) "Hiçbir Cretalı yalancı değildir" (tüm Cretalılar dürüsttür) değil, "En az bir (=Bazı) Cretalı(lar) yalancı değildir" (en az bir Cretalı dürüsttür) şeklindedir. Yani, ifade yanlışsa, zorunlu bir döngüsel

çelişki oluşmaz. Sadece Epimenides'in iddiasının abartılı veya kısmen yanlış olduğu sonucu çıkar. Bu paradoks, mantık tarihinde (özellikle orta çağdan beri) tartışılmış ve çeşitli çözümler üretilmiştir. Mantıksal (tipler teorisi), biçimsel (doğruluk değeri) ve diyalektik (materyalist yorum). Bu çözümler, paradoksun dil, mantık ve gerçeklik ilişkisini sorgular.

A) Mantıksal Çözüm (Bertrand Russell'ın Tipler Teorisi ve Hiyerarşik Dil Yaklaşımları): Bu yaklaşım, paradoksun kökenini dilin kendi kendine referans verme sorununda görür. İngiliz filozof ve mantıkçı Bertrand Russell (1872–1970), 1908'de benzer paradoksları (örneğin, kendi Russell paradoksunu: "Kendini içermeyen tüm kümelerin kümesi") çözmek için tipler teorisini (type theory) geliştirmiştir. Buna göre, mantıksal ifadeler hiyerarşik katmanlara ayrılmalıdır; bir ifade, kendi kapsadığı sınıfı (veya kümeyi) doğrudan niteleyemez.

- Uygulaması şöyledir: "Bütün Cretalılar yalancıdır" ifadesi, "Cretalılar kümesi"ni tanımlayan bir önermedir. Epimenides bu kümenin bir üyesi olduğu için, ifade kendi hakkında konuşur. Bu, bir "tip hatası"dır. Russell'a göre, bir önerme ait olduğu sınıfa dahil edilemez; yoksa sonsuz bir döngü (infinite regress) oluşur. Çözüm, dili katmanlara ayırmaktır. Örneğin, Nesne-dil (object language): Günlük ifadeler ("Epimenides yalancıdır"). Üst-dil (meta-language): Bu ifadeler hakkında konuşan dil ("Epimenides'in bu ifadesi doğrudur"). Epimenides'in ifadesi nesne-dilde kalır ve meta-dilde değerlendirilir. Böylece, "yalancı" yargısı kendi üzerine katlanmaz.

- Bu yaklaşım, Alfred Tarski'nin (1901–1983) 1933'te geliştirdiği "truth undefinability" teoremiyle güçlenir: "Doğruluk" kavramı, bir dil içinde tanımlanamaz; ancak daha yüksek bir meta-dilde tanımlanabilir. Paradoks, dilin kurallarını ihlal ettiği için "geçersiz" hale gelir; tıpkı bir cümlede gramer hatası gibi.

  B) Biçimsel Mantık Çözümü (Doğruluk Değeri Boşluğu ve Öz-Çelişki Analizi): Biçimsel mantık açısından, paradoks bir doğruluk değeri atama sorunu yaratır. Klasik mantıkta (Aristotelesçi), bir önerme ya doğru (D) ya da yanlış (Y) olmalıdır; üçüncü hal imkânsızdır (tertium non datur). Ancak Epimenides'in ifadesi, bu ikili sistemi bozar.

- Öz-Çelişki Olarak Ele Alma: Eğer cümle hem D hem Y ise, bu bir "öz-çelişki"dir (self-contradiction). Böyle cümleler "doğruluk değeri boşluğu" (truth-value gap) kategorisine girer: Cümle ne doğru ne yanlıştır; "anlamsız" veya "tanımsız"dır. Örneğin, üç-değerli mantıkta (Lukasiewicz mantığı), üçüncü değer "belirsiz" (B) olur.

- Ayrıntılı Analiz: Varsayalım ifade D olsun → Epimenides yalancı → ifade Y. Varsayalım ifade Y olsun → En az bir Cretalı dürüst → Bu, Epimenides'i yalancı yapmaz; başka biri dürüst olabilir. Yani, ifade büyük olasılıkla Y'dir ve paradoks "çözülür". Bu nedenle bu yarı-paradoks tam bir antinomi değildir.

- Bu çözüm, bilgisayar biliminde ve YZ'de pratik uygulamalara sahiptir.

  C) Materyalist Diyalektik Yorum: Materyalist diyalektik, paradoksu mantıksal bir sorun olmaktan çıkarıp, dilin gerçekliği temsil etme sınırlılıklarının bir

yansıması olarak görür. Diyalektik, klasik mantığın statik "özdeşlik" ilkesini (A = A) eleştirir; gerçeklik süreçsel ve akışkandır, karşıtlıklar da içerir. Epimenides'in ifadesi, bu statik temsili zorlayarak bir "mantıksal kilitlenme" yaratır.

- Ayrıntılı Diyalektik Analiz: Diyalektikte "yalancı olmak" sabit bir öz (essence) değil, toplumsal ve ilişkisel bir süreçte gözlenir. Bir insan (veya toplum) her zaman yalan söylemez; "yalancı" niteliği, belirli bağlamlarda (ör: toplumsal baskı, çıkarların gereği olarak) ortaya çıkar ve değişir. Epimenides'in ifadesi, "donmuş özdeşlik" (frozen identity) yaratır: Cretalıları mutlak bir genellemeye hapseder. Oysa gerçeklikte, bir kişi bazen doğru söyler, bazen yalan. Bağlama göre bir önermenin yanlış/yalan olması ile doğru olması da mümkündür; bağlama göre doğruluk ile yanlışlık değişebilir.
- Dilin sınırlılığı: Dil, gerçekliği tam yansıtamaz; soyut genellemeler ("bütün Cretalılar") nesnel süreçleri dondurur.
- Epimenides'in bağlamı (Cretalıların mitolojik veya toplumsal eleştirisi), ifadeyi hiperbol yapar: "Bütün" kelimesi abartıdır, mutlak değil. Diyalektik, bu paradoksu "dilin gerçekliği yansıtamadığı anlar" olarak yorumlar; çözüm, statik mantıktan kurtulup süreçsel analize ya da gerçekliğin dinamizmine geçmektir.
- Sonuç olarak, Epimenides paradoksu mantığın sınırlarını sorgulatır.

4. Antonim (Zıt Anlamlılık)

- **Tanım:** Dilsel düzeydeki karşıtlık. Dilbilimsel düzeyde birbirinin karşıtı olan kelimelerdir.
- **Örnek:** *Gece – Gündüz, iyi-kötü, güney-kuzey, itme-çekme, sıcak-soğuk*. Bunlar bir bütünün iki kutbudur veya bir sürecin iki ucudur; biri olmadan diğeri tanımlanamaz.
- İtme-çekme örneğinde anlamsal karşıtlık ile gerçek karşıtlık (Real Repugnance) varken, iyi-kötü, gece-gündüz örneklerinde sadece zıt anlamlılık bulunmaktadır. İtme-çekme gibi fiziksel karşıtlıklar nesnel süreçlerde karşıtların mücadelesinin somut biçimidir; nesnel süreçlerde devinimin kaynağıdır. İyi-kötü gibi "değer karşıtlıkları" ise tarihsel ve sınıfsal bağlamda değişkenlik gösterir, mutlak değildir.
- Yin (dişil, karanlık, pasif) ve Yang (eril, aydınlık, aktif) arasında da zıt anlamlılık ve tümlenme vardır. Beyazın siyah noktayı, siyahın beyaz noktayı içinde taşıması, bunların birbirine döngüsellikle bağlanmasından derin anlamlar çıkarılmamalıdır.

5. Mantıksal Çelişki (Contradiction) ve Mantıksal Karşıtlık (Contrariety)

- **Tanımlar:** Klasik mantıkta çelişki, bir önermenin aynı anda ve aynı şartlar altında hem doğru hem yanlış olmasıdır (A ve $\neg$A). Bu durum zihinsel bir hatadır. Mantıksal karşıtlık, iki önermenin aynı anda "doğru" olamaması ancak aynı anda "yanlış" olabilmesi durumudur. Çelişkiden farkı, aradaki "üçüncü hallere" açık olmasıdır.
- **Çelişki Örneği:** *"Bu su hem donmuştur hem de kaynamaktadır."* Burada bu durum aynı anda, aynı

yerde mümkün değildir; düşünce hatasıdır. *"Bu cisim hem tamamen mavidir hem de hiçbir yeri mavi değildir."* Burada da mantıksal olarak imkansızlık vardır.

- **Karşıtlık Örneği:** *"Bütün metaller katıdır"* ve *"Hiçbir metal katı değildir."* İkisi aynı anda doğru olamaz ama ikisi de yanlış olabilir; çünkü cıva sıvıdır. Mantıksal karşıtlık, aradaki "istisnalara" yer açar. *"Herkes dürüsttür"* ve *"Hiç kimse dürüst değildir."* Bu iki cümle aynı anda doğru olamaz ama ikisi de yanlış olabilir; çünkü bazı insanlar dürüstken bazıları olmayabilir.

6. Aporia (Açmaz/Mantıksal Çıkmaz)

- **Tanım:** Bir soruşturmada ilerleyememe, yolun tıkanması halidir. Mantıksal bir akıl yürütmede gidilecek bir yolun kalmaması, düşüncenin kendi içine kilitlenip kalmasıdır. Yunanca *a-poros* (geçidi olmayan) kökünden gelir. Paradokstan farkı, paradoksun bir "sonuç" (aykırı da olsa) sunması, açmazın ise bir "çözümsüzlük duygusu" ve "hayret" içinde bırakmasıdır.
- **Örnek:** Sokrates'in tartışmalarında muhatabının bildiği her şeyin yanlış olduğunu anlayıp hiçbir tanım yapamaz hale geldiği o "donup kalma" anı. Platon'un erken dönem diyaloglarında Sokrates, muhatabına "Erdem nedir?" diye sorar. Muhatabı her cevap verdiğinde Sokrates onun tanımındaki bir hatayı gösterir. Sonunda her iki taraf da aslında erdemin ne olduğunu bilmediklerini anlarlar ve bir açmaz (aporia) içinde kalırlar.

7. İkilem (Dilemma)

- **Tanım:** Her iki ucu da istenmeyen, hoş olmayan iki seçenek arasında kalma durumudur. Sahte ikilemden farkı, seçeneklerin gerçekten iki tane ve kaçınılmaz olmasıdır.
- **Örnek 1:** Tramvay problemi, ahlak felsefesinde bir seçim yapmanın ve bu seçimin sonuçlarının etik yükünü inceleyen bir düşünce deneyidir. Olayın kurgusu ve gelişimi şu şekildedir: Frenleri boşalmış bir tramvay, raylar üzerinde hızla ilerlemektedir. Tramvayın ilerlediği rayların üzerinde, araçtan kaçma imkânı olmayan beş işçi bulunmaktadır. Eğer hiçbir müdahale yapılmazsa, tramvay bu beş kişiye çarpacak ve ölümlerine neden olacaktır. Siz, rayların kenarındaki bir makas kolunun yanında durmaktasınız. Eğer kolu çekerseniz, tramvayı yan raya yönlendirebilirsiniz. Ancak o yan rayın üzerinde de bir işçi bulunmaktadır. Önünüzde iki seçenek vardır. Hiçbir şey yapmamak; beş kişinin ölmesine seyirci kalmak (eylemsizlik). Kolu çekmek; tramvayın yönünü değiştirerek beş kişiyi kurtarmak, ancak diğer ray üzerindeki o tek kişinin ölümüne doğrudan neden olmak (eylem). Bu problemde olay, sadece bir matematik hesabı (5>1) değildir. Olayın düğüm noktası; birinin ölümüne "sebep olmak" (kolu çekmek) ile birilerinin ölümüne "izin vermek" (kolu çekmemek) arasındaki farktır. Etik teorileri (faydacılık ile ödev etiği) burada çatışır.
- **Örnek 2:** Satrançtaki “çatal” (fork), ikilemin (dilemma) en somut modellerinden biridir. Rakibi iki negatif sonuçtan birini seçmeye zorladığı için mantıksal bir "kıskaç" görevi görür. Mantıksal ikilemler bazen bir satranç tahtasındaki “çatal” hamlesine benzer; rakip sizi öyle bir noktadan yakalar ki, hangi taşı feda

ederseniz edin bir kayıp yaşarsınız. Burada mesele artık kaybetmemek değil, en az zararla süreci yönetmektir.

8. Totoloji (Eşsöz, Tautology)

- **Tanım:** Bir önermenin kendi kendini tekrar etmesi sonucunda her zaman doğru çıkması ama aslında hiçbir yeni bilgi vermemesi durumudur. Klasik mantıkta biçimsel olarak kusursuzdur ama içerik olarak boştur.
- **Örnek:** *"Yağmur yağıyorsa yağmur yağıyordur"* veya *"Gelenler gelmiştir."*
- **Diyalektik Eleştiri:** Totoloji, nesnenin içindeki karşıtlığı ve değişimi gizleyen bir A=A hapishanesidir. Gerçekliği hareket halinde değil, donmuş bir özdeşlik içinde görmektir.

9. Kısır Döngü (Petitio Principii / Begging the Question)

- **Tanım:** Kanıtlanması gereken şeyin, kanıtın içinde zaten varsayılmasıdır. Öncül, sonucu zaten içerdiği için bir ilerleme sağlanamaz.
- **Örnek:** *"Hukukun üstünlüğünü savunmalıyız çünkü hukuk her şeyin üstündedir."* Hukukun neden üstün olduğunu açıklamaz, sadece iddiayı tekrar eder.

10. Kategorik Hata (Category Mistake)

- **Tanım:** Bir kavramı veya nesneyi, ait olmadığı bir kategoriye yerleştirerek mantıksal bir kurgu yapmaktır.
- **Örnek:** Birine üniversiteyi (binaları, kütüphaneyi, hocaları) gezdirdikten sonra o kişinin dönüp, *"Tamam bunları gördüm ama üniversite nerede?"* diye sormasıdır. Üniversite binaların yanında duran başka bir bina değil, o parçaların oluşturduğu bir bütündür.

- "Mantıksal çelişkiyi nesneye transfer etmek" (ör: hareket orada olma ve olmamadır, bir çelişkidir), aslında bir kategorik hatadır; çünkü zihinsel bir işlem olan "çelişki", fiziksel nesneler kategorisine ait değildir. Doğada ve toplumda gerçek karşıtlıklar ve gerçek çelişkiler ise vardır.

11. Argümanum ad Ignorantiam (Bilmemeye Dayalı Kanıtlama)

- **Tanım:** Bir şeyin yanlışlığının kanıtlanamamış olmasını, o şeyin doğruluğuna kanıt sayma hatasıdır.
- **Örnek:** *"Evrende başka zeki yaşam formları olmadığını kimse kanıtlayamadı, demek ki kesinlikle varlar."* Oysa kanıt yokluğu, varlığın kanıtı değildir.

12. Safsata (Mantıksal Yanılgı / Fallacy)

- **Tanım:** İlk bakışta doğru ve ikna edici görünen ancak dikkatli bir analizle mantıksal açıdan hatalı, geçersiz veya yanıltıcı olduğu anlaşılan akıl yürütmelerdir. Safsatalar, argümanın biçimindeki bir hatadan (formel) veya içeriğindeki dilsel/mantıksal bir boşluktan (informel) kaynaklanabilir.
- **Formel (Biçimsel) Safsata:** Argümanın *yapısının* bozuk olmasıdır. Matematiksel bir hata gibidir; öncüller doğru olsa bile sonuç mantıksal olarak çıkmaz.
- **İnformel (İçeriksel) Safsata:** Argümanın yapısı (şekli) doğru görünse de, kullanılan dilin, kavramların veya öncüllerin içeriğinin gerçekliği çarpıtmasıdır.
- **Örnek 1:** "Ya sev ya terk et!" ifadesi biçimsel olarak kusursuz bir p v q (ya p ya q) yapısındadır. Ancak sorun içeriğindedir: "Sevmek" ve "Terk etmek" seçeneklerinin bütün olasılıkları kapsadığı varsayımı yanlıştır.

Gerçekliği (içeriği) hatalı sunduğu için bu sahte ikilem (False Dilemma) informel bir safsatadır.

- **Örnek 2:** *"Bu ilacın işe yaradığını kimse kanıtlayamadı, öyleyse bu ilaç zararlıdır"* Burada Bilmemeye Dayalı Safsata vardır.
- **Örnek 3:** *"Bu yazarın fikirlerini ciddiye almamalıyız çünkü o geçmişte hapse girmiştir"* Burada ise Adam Karalama/Ad Hominem yapılmaktadır.
- Safsatalar, genellikle somut gerçekliği parçalayarak veya bağlamından koparark kitleleri manipüle etmek için kullanılır. Klasik mantık safsataları "kurallara aykırılık" üzerinden tanımlarken; safsataların arkasındaki sınıfsal çıkarları, statik bakış açısını ve nesnel süreçlerin kasten çarpıtılmasını görmek gerekir. Safsata, gerçekliğin doğru kavranmasına engel olan zihinsel bir illüzyondur.
- **Sahte İkilem (False Dilemma) Bir Safsatadır:** Bir akıl yürütmenin safsata olması için ya formunda bir bozukluk olmalı ya da sunduğu öncüller gerçekliği çarpıtmalıdır. Sahte ikilemde şu iki hata birden yapılır:

  Mantıksal Hata: "Üçüncü halin imkânsızlığı" (*tertium non datur*) ilkesini, geçerli olmadığı bir alana zorla uygular. Örneğin; "Sayı ya tektir ya çifttir" bir sahte ikilem değildir, gerçektir. Yine “Ya sosyalizm ya yok oluş” iklim krizinde kritik eşiğin (düğüm noktasının) aşılmasını ya da problemin ortadan kaldırılmasını anlatır ve gerçektir. Ancak "Ya dostumsun ya düşmanımsın" bir safsatadır çünkü arada “kayıtsızlık” veya “tanışıklık” gibi haller vardır.

Gerçekliği Çarpıtma: Mevcut seçenekleri kasten ikiye indirgeyerek muhatabı köşeye sıkıştırır. Bu yönüyle bir informel safsatadır.

13. Korkuluk Safsatası (Straw Man Fallacy)

- **Tanım:** Bir kişinin savunduğu gerçek argümanı cevaplamak yerine, o argümanı çarpıtarak, basitleştirerek veya aşırı uçlara çekerek "zayıf bir kopyasını" (bir korkuluğu) oluşturmak ve gerçek argümanmış gibi bu kopyaya saldırmaktır.
- **Örnek:** *"Eğitim sisteminde sınav odaklı yapıyı azaltıp yaratıcılığı desteklemeliyiz" argümanına karşı şu korkuluk safsatası geliştirilmiş olsun:*

  "Yani siz çocukların hiç ders çalışmamasını, okulların tamamen başıboş eğlence mekanlarına dönmesini istiyorsunuz; bu tam bir cehalet güzellemesidir!" Burada asıl öneri olan “yaratıcılık” yerine, “disiplinsizlik” korkuluğu inşa edilip ona saldırılmıştır.
- Korkuluk safsatası, karşıt görüşün içsel mantığını ve somut bağlamını kasten yok sayar. Korkuluk safsatası düşünsel bir tembellik ve gerçekliği çarpıtma girişimidir.

VI. [BULANIK MANTIK]

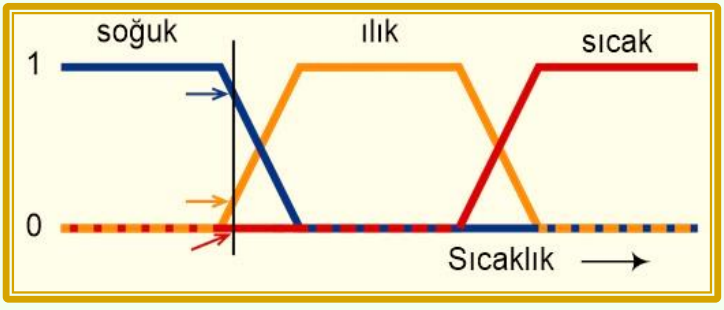

1. (Bulanık Mantık Nedir?]

Bulanık mantık (fuzzy logic), klasik mantığın "Doğru (1)" veya "Yanlış (0)" şeklindeki ikili (binary) yapısına karşı; gerçekliğin siyah ve beyazdan ibaret olmadığını, arada sonsuz gri ton bulunduğunu savunan mantık sistemidir. Lütfi Zadé (Lotfi A. Zadeh) tarafından 1965'te geliştirilen bu yaklaşımda, bir önerme "biraz doğru", "oldukça doğru" veya "büyük oranda yanlış" olabilir.

Örneğin, klasik mantıkta bir su ya "sıcak"tır ya da "değil"dir. Bulanık mantıkta ise suyun sıcaklığı 0 ile 1 arasında bir değer alır. 45°C olan bir su, "sıcak" kümesine %60 oranında aitken, "ılık" kümesine %40 oranında ait olabilir.

Bulanık mantığın çekirdeği bulanık kümeler (fuzzy sets) üzerine kuruludur. Klasik küme teorisinde bir eleman ya kümeye aittir (üyelik derecesi = 1) ya da değildir (0). Bulanık kümede ise her eleman için üyelik derecesi (membership degree) 0 ile 1 arasında sürekli bir değer alır. Örneğin "sıcak su" kümesi için üyelik fonksiyonu şöyle tanımlanabilir:

- 30°C → üyelik derecesi ≈ 0.0 (hiç sıcak değil)
- 45°C → üyelik derecesi ≈ 0.4–0.6 (hafif sıcak / ılık-sıcak arası)
- 60°C → üyelik derecesi ≈ 0.8 (oldukça sıcak)
- 80°C → üyelik derecesi ≈ 1.0 (tamamen sıcak)

Bu fonksiyonlar genellikle üçgen, trapez veya Gauss eğrileriyle modellenir ve pratikte kontrol sistemlerinde (ör: klima, çamaşır makinesi, otomatik vites) kullanılır.

Bulanık mantık, diyalektiğin en temel örüntülerinden biri olan niceliğin niteliğe dönüşümünü matematiksel bir çerçeveye oturtur. Su, 99°C'de hala sıvıdır ama "kaynama" niteliğine

olan "üyelik derecesi" zirveye çıkmıştır. 100°C'de yaşanan nitel sıçrama, aslında bulanık bir sürecin (nicel birikimin) sonucudur. Suyun 100°C'de buharlaşma niteliği baskın hale gelir. Diyalektikte nicel birikim belirli bir eşiğe (düğüm noktasına) ulaştığında ani bir nitel sıçrama yaşanır. Bulanık mantıkta bu süreç üyelik derecesinin sürekli artışı olarak modellenir:

- Kaynama eşiği yaklaştıkça "sıvı" kümesindeki üyelik derecesi hızla düşer (0.99 → 0.01),
- Aynı anda "gaz" (buhar) kümesindeki üyelik derecesi yükselir (0.01 → 0.99).

Bu yaklaşım, diyalektikteki sıçramanın (qualitative leap) bulanık bir geçiş sürecinin sonucu olarak kavranmasını sağlar: Sıçrama "anlık" görünse de, altında sürekli bir nicel birikim yatar. Bulanık mantık, bu geçişi keskin bir "0/1" yerine yumuşak bir gradyan olarak temsil eder ve böylece diyalektiğin "süreç" karakterini matematiksel olarak yakalar.

Aynı mantık toplumsal süreçlerde de geçerlidir:

- Bir toplumda sınıfsal hoşnutsuzluklar ve tepkiler nicel olarak birikir (ücret düşüşü, işsizlik artışı, yoksullaşma oranı %20 → %40 → %70).
- Belirli bir eşikte (örneğin %80 kitlesel hoşnutsuzluk) nicel birikim nitel bir sıçramaya dönüşür: Reform talepleri → devrimci durum. Bulanık mantık burada "hoşnutsuzluk derecesi"ni 0–1 skalasında modelleyerek, devrimin "ya hep ya hiç" değil, dereceli bir olasılık sürecinin ürünü olduğunu gösterir.

Bulanık mantık, "Ya sev ya terk et" gibi sahte ikilemleri kökten çürütür. Bir insan ülkesini %70 oranında sevebilir ve aynı zamanda %30 oranında sertçe eleştirebilir. Bu iki durum

birbirini dışlamaz; aynı "aidiyet alanı" içinde farklı ağırlıklarla var olur.

Klasik mantıkta üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi (A ya da ¬A) nedeniyle karşıtlar birbirini dışlar: "Ya sev ya terk et" gibi sloganlar, aidiyeti ikiye böler. Bulanık mantık ise aynı anda birden fazla karşıt üyeliğe izin verir. Sözgelimi bir kişinin ülkesine aidiyet duygusu şu şekilde olabilir:

- Sevgi üyeliği: %70 (oldukça seviyor)
- Eleştiri üyeliği: %55 (orta-yüksek düzeyde eleştiriyor)
- Terk etme üyeliği: %15 (çok düşük)

Bu değerler toplamı 1 olmak zorunda değildir; çünkü bulanık mantık çok-değerli (many-valued) ve çok-kümeli (multi-membership) yapıdadır. Öte yandan bu yaklaşım, diyalektikteki karşıtların birliği yasasının günlük dildeki ve duygusal gerçeklikteki bir yansıması değildir. Buna özellikle dikkat edilmelidir.

Özellik	Klasik (Aristotelesçi) Mantık	Diyalektik Mantık (Materyalist)	Bulanık Mantık (Fuzzy Logic)
Değerler	0 veya 1 (ikili)	Süreç içinde çelişki ve dönüşümü kabul eder	0 ile 1 arası sürekli dereceler
Çelişki	İmkânsız (A ve ¬A olamaz)	Gerçekliğin motoru (karşıtların mücadelesi)	Dereceli karşıtlık/çelişki mümkün (aynı anda %60 A, %40 ¬A)

Değişim/Süreç	Statik, dondurulmuş	Dinamik, sıçramalı (nicelik → nitelik)	Sürekli gradyan geçişler, yumuşak sıçramalar
Gerçeklik Tasviri	Keskin sınırlar	Akışkan, karşıtlıklar barındıran ve çelişkili bütünlük	Akışkan, belirsiz, gradyanlı
Sahte ikileme yaklaşım	Üçüncü hal yok	Çürütür (karşıtlar ve başka seçenekler birlikte var olur)	Matematiksel olarak derecelendirir
Uygulama Alanı	Kesin bilimler, formel sistemler	Doğal-toplumsal-tarihsel süreçler	Kontrol sistemleri, YZ, belirsiz karar verme

2. [Bulanık Mantık, Klasik Mantık ve Diyalektik]

Klasik mantık gerçekliği dondurup onu “Evet”' veya “Hayır” kutularına hapsederken; bulanık mantık, doğadaki ve toplumdaki akışkanlığı kabul eder. Bu haliyle bulanık mantık, diyalektik düşüncenin bazı temel örüntülerinin (özellikle oluş sürecindeki dereceli geçişlerin ve karşıt niteliklerin eşzamanlı varoluşunun) matematiksel dilidir. Çünkü “oluş” sürecindeki nesnelerin aynı anda hem eski niteliğini taşıdığını hem de yeni niteliğine doğru evrildiğini itiraf eder.

Bulanık mantık, diyalektiğin ontolojik gerçekliğini (gerçekliğin akışkan, karşıtlar barındıran ve çelişkili, geçişli doğasını) epistemolojik bir araçla (matematiksel modelleme) yakalar. Diyalektik mantık karşıtlıkları ve gerçek çelişkileri gerçekliğin motoru olarak görürken; bulanık mantık karşıt niteliklerin aynı anda dereceli olarak var olabileceğini üyelik fonksiyonlarıyla

ifade eder. Bu yüzden bulanık mantık, diyalektik düşüncenin geçiş ve belirsizlik boyutunun modern bilim ve mühendislikteki matematiksel uzantılarından biri sayılabilir. Ancak aralarında tam bir özdeşlik yoktur: Diyalektik, doğal, tarihsel ve toplumsal süreçlerin itici gücünü karşıtların mücadelesinde ve çelişkilerin oluşumunda görürken; bulanık mantık daha çok belirsizliği yönetme ve yaklaşık karar verme aracıdır. Yine de diyalektiğin nicelik-nitelik dönüşümü örüntüsünü somutlaştıran en yakın formel sistem bulanık mantıktır. Bu araç, Marksist analizde karmaşık toplumsal olguları (örneğin sınıf bilinci derecesi, devrimci potansiyel) daha hassas modellemek için kullanılabilir.

Diyalektik literatürde sıkça kullanılan "birer birer dökülen saçların kelliğe varması" veya "tek tek buğday tanelerinin bir yığın oluşturması" örnekleri, aslında nicelikten niteliğe geçiş yasasının gerçek özünü açıklamakta yetersiz kalır. Bu örneklerde gerçekleşen şey, yalnızca aynı birimlerin (saç teli veya buğday) mekânsal birikimidir. Burada bir *organizasyonel dönüşüm veya özsel bir başkalaşım* yoktur; sadece dilsel bir isimlendirme eşiği vardır.

Gerçek bir diyalektik sıçrama, nicel birikimin sistemin içsel dengesini bozarak onu yeni bir *yapısal düzeye* zorlamasıdır. Örneğin, suyun buharlaşması sadece molekül hareketlerinin artması değil, moleküller arası bağların koparak maddenin fiziksel organizasyonunun bütünüyle değişmesidir. Keza toplumsal alanda, sadece insanların hoşnutsuzluk ve itirazlarının artması bir devrim yaratmaz; bu nicel artışın toplumsal ilişkilerde ve organizasyonda yarattığı *niteliksel kırılma* (sınıf bilincinin ve örgütlülüğün yeni formlara bürünmesi) gerçek sıçramadır.

Bu noktada bulanık mantık (fuzzy logic), diyalektiğin henüz "sıçrama" noktasına gelmediği o uzun "oluş" sürecini analiz

etmekte ustalaşır. Bulanık Mantık, "Kaç saç teli kelliği oluşturur?" veya "Hangi tane yığını başlatır?" gibi sorulara keskin bir 0/1 (evet/hayır) cevabı vermek yerine, sürecin *dereceli geçişini* modeller. Bulanık mantık için bu örnekler, bir "üyelik derecesi" (membership degree) değişimidir.

Ancak diyalektik, bulanık mantığın bittiği yerde başlar: Bulanık mantık geçişteki "gradyanı" ve "belirsizliği" matematikselleştirirken; diyalektik, bu gradyanın sonunda neden ve nasıl o koşullarda *geri dönülemez bir yapısal kopuşun* (niteliksel sıçramanın) gerçekleştiğini açıklar. Dolayısıyla kellik ve yığın örnekleri bulanık mantığın sahası olan "belirsiz sınırları" anlatırken; suyun kaynaması veya bir toplumsal devrim, diyalektiğin sahası olan "özsel dönüşümü" anlatır. Bulanık mantık kellik ve yığın gibi belirsiz sınır örneklerinde çok güçlüdür; ancak diyalektik, bu tür gradyanların ötesinde, suyun kaynaması veya toplumsal devrim gibi yapısal ve geri dönülemez niteliksel dönüşümleri açıklar.

VII. [SÖZLÜK]

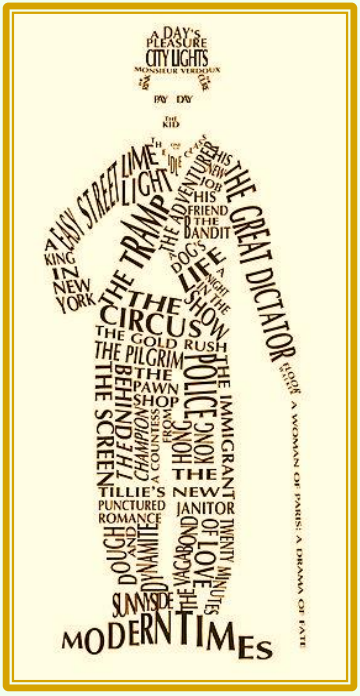
A DAY'S PLEASURE
CITY LIGHTS
MONSIEUR VERDOUX
PAY DAY
THE KID
EASY STREET
LIME LIGHT
THE TRAMP
THE ADVENTURER
HIS NEW JOB
HIS FRIEND
THE BANDIT
THE GREAT DICTATOR
A KING IN NEW YORK
THE CIRCUS
THE GOLD RUSH
THE PILGRIM
THE PAWN SHOP
THE SCREEN
BEHIND THE CHAMPION
A COUNTESS FROM HONG KONG
THE POLICE
THE IMMIGRANT
THE NEW JANITOR
TILLIE'S PUNCTURED ROMANCE
DOUGH AND DYNAMITE
THE VAGABOND
KOLOVE OF LOVE
TWENTY MINUTES
SUNNYSIDE
MODERN TIMES
A WOMAN OF PARIS: A DRAMA OF FATE

A

- **Abstraksiyon (Soyutlama):** Nesnenin ikincil özelliklerini ayıklayıp temel niteliklerini kavrama süreci. İdealizmde soyutlama gerçekliğin yerine geçerken, MDT'de somutun bilgisine giden bir araçtır.
- **Alman İdeolojisi (Otopsi Metni):** Marx ve Engels'in spekülatif felsefenin "soğukkanlı otopsisini" yaptığı, tarihi fikirlerin değil maddi üretimin ve üretim pratikleri ekseninde şekillenen toplumsal ilişkilerin sonucu olarak gören temel eser.
- **Analiz (Çözümleme):** Karmaşık bir bütünü, onu oluşturan öğelere, ilişkilere ve yasalara ayırarak inceleme yöntemi.
- **Analoji (Benzetim):** İki farklı nesne veya süreç arasındaki benzerliklerden yola çıkarak birinden diğeri için sonuç çıkarma. MDT'de analoji bir kanıt değil, bir hipotez kurma aracıdır.
- **Aparisyon (Görünüş):** Nesnenin duyulara çarpan ilk, yüzeysel görüntüsü. Bilimsel çaba, bu görünüşün ardındaki özü (yasayı) açığa çıkarmaktır.
- **A Posteriori/A Priori:** Deneyimden (ampirik gerçeklikten) sonra elde edilen bilgi (a posteriori) ile deneyimin öncesinde zihne yerleştirilen şablonlar (a priori) arasındaki ayrım. MDT'de holizm, diyalektik ve tarihsellik gibi perspektifler a posteriori olarak (kapitalizmin somut incelemesinden sonra) kazanılır; a priori şablonlar idealizmin özelliğidir.
- **Ayakları Üzerine Oturtmak:** Hegel'de "baş aşağı" duran (fikri maddeye önceleyen) diyalektiği, maddeyi

fikre önceleyerek gerçekçi temeline kavuşturma eylemi.

B

- **Bağıntı:** Nesne ve süreçlerin birbirleriyle olan kopmaz ilişkisi. Hiçbir süreç yalıtılmış değildir; her biri bir bütünselliğin parçasıdır.
- **Beliriş (Emergence):** Alt düzeydeki öğelerin etkileşimi sonucunda, üst düzeyde bu öğelerin hiçbirine tek başına ait olmayan yeni bir niteliğin ortaya çıkması. (Ör: H ve O atomlarının etkileşimiyle suyun "ıslaklık" niteliğinin belirmesi).
- **Belirlenim (Determination):** Bir şeyin ne olduğunu ve sınırlarını belirleyen ilişkilerin toplamı.
- **Biçim (Form):** İçeriğin örgütleniş tarzı ve dışsal ifadesi. MDT'de biçim ve içerik komplementerdir (tümleşiktir); ancak belirleyici olan içeriktir.
- **Bütünlük (Totality):** Öğelerin toplamından fazla olan, kendi iç yasalarıyla işleyen organize yapı. Sistemler birer bütünlüktür.

Ç

- **Çelişki (Düşünsel/Mantıksal):** Aynı anda hem "A" hem "A-değil" yargısının doğru olduğunu iddia etme hali. Çelişki düşüncede imkansızdır. Nesne, karşıt yönlerin etkisiyle süreç içinde değişir. "Gül hem güldür hem gül değildir" demek mantıksal bir çelişkidir; doğrusu ve gerçeklikte olan "Gül, solma süreci içindeki bir güldür." MDT'de karşıtlıklar, dinamik dengenin bozulduğu "kriz" anlarında çelişki formunu alır.

- **Çelişki (Gerçek/Nesnel):** Düşünsel çelişkiden (mantıksal $A \wedge \neg A$) farklı olarak, nesnel gerçeklikteki karşıt kuvvetlerin mücadelesinin kriz anında aldığı form. MDT'de çelişki motor güçtür; maddi süreçlerde (sınıf mücadelesi, üretim güçleri-ilişkileri çelişkisi) bulunur.

D

- **Dinamik Denge:** Bir sistemin, içindeki karşıt kuvvetlerin veya süreçlerin sürekli etkileşimi sayesinde korunan kararlı hali. Denge durağan değil, hareketli bir süreçler bileşimidir.
- **Diyalektik (Materyalist):** Gerçekliğin/süreçlerin hareket/değişim, etkileşim ve ilişkilerindeki örüntüler.
- **Doğruluk Değeri Boşluğu (Truth-Value Gap):** Bazı önermelerin (ör: Yalancı paradoksu) ne doğru ne yanlış olduğu durum. Yalancı paradoksu gibi öz-gönderimsel ifadelerde kullanılır. MDT'de dilin gerçekliği tam yansıtamamasının bir göstergesidir.
- **Düğüm Noktası:** Nicel birikimlerin artık eski formu taşıyamayacağı noktada gerçekleşen ani nitel sıçrama noktası (Ör: Suyun kaynama noktası).

E

- **Eğilim (Trend):** Süreçler toplamının genel akış yönü. Yasalar, rastlantıların içinden bir eğilim olarak kristalize olur.
- **Esans (Öz):** Nesnenin hareketini ve temel karakterini belirleyen içsel yapısı. Görünüşün ötesindeki gerçeklik.
- **Eşitsiz ve Bileşik Gelişim:** Tarihsel ve doğal süreçlerin her yerde aynı hızda ve aynı biçimde

ilerlememesi; ileri ve geri olanın aynı potada birleşmesi.

- **Etkileşim:** Nesnelerin ve süreçlerin birbirleri üzerinde karşılıklı etkilerine, etkileşim denir. İlişkiler, etkileşimler yoluyla kurulur.

F

- **Fenomen (Görüngü):** Gerçeklikteki olaylar zinciri, olgular. Bilim, görüngünün içindeki gizli yasayı (özü) arar.
- **Formel Safsata:** Argümanın mantıksal yapısındaki hata (ör. Orta terimin dağıtılmaması). İçerik doğru olsa bile sonuç çıkmaz.

G

- **Genelleme Düzeyi:** Bir kavramın veya kuramın kapsadığı olguların genişliği. Soyutlama arttıkça genelleme düzeyi yükselir.
- **Gelişim:** Gerçekliğin yeni niteliklerinin ortaya çıkışıyla sonuçlanan, geri döndürülemez, yönelmiş ve yasalara uyan değişimidir.
- **Gerçek Karşıtlık (Real Repugnance):** Kant'ın kullandığı bir kavram. Birbirini dengeleyen veya yok eden iki pozitif fiziksel kuvvet (Ör: Gezegenin Güneş'e düşme ve kaçma eğilimi). Bu bir çelişki değil, fiziksel bir karşıtlıktır.
- **Gradyan (Geçiş Süreci):** Bulanık mantıkta üyelik derecesinin 0'dan 1'e yumuşak geçişi. Diyalektik sıçramanın hemen öncesindeki uzun "oluş" evresini matematiksel olarak modellemek için kullanılabilir.

MDT’de gradyan, nitel sıçramanın altyapısını oluşturur ama sıçramanın kendisini açıklamaz.

H

- **Hareket:** Gerçekliğin var oluş niteliği. Varlıklar statik bir "özdeşlik" içinde değil, sürekli bir oluş ve yok oluş süreci içinde kavranmalıdır.
- **Hegel Eleştirisi:** Hegel’in nesnel dünyadaki süreçleri "Mutlak Fikir"in bir oyunu olarak görmesine ve düşünsel çelişkiyi nesneye dayatmasına yönelik materyalist itiraz.
- **Homeostaz (Dengeleşim):** Bir sistemin içsel koşullarını (sıcaklık, pH, toplumsal ilişkiler dengesi vb.) dışsal dalgalanmalara karşı koruyan, karşıt kuvvetlerin karşılıklı düzenlenmesiyle oluşan görece kararlı hal. MDT’de homeostaz, karşıtların birliğinin somut biçimidir; ancak içsel ve dışsal faktörlerle her zaman kırılabilir. Örneğin, insanlarda homeostaz vücut sıcaklığını 37°C civarında tutar, ancak aşırı ısınma ya da soğuma durumunda denge bozulur ve ölüm gerçekleşir. Toplumsal düzeyde emek-sermaye karşıtlığı bir dengeleşim yaratır; ancak bu denge, sömürünün içsel mantığı nedeniyle krizler üretir ve devrimci sıçramaya zemin hazırlar.

İ

- **İçerik:** Nesneyi o nesne yapan tüm öğelerin, süreçlerin ve içsel etkileşimlerin toplamı.
- **İlişki:** Nesnelerin birbirini karşılıklı olarak belirleme ve etkileme biçimi. Hiçbir şey yalıtılmış değildir.

- **İmajiner (Hayali) Öznellik:** İdealistin, kendi zihninde yarattığı soyutlamaları gerçekliğin yaratıcısı sanma durumu.
- **İnformel Safsata:** Argümanın yapısı doğru görünse de içeriğin gerçekliği çarpıtması (ör: Sahte ikilem, korkuluk, ad hominem). Bu safsatalar genellikle sınıfsal çıkarların ideolojik savunusunda işlev görür.
- **İnkarın İnkârı:** Sürecin ilerlemesiyle eski formun aşılması, ancak eskinin olumlu yanlarının yeni formda korunarak yükseltilmesi (*aufheben*).
- **İşlev (Fonksiyon):** Bir öğenin sistem bütünü içinde yerine getirdiği görev veya oynadığı rol.

K

- **Kapsam Soyutlaması:** Belirli bir araştırma nesnesinin zamansal ve uzamsal sınırlarını belirlemek için yapılan zihinsel sınırlama.
- **Karşıtların Mücadelesi:** Süreçleri oluşturan zıt yönlerin (itme-çekme) etkileşimi.
- **Katmanlılık:** Gerçekliğin farklı karmaşıklık düzeylerinden (fiziksel, biyolojik, toplumsal) oluşması ve her katmanın kendi yasalarına sahip olması.
- **Klasik Mantık:** Özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine dayanan, nesneleri statik olarak donduran düşünme biçimi.
- **Konfüzyon (Yöntem Karmaşası):** Diyalektik mantığı, bir yöntem olarak görmek.
- **Konumlanma Noktası (Vantage Point):** Gözlemcinin gerçekliğe baktığı teorik ve tarihsel yer. MDT’de

gerçeklik zihinden bağımsızdır, ancak o gerçekliğin hangi yönlerinin görünür olacağı, gözlemcinin "konumlanma noktası"na bağlıdır. Bu, gerçeğin göreli olduğu anlamına gelmez; gerçeğin hangi *kesitinin* veya *ilişkiler ağının* o noktadan kavranabilir olduğunu anlatır. Perspektifsel soyutlama, doğrudan konumlanma noktasıyla ilgilidir.

- **Kritik Eşik (Critical Threshold):** Nicel birikimin nitel dönüşümü tetiklediği sınır noktası (düğüm noktası ile eşanlamlı). Bulanık mantıkta üyelik derecesinin ani değişim gösterdiği bölge; diyalektikte o koşullarda geri dönülemez yapısal kopuşun gerçekleştiği andır.
- **Kutsal Aile:** Marx'ın "Meyve" örneğiyle soyutlamanın nasıl mistisizme dönüştüğünü anlattığı eser.

L

- **Laplace'ın Cini:** Pierre-Simon Laplace tarafından 1814'te ortaya atılan, evrendeki her atomun konumunu ve hızını belirli bir anda bilen bir zekânın, evrenin hem geçmişini hem de geleceğini bir saat mekanizması gibi hesaplayabileceği varsayımı. Bu kavram, klasik mekanik determinizmin (mekanik materyalizm) zirvesidir. Laplace'ın cini, dünyayı doğrusal ve statik bir özdeşlikler toplamı olarak görür. Oysa gerçeklik, doğrusal olmayan süreçler**,** nicelikten niteliğe sıçramalar ve beliriş (emergence) gibi özellikler taşır. Kaotik sistemlerdeki "hassas bağlılık", cinin sonsuz hassasiyette veri toplamasını imkânsız kılarak, determinizmi "mutlak öngörülebilirlik"ten ayırır. Cinin hatası, süreçleri dondurarak onları sadece matematiksel birer veri olarak görmesi, nesnel

gerçekliğin dinamik denge ve akış halindeki özünü ıskalamasıdır.

M

- **Meyve Soyutlaması:** Elma, armut gibi somut nesnelerden "Meyve" kavramına ulaşıp, sonra elmanın var oluş sebebinin bu soyut "Meyve" fikri olduğunu sanma yanılgısı.
- **Modelleme:** Gerçekliğin temel mekanizmalarını anlamak için oluşturulan basitleştirilmiş zihinsel veya matematiksel kurgu.

N

- **Nedensellik:** Bir olayın (neden), bir başka olayı (sonuç) zorunlu olarak tetiklemesi ilişkisi.
- **Negatif Geri Besleme (Negative Feed-back):** Bir sistemde sapmayı (değişimi) tersine çevirerek veya sınırlayarak dengeleşimi (homeostaz) koruyan mekanizma. MDT'de negatif geri besleme, karşıtların birliğinin "sınırlayıcı" yönünü temsil eder; sistemin içsel dengesini geçici olarak korur. Ancak iç ve dış faktörler/etkenler nedeniyle bu denge bozulmaya eğilimlidir ve kritik eşiğe ulaşıldığında nitel sıçrama gerçekleşir. Örneğin, insanlarda vücut sıcaklığının yükselmesi durumunda terleme mekanizması negatif geri besleme ile ısıyı düşürür; toplumsal düzeyde ise ücretlerin aşırı düşmesi durumunda grev veya direniş mekanizmaları dengeyi kısmen korur, ancak sömürünün iç mantığı nedeniyle krizler oluşur.
- **Nesneye Transfer Etme:** Düşüncede var olan çelişki kuralını, dış dünyadaki nesnenin bir özelliğiymiş gibi nesneye atfetmek.

- **Nicelikten Niteliğe Geçiş:** Birikimlerin belirli bir noktada (eşik değere ulaşıldığında) nesnenin karakterini değiştirmesi ya da yeni bir süreci başlatması.

O

- **Olumsallık (Contingency):** Bir şeyin olabilir de olmayabilir de olması durumu; mutlak zorunluluğun dışındaki ihtimaller alanı.

Ö

- **Özdeşlik İlkesi (A=A):** Klasik mantığın temeli. MDT'ye göre bu ancak değişimden soyutlanmış, anlık bir parantez içinde geçerli olabilir.

P

- **Perspektifsel Soyutlama:** Gerçekliğe belirli bir konumlanma noktasından bakarak yapılan vurgu.
- **Pozitif Geri Besleme (Positive Feed-back):** Bir sistemde sapmayı (değişimi) güçlendirerek veya hızlandırarak dengeyi bozan ve yeni bir duruma geçişi tetikleyen mekanizma. MDT'de pozitif geri besleme, karşıtların mücadelesinin "hızlandırıcı" yönünü temsil eder; sistemde çelişki oluşturarak nitel sıçramayı hazırlar. Örneğin, kanserde hücre bölünmesinin hızlanması söz konusudur. Toplumsal düzeyde pozitif geri besleme döngüsünün de katkısıyla sınıflar arası çelişkilerin oluşması devrimci kriz sürecinde gözlenir. Diyalektikte pozitif geri besleme, "mücadele ve birlik"ten "çatışma"ya geçişin motorudur.

R

- **Rastlantı:** Bir sürecin temel yasasından kaynaklanmayan, dışsal ve öngörülemeyen etken. İki farklı nedensel olaylar zincirinin kesişmesi.
- **Realizm (Gerçekçilik):** Gerçekliğin insan zihninden bağımsız olarak var olduğunu, anlaşılabilir ve değiştirilebilir olduğunu savunan temel felsefi tutum.
- **Refleksivite:** Klasik anlamıyla bir sistemin veya öznenin, kendi eylemlerinin sonuçlarından etkilenerek kendini yeniden düzenlemesi. MDT'de gerçekliğin düşüncelere yansımasıyla birlikte var olan bir süreçler toplamı olarak düşüncelerin gerçeklikte nedensel etkiler doğurması.

S

- **Safsata (Fallacy):** İlk bakışta ikna edici görünen ancak mantıksal veya içeriksel olarak hatalı, yanıltıcı akıl yürütme. Safsatalar genellikle sınıfsal çıkarların ideolojik savunusunda işlev görür; gerçekliğin nesnel süreçlerini çarpıtarak statik bakış açısını dayatır. Formel safsatalar mantıksal yapıda (ör: Orta terimin dağıtılmaması), informel safsatalar içerikte (ör: Sahte ikilem, korkuluk, ad hominem) yer alır. Diyalektik bakış, safsataları gerçek karşıtlıkları gizleyen zihinsel illüzyonlar olarak görür ve somut durumun somut analiziyle aşar.
- **Sanı (Doxa):** Eleştirel sorgulamadan uzak, yaygın kabul gören, alışılmış görüş veya kanaat (Yunanca "görünüş" anlamında). Doxa, egemen ideolojinin günlük hayattaki yansımasıdır; nesnel gerçekliğin çarpıtılmış, yüzeysel algısı olarak işlev görür. Platon'da felsefenin karşıtı olan doxa, Marksizm'de burjuva

ideolojisinin “doğal” görünen hali olarak eleştirilir. Diyalektik materyalizm, doxayı eleştirel analizle (bilimsel bilgi/episteme) aşarak gerçekliğin özüne ulaşmayı hedefler.

- **Sentez (Bileşim):** Analizle ayrıştırılan öğelerin, yeni ve daha yüksek bir düzeyde yeniden birleştirilmesi.
- **Sistem:** Aralarında belirli ilişkiler bulunan öğelerin oluşturduğu örgütlü bütün.
- **Soyuttan Somuta Yükselme (Darstellung):** Marx’ın *Kapital*’de kullandığı sunuş tarzı. En basit soyutlamadan (meta) başlayarak düşünülmüş somuta (kapitalist üretim tarzının teorik yeniden üretimi) ulaşma. Araştırma sürecinin (somuttan soyuta) tersine çevrilmiş pedagojik yansımasıdır; a priori Hegelci bir şema değildir.
- **Spekülatif İnşaat:** Gerçekliği gözlemlemek yerine, zihindeki hazır şablonları zorla gerçekliğin üzerine giydirme çabası.
- **Süreç:** Bir nesnenin zaman içindeki değişim, dönüşüm ve hareket dizisi. Nesnelerin sabit varlıklar değil, sürekli bir akış ve dönüşüm içinde olduğu gerçeği.

T

- **Tersyüz Edilmiş Dünya:** İdealizmin dünyayı fikirlerin maddeyi yarattığı şeklinde görmesi.
- **Tümdengelim (Dedüksiyon):** Genel yasadan özel sonuçlara gitme.
- **Tümevarım (İndüksiyon):** Tekil gözlemlerden genel kavramlara veya yasalara ulaşma.

U

- **Uzay-Zaman:** Maddenin var oluş biçimi olan ayrılmaz süreklilik. Madde uzayda yer kaplar ve zaman içinde hareket eder.

Ü

- **Üyelik Derecesi (Membership Degree):** Bulanık mantıkta bir nesnenin belirli bir kümeye (ör: “Sıcak”, “kitlelerin devrimciliği”) aidiyetinin 0 ile 1 arasındaki sürekli değeri. Diyalektik geçiş süreçlerinin (eski-yeni niteliklerin eşzamanlı varlığı) matematiksel ifadesidir.

Y

- **Yansıma (Ayna) Teorisi:** Düşüncelerin dış dünyadaki nesnel süreçlerin zihindeki karşılığı olduğu ilkesi.
- **Yapı:** Bir sistemi oluşturan öğeler arasındaki görece istikrarlı ilişkiler ağı. Sistemin/bütünlüğün düzenleniş ve işleyişi.

Z

- **Zenon’un Oku:** Hareketin çelişki içerdiğini iddia eden antik yaklaşım. Bu, düşünsel gelişimin "çocukluk dönemi" hatasıdır.
- **Zorunluluk:** Belirli koşullar altında bir sonucun kaçınılmaz olarak ortaya çıkması hali. Bir ya da daha fazla yasanın, eş deyişle oluşturucu nedensel mekanizmanın varlığını anlatır.

Gerçeklik anlaşılabilirdir ve değiştirilebilir.

Bu kitap, somut durumların somut analizlerini örnekleyerek, kapitalizmden komünizme geçiş çağında devrimci bir dünya görüşünün felsefi-teorik omurgasını sunar.

İşte realizm budur!